

О. О. ТАРАНЕНКО

**АНДРОЦЕНТРИЗМ
У СИСТЕМІ МОВНИХ КООРДИНАТ
І СУЧАСНИЙ ГЕНДЕРНИЙ РУХ**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА ІМ. О. О. ПОТЕБНИ

О. О. ТАРАНЕНКО

**АНДРОЦЕНТРИЗМ
У СИСТЕМІ МОВНИХ КООРДИНАТ
І СУЧАСНИЙ ГЕНДЕРНИЙ РУХ**

Монографія

КИЇВ
Видавничий дім Дмитра Бураго
2021

УДК 811.161.2,06,373

ББК 81.2.Укр. - 3

Г 19

До друку рекомендувала вчена рада
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні
НАН України (протокол № 1 від 28 січня 2021 р.)

Рецензенти:

Ф. С. Бацевич – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка;

П. О. Селігей – доктор філологічних наук, завідувач відділу слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

Тараненко О. О.

Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух :
Монографія. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. – 112 с.

ISBN 978-966-489-560-3

У монографії розглядаються вияви андроцентризму в мовах патріархальних і постпатріархальних суспільств – як одного з орієнтирів у системі мовних координат Я – ТУТ – ТЕПЕР, який становить один з провідних принципів організації граматичного і словотвірного рівнів мов з вираженою категорією роду, а також достатньо помітне явище в структуруванні лексико-семантичного й фразеолого-паремійного рівнів і в побудові текстів, та його неоднозначне сприйняття в сучасному суспільстві. З розвитком суспільства і трансформацією суспільної ментальності, особливо з ХХ ст., дія цього принципу стала зазнавати певних обмежень, що досить яскраво виявилось насамперед у формуванні протягом останніх десятиліть ХХ ст. феміністичної (гендерної) лінгвістики з метою вже системного усунення (ослаблення) виявів мовної дискримінації жінки. Різні європейські мови виявляють при цьому – під впливом чинників як соціального, так і власне мовного характеру – різну активність. Однак за будь-яких варіантів розвитку ситуації з досягненням гендерної рівності численні й різноманітні сліди мовного «патріархату» в структурах мов народів європейської цивілізації, зокрема в слов'янських і романських, безперечно, лишатимуться, хоча, звичайно, в уже ослабленому вигляді.

Для мовознавців – науковців і викладачів, студентів-філологів і широкого кола тих, хто цікавиться проблемами функціонування й розвитку сучасних європейських мов.

ISBN 978-966-489-560-3

© Тараненко О. О., 2021.

© Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2021

З М І С Т

1. Вступні зауваження	4
2. Вираження в мові принципу андроцентризму	6
2.1. Позначення особи чоловічої статі як досить звичайний вихідний пункт для позначення особи жіночої статі.....	6
2.1.1 На загальнономінативному рівні	6
2.1.2. На рівні словотворення	8
2.1.3. На рівні граматико-категоріальних значень.....	10
2.1.4. Конкуренція між словотворчими і синтаксичними засобами вираження значення особи жіночої статі	10
2.1.5. Вияви протилежно спрямованого процесу – від позначення жінки до позначення чоловіка	21
2.2. Позначення особи чоловічої статі як досить звичайний вихідний пункт для позначення людини взагалі (безвідносно до статі)	25
2.3. Позначення людини (як такої) – вираження ідеї тільки чоловічої статі	32
2.4. Номінативна, оцінна, категоріально-класифікаційна і функціонально-частотна асиметрія образів чоловіка і жінки в мові.....	35
3. Гендерне реформування мови	52
3.1. Фактичний стан справ	54
3.2. Проблеми, що лишаються для роздумів	78
Література	94
Умовні скорочення	104
Резюме	107
Summary	109

1. ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Віссю семантико-прагматичної організації мови, її найзагальнішим принципом, який може виявлятися на різних рівнях мовної структури та в побудові текстів у різних конкретних модифікаціях, є система орієнтирів **Я – ТУТ – ТЕПЕР** (якщо розглядати цю відому триаду орієнтирів К. Бюлера [Bühler 1934 : 11] у межах не тільки й не стільки конкретно-мовленнєвого акту, а насамперед мови як такої), що органічно виростає з найзагальнішого напрямку людського пізнання й, відповідно, семантичного та номінативно-класифікаційного розвитку мови від більш відомого, помітного або важливого до менш відомого, помітного або важливого. Компонент цієї триади **Я** як суб'єкт мови, з позиції якого формується світ мовної дійсності, виявляється в ієрархічно побудованому комплексі таких принципів організації мови, як: 1) **принцип антропоцентризму**: так, при утворенні іменних класифікацій оформлення належності до певного класу виробляється звичайно насамперед для назв людей, протиставляючись у формі активного класу, категорій чол. і жінок. п. пасивному класові, категорії сер. р. для оформлення найменувань інших понять; 2) **принцип соціоцентризму** (разом з етноцентризмом та іншими різновидами групування за принципом «ми – вони», «свій – чужий»); 3) **принцип «господаря»**: людина як суб'єкт мови виступає не в пасивно-споглядальному, а в активно-перетворювальному ставленні до дійсності, як сила, що прагне бути господарем у навколишньому середовищі: так, родова диференціація за статтю виробляється звичайно в позначеннях тих тварин, у яких ця ознака має значення для людей; 4) **принцип соціально активної особи** – це поняття в мовах народів, що належать, зокрема, до сучасної європейської цивілізації, фактично дорівнює дорослому чоловікові, який у конкретних актах мовлення може навіть не позначатися його власними

найменуваннями, заступаючись або іменниками із загальним значенням людей, або ж особовими займенниками (переважно у формі мн.) «ми», «ви», «вони», тоді як для жінок, дітей та старих людей такі позначення мають фігурувати, наприклад: «Я много ездил по разным странам, видел там *людей* – все любят, все негодуют, гладят по головкам своих *детей*, обнимают *женщин*» (Виктор Розов); «Ті, що не знали, від чого зчинився крик, гадали, що вже почалося. *Вони* [слід розуміти, що це дорослі чоловіки, хоча в попередньому тексті про це прямо не сказано. – *О. Т.*] вибігали з домів напоготові, з *жінками*, з *дітьми*, з клунками в руках, і задвірками, через городи, тікали в поле, у високу пшеницю» (Михайло Коцюбинський. Він іде!: ситуація напередодні єврейського погрому). Цей принцип може виступати в мові у трьох трансформаціях – залежно від віку, статі й соціального місця особи: а) як примат осіб зрілого віку відносно осіб юного та похилого віку – **принцип вікової зрілості** («дорослої людини»); б) як примат осіб чоловічої статі відносно осіб жіночої статі – **принцип андроцентризму**, наприклад: «Кажуть: *чоловік* за своє життя має збудувати дім, посадити дерево й виростити *сина*» (пор. також у позамовних звичаєвих і побутових стереотипах: жінки, які торгують на базарах, провідниці вагонів на залізниці часто висловлюють бажання, щоб першим покупцем, першим пасажиром був саме чоловік; під час реєстрації шлюбу працівниця відповідної установи спочатку звертається до чоловіка, а потім до жінки); в) як примат більш авторитетного в соціальному плані над менш авторитетним – **принцип соціального авторитету** (соціального престижу) ¹.

¹ Див. про це докладніше в попередніх розвідках автора [Тараненко 1986; Тараненко 1993; Тараненко 2006]. Пропонована праця являє собою розширений виклад особливостей вияву одного з цих принципів – андроцентризму (пор. також одну з попередніх праць автора на цю тему: [Тараненко 2005]). Особливу увагу як дослідників, так і ширшої громадськості (насамперед країн Північної Америки та Західної Європи) це явище стало привертати до себе з 70-х років минулого століття у зв'язку з розвитком т. зв. феміністичної лінгвістики (див. далі п. 3.1).

2. ВИРАЖЕННЯ В МОВІ ПРИНЦИПУ АНДРОЦЕНТРИЗМУ

Принцип андроцентризму, як відомо, має в мовах патріархальних і постпатріархальних суспільств (до останнього належать і народи сучасної європейської цивілізації) широке й різноманітне вираження, хоча з розвитком суспільства і трансформацією суспільної ментальності, особливо з ХХ ст., його дія поступово знає певних тих чи інших обмежень. Такі яскраво виражені зразки андроцентрично орієнтованої мовної картини світу – з повним ігноруванням «матерів», «дочок» і «сестер», як, наприклад: «Авраам породив Ісака, а Ісак породив Якова, а Яків породив Юду й братів його» (Свята Євангелія від Матвія // Новий Заповіт Господа й спасителя нашого Ісуса Христа / Пер. з грецької Івана Огієнка), уже, звичайно, можливі тільки в текстах, що відтворюють глибоко архаїчну ментальність суспільства.

2.1. Позначення особи чоловічої статі як досить звичайний вихідний пункт для позначення особи жіночої статі ²

2.1.1. На загальнономінативному рівні:

1) це досить звичайне використання назв осіб чоловічої статі також для позначення жінок (з формальними ознаками чол. р. у словозміні цих слів і з можливим поєднуванням їх зі словоформами жіноч. р. у їхніх синтаксичних зв'язках): а) у назвах осіб за родом занять та соціальним становищем (явище, надзвичайно поширене з ХХ ст.): *учитель, поет, Герой України* (див. докладніше п. 2.1.4); б) в інших значеннях (на рівні мовлення) – у позиції предиката: «Вона *молодець (мудрець, геній, хвалько, блазень, в'язень, свідок, підліток)*» (кажуть

² Пор., наприклад, звернення до цієї проблематики ще в І. Бодуена де Куртене [Baudouin de Courtenay 1983 : S. 93–98; Baudouin de Courtenay 1929 : 231–232].

навіть: «*Яка вона молодець!*»), «*Вона наш друг (ворог, кумир, предок)*» (наприклад: «Протягом півстоліття найріднішим побратимом, однодумцем, вірним товаришем і найкращим другом для Миколи Сома була його дружина Ніна»: стаття про поета Миколу Сома у «Вікіпедії», січень 2020 року), «Що я тут? – наймичка, потихач. А там – сама хазяйкою буду» (Панас Мирний), «*Гостем* нашої телепрограми була Марія Коваль»; у позиції прикладки (за наявності лексичних виражень особи жіночої статі) та в позиції опорного іменника (за наявності прикладки – особової назви): *жінка-посол (жінка-водій, жінка-фотограф* і под. – з можливістю відмінювання цих назв у таких і наступних випадках), *пані* (в інших мовах: *госпожа, madam, Frau* і под.) *міністр (президент* та ін.), «*з прем'єр-міністром Юлією Тимошенко*»;

2) це перенесення назв осіб чоловічої статі в шлюбі також на їхніх дружин:

а) у межах загальних назв (тепер уже загалом застаріла модель) – за становищем та родом занять чоловіка (це може бути й щодо матері – за становищем сина): нім. *Frau Direktor (Professor* і под.); у титулуванні – рос. (до 1918 року): «[*Анна Петровна [дружина генерала. – О. Т.] (подносит к его губам руку):*] На, целуй... [Осип (целует руку):] Очень вам благодарен, *ваше превосходительство*, за ваше сочувствие!» (Антон Чехов. Безотцовщина), «*Её Высокоблагородию Прасковье Федоровне Глебовой от Кулиша*» – адресування (Віктор Петров-Домонтович. Романи Куліша);

б) у межах особових назв – за прізвищем чоловіка: *Іван Коваль – Марія Коваль*, нім. *Herr und Frau Müller*; у тому числі в прізвищах, сформованих на основі чоловічих особових імен: *Іван Лукаш (Іван Макар, Іван Штефан* та ін.) – *Марія Лукаш (Макар* та ін.); за ім'ям і прізвищем чоловіка: франц. *Madame Michel Legrand*, англ. *Mrs John Smith* (див. також п. 2.2);

3) це обирання жінками-письменницями собі псевдонімів у формі чоловічих імен як прилучення їх таким чином до тієї поваги, яка оточує в андроцентрично орієнтованому суспільстві «чоловічі» професії (явище, тепер уже загалом не практиковане): укр. *Марко Вовчок, Грицько Григоренко*, чеськ. *Josef Novák*, франц. *George Sand*, англ. *George Eliot* і под.;

4) це відоме в народній мові вживання слів зі значеннями «хлопець», «син» також щодо дівчини, дочки як вияв особливо прихильного ставлення мовця до них, для похвали (у звертанні або в позиції предиката). Наприклад, укр. *сину*, польськ. *synku* – звертання (у формі кл. в.) батька до дочки та старшого віком чоловіка до дівчини: «Вона й каже йому: – Дідусю, продайте мені цю коняку! – Як я маю тобі, *сину*, – каже той дід, – продавати, то лучче я тобі так дам» (Грінч., т. 4 : 120); «Текля ще дужа мала була <...> заснула, а як устала, то лиш допитується, чи скоро татуньо встануть. – Біжи, *сину*, буди!.. хай встають! – казали баби» (Анатолій Свидницький. Люборацькі); серб. і хорв. діал. *братца / bratac* – про дружину, кохану, дочку; нім. *Kerl* «хлопець», але як фамільярна похвала також щодо жінки: *ein guter Kerl*, рос. фам. «Наташка [або інше жіноче ім'я. – О. Т.] – *свой парень*», укр. *хлопе* – звертання чоловіка до дружини [див. про подібні випадки, зокрема: Тараненко 1989 : 125];

5) в окремих інших випадках – наприклад, *перестарок* (переважно про особу жіночої статі), польськ. *podlotek*.

2.1.2. На рівні словотворення – це переважно афіксація й рідше словоскладання (як, наприклад, у германських мовах: англ. *businessman* – *businesswoman* і под.). У межах афіксального словотворення:

1) це звичайна дуже продуктивна моція на основі іменників чол. р. (звичайно, в таких актах словотворення можливі й цілком подібні зовні явища кодеривації – похідності іменників як чол., так і жін. р. від спільної твірної основи: див. також п. 3.2.2, однак, по-перше, ця спільна вихідна основа може бути наявна далеко не в усіх таких випадках, а по-друге, в будь-якому разі формування словотвірних моделей для позначення осіб жіночої статі, корелятивних з моделями номінації осіб чоловічої статі, закладалося в різний час саме на основі останніх – з можливим подальшим розвитком уже за аналогією): *раб* – *раба* (*рабиня*), *онук* – *онука*, *сват* – *сваха*, *тесть* – *теща*,

родич – *родичка*, *юнак* – *юнка*, *сусід* – *сусідка*, *циган* – *циганка*, *брехун* – *брехуха* та ін., у займенниках: *він* – *вона*; за родом занять і соціальним статусом (див. повніше про це явище і його розвиток у сучасному суспільстві в п. 2.1.4): *актор* – *акторка*, *школяр* – *школярка*, *учень* – *учениця*, *письменник* – *письменниця*, *герой* – *героїня* і под.; навіть від назв осіб чоловічої статі з виразними саме «чоловічими» значеннями, наприклад: *юнак* – *юначка*, *побратим* – *побратимка*, рос. *холостяк* – розм. *холостячка*, прост. *пацан* «хлопець» – *пацанка* «дівчина»; за моделлю «кавалер, залицяльник – жінка як об’єкт його залицання»: рос. *ухажёр* – прост. *ухажёрка*, польськ. *frajer* – діал. *frajerka*; у творенні жіночих особових імен: наприклад, укр. *Богдан* – *Богдана*, *Ярослав* – *Ярослава*, *Олесь* – *Олеся*, *Михайло* – *Михайлина* і под.³;

2) це позначення дружини (рідше матері) за соціальним становищем, родинним станом, іменем або прізвищем (прізвищем) чоловіка (сина): укр. розм. *ковалиха*, *гетьманиша*, *полковниця* («Просто на нього ішов <...> брат *полковниці* Карташової»). – Петро Панч), «– Коробочка, *коллежская секретарша*. – Покорнейше благодарю. А имя и отчество? – Настасья Петровна» (Николай Гоголь. Мертвые души); польськ. *królowa*, давніша форма *królewa*, *bratowa* і под., тобто дружина короля, брата і т. д., укр. *королева*, *братова* і под., польськ. *pani doktora* і под.; у творенні андронімів: укр. розм. *Ковалиха*, *Сердючка*, *Грициха*, *Сірчиха-Іваниха* (дружина Івана Сірка – з народної думи); чеські й словацькі форми жіночих прізвищ на *-ová*: *Nováková*, *Pujmanová* і под.; в українській мові

³ Пор. послідовне запровадження такої андроцентричної моції в найпоширенішій штучній мові – есперанто: *viro* «чоловік» – *virino* «жінка», *knabo* «хлопець» – *knabino* «дівчина», *avo* «дід» – *avino* «баба», *patro* «батько» – *patrino* «мати», *frato* «брат» – *fratino* «сестра», *bovo* «бик» – *bovino* «корова» і под. Пор. також в одній із сучасних живих мов: ісп. *chico* «хлопець» – *chica* «дівчина», *abuelo* «дід» – *abuela* «баба», *hermano* «брат» – *hermana* «сестра», *esposo* «чоловік» – *esposa* «дружина», *novio* «наречений, жених» – *novia* «наречена», хоча, наприклад, *hombre* «чоловік» – *mujer* «жінка», *padre* «батько» – *madre* «мати», а також *toro* «бик» – *vaca* «корова», *caballo* «кінь» – *yegua* «кобила».

модель на *-ова(-ева)* тепер функціонує тільки як неофіційна, пор. на західноукраїнських землях ще до приєднання їх до СРСР: *Ольга Басарабова / Басараб, Катря Гриневичева, Катря Гавришкевичева* і под., ще в 20-і – на початку 30-х рр. XX ст. у літературних і наукових колах радянської України: *Марія Грінченко / Грінченкова, Олена Курило / Курилова* та ін.; лит. *Prunskienė* і под. – від *Prunskas*; угор. *Veresné* – від чоловічого прізвища *Veres* і *Veres Sándorné* – від цього прізвища та імені *Sándor*.

2.1.3. На рівні граматико-категоріальних значень – формування (уже завершене або ще на перехідній стадії) значення жін. р. в іменників з вихідним значенням чол. р. (хоча в таких випадках як сам мовний узус, так і лексикографічні, ортологічні джерела нерідко засвідчують вагання щодо родового віднесення тих чи інших слів: див. також п. 3.2.1). Це відбувається у випадках як синтетичного вираження категорії граматичного роду: а) у низці іменників на *-а(-я)*: *глава* (уряду), *голова* (засідання), *колега*, *листоноша*, *староста*, *суддя* (наприклад: «Утім суддя відхилила клопотання». – УМ, 24.04.2012, с. 5; *наша суддя*, «відвід однієї судді», хоча: «вона працювала народним суддею»); б) у невідмінюваних складних іменників з усіченим першим компонентом: *завклубу*, *комвзводу*, *начскладу* та ін.; в) у невідмінюваних іншомовних іменників: *інкогніто*, *конферансьє*, *круп'є*, *парвеню* та ін., так і її аналітичного вираження: наприклад, франц. *la générale (professeur, ministre* та ін.) у значеннях – а) дружина генерала (професора та ін.), б) тепер дедалі більше (див. п. 3.1) – жінка-професор, жінка-міністр та ін.

2.1.4. Конкуренція між словотворчими і синтаксичними засобами вираження значення особи жіночої статі, тобто між словотвірною фемінізацією і номінативною маскулінізацією⁴ у супроводі

⁴ Замість уже досить узвичаєного терміна «маскулінізація» точнішим тут було б, звичайно, позначення на зразок «нефемінізація» [пор. Obrębska-Jabłońska 1951 : 180], оскільки метою цього мовного явища зовсім не є наділення жінки певними чоловічими ознаками.

синтаксичної фемінізації (в уживанні назв осіб – іменників з основою на приголосний – за родом їхньої діяльності та суспільним становищем у формі чол. р. для позначення також осіб жіночої статі без лексичного або словотвірного вираження такими словами значення жіночої статі, яке при потребі уточнюється за допомогою синтаксичної фемінізації – шляхом аналітичного вираження значення жіночої статі позначуваної особи відповідними присудками та означеннями у формі жін. р.). Активізація ролі жінок на виробництві та в суспільстві в цілому, зростання їхнього впливу на суспільне життя й розгортання жіночого руху привели до інтенсивного розвитку мовних засобів для позначення особи жіночої статі за родом занять (професійною і суспільною діяльністю) та соціальним становищем (посадою, званням тощо), який спостерігається в різних європейських мовах з кінця ХІХ і особливо в ХХ–ХХІ ст. (в СРСР – ще в перші десятиліття його існування, в інших країнах особливо після Другої світової війни). Цей процес у різних мовах виявляється по-різному як у наборі відповідних мовних засобів, так і в неоднаковій продуктивності спільних засобів і навіть у загальному співвідношенні між фемінізованим (словотвірним) і нефемінізованим або частково фемінізованим (номінативно маскулінізованим, але з можливою синтаксичною фемінізацією) вираженнями значення осіб жіночої статі. Пор., наприклад, у зв'язку з постійним ваганням мовців щодо правильного вибору форми для позначення жінки: «Як сказати: *une jockeyte* чи *une femme-jockey*, *un coureur-femme* чи *une coureuse?*» – та форм анафоричного узгодження: «*Le compositeur Germaine Taillefer... elle/il...*», «*Le capitaine Dominique Prieur, un officier courageux, il/elle...*» і под. [Houdebine 1987 : 18]. Розбіжність між граматичною формою чол. р. слова і жіночою статтю позначуваної ним особи може мимоволі породжувати комічний ефект, наприклад: «*Le gendarme épouse un gendarme*» («Жандарм одружується з жандармом»), «*Лейтенант* роди момиченце» [див.: Houdebine 1987 : 18; Сумрова 2001 / 2002 : 122].

Так, якщо брати слов'янські мови, то, коли чеська й словацька мови з властивою їм регулярністю процесів словотворення виявляють

найбільшу повноту творення фемінативів ⁵ (аж до послідовного офіційного закріплення суфіксальних фемінативів у статусі військових звань) [див., наприклад: Архангельская 2011 : 33], досить непросту картину такого розвитку демонструє особливо російська мова [див. також матеріал, зокрема: Янко-Гриницкая 1966; Milejowska 1989]. З одного боку, як закономірне продовження традиції називання жінки окремим іменником жін. р., у т. ч. дериватом від назви чоловіка, у кінці XIX – на початку XX ст., особливо в 20-і–30-і роки (цьому процесу сприяли тоді як офіційне проголошення в СРСР фактичної рівності жінки з чоловіком, так і демократизація й більше того – розхитування колишніх літературних норм), у суспільно-політичній та професійно-виробничій сферах стали активно творитися і функціонувати зі стилістично нейтральним статусом суфіксальні деривати жін. р., наприклад (подано тільки ті зразки, що тепер уже сприймаються як розмовні й навіть просторічні): *председательница, фельдшерница, большевичка, депутатка, кандидатка, милиционерка, партийка, пролетарка, авторша, агитаторша, директорша, лекторша, ораторша, профессорша, репетиторша* та ін. З другого боку, дещо пізніше, але дедалі активніше стала набирати сили (лишаючись, проте, ще й тепер, хоча дедалі менше предметом стилістичних дискусій) тенденція вживання іменників чол. р. для називання жінки, що виявляється на синтаксичному рівні в логічному узгодженні за статтю з іменником – спочатку в координації з присудком, насамперед дієслівним (*врач пришла, врач была спокойна*), а згодом (це натрапляло на більший опір) уже і в узгодженні з означенням (*опытная врач; врач, которая дежурит*) ⁶. Паралельно з розвитком цієї тенденції зазнають стилістичних обмежень окремі суфіксальні деривати й навіть словотвірні типи, зокрема з *-и-а* і *-к-а*. Втім,

⁵ В українській мовній практиці протягом останніх 20–25 років у цьому значенні дедалі більше поширюється назва *фемінітив*, однак термін *фемінатив* має давнішу традицію вживання в мовознавстві.

⁶ Пор., наприклад, у вживанні слова *товарищ* як форми мовного етикету радянської доби в застосуванні до жінки: «– А чем это *товарищ* взволнована?» (к/ф «Небесный тихоход», режисер С. Тимошенко), що його російські мовознавці кваліфікують як позанормативне [див., наприклад: Панфилов 1965].

у низці суто чи переважно жіночих професій та занять суфіксальні деривати продовжують активно функціонувати (наприклад, *машинистка, ткачиха, портниха, кастиеляниша*), утворюються нові слова жін. р., незважаючи навіть на просторічну конотацію деяких суфіксів (*костюмерша, маникюриша, педикюриша*); зі сфер спорту, мистецтва і видовищних вистав, де стать спортсмена, виконавця є одним з їхніх визначальних параметрів, до літературної мови потрапляють такі професіоналізми і колоквиалізми, як *конькобежка, борчиха, боксерша, многоборка, стриптизерша / стриптизерка*.

Застосування назв осіб чоловічої статі – іменників чол. р. з основою на приголосний для позначення осіб жіночої статі за соціальним становищем відбувається значно легше, по-перше, в конструкціях з дієсловами-присудками, наприклад: «Одеса, зокрема її передмістя – Великий Фонтан, де *народилася майбутній поет* (слова “поетеса” Анна Андріївна принципово не визнавала) <...>» (О. О’Лір. Анна Ахматова – в українському інтер’єрі. – Д, 2.08.2012, с. 11), і проблемніше зі словами – атрибутивними частинами мови: «58-річна водій І класу <...> *почала* натискати на все <...>» (КВ, 1.09.2004), «*наша прем’єр стала* надзвичайно популярною» (П, 30.07.2005, с. 6), «*чинна канцлер ФРН Ангела Меркель*» (т/к «Студія 1+1», ТСН, 27.09.2009), *бразильська президент* (т/к ICTV, «Факти», 20.06.2012: рухомий рядок новин); подруге, у формах наз. в. (порівняно з формами непрямих відмінків). Пор., наприклад, щодо стильової диференціації таких зворотів на позначення відповідних дій особи жіночої статі, як: «*Новий лікар почав* оглядати хворих» (нейтральна конструкція) / «*Новий лікар почала* оглядати хворих» (офіційно-діловий стиль) / «*Нова лікар почала* оглядати хворих» (розмовна конструкція) [Загнітко 2017 : 126]; академічна граматики російської мови кваліфікує обидва останні типи як розмовні [Русская грамматика, т. 1 : 468]. Однак у розмовній мові та в ЗМІ, особливо ефірних, досить звичайним уже стало вживання таких іменників також в інших відмінках (переважно за наявності лексичних виражень значення особи жіночої статі): «А підприємства очікують від щиро *шанованої* нами *Прем’єра* не декларацій, а реальної можливості працювати»

(М. Стріха. – УМ, 2.08.2005, с. 5), «з шановною нашою міні-стрим Ларисою Хоролець», «Ордер видали і на молоду прокурор» (т/к «24», 18.03.2014), серб. «Треба то предати лектору Даници Васић» [Ивић 1989 : 38, 43]; у тому числі уже й з невідмінюваністю таких іменників (не без впливу, можливо, особливостей відмінювання особових назв жінок і невідмінюваних назв осіб жіночої статі іншомовного походження з основою на приголосний): польськ. *do pani doktor*, «*doktor Kowalskiej nie ma*» (у польській мові такі звороти є вже нормативними); у російській розмовній мові – в уживанні слова *товарищ*: с [уважаемой] *товарищ Ивановой*⁷.

Крім того, що деривати зі значенням назв осіб жіночої статі є звичайно похідними від *nomina masculina* й, отже, вторинними щодо них, вони далеко не завжди досягають повного вирівнювання у творенні з ними – унаслідок наявності відповідних як позамовних, так і власне мовних факторів.

Серед позамовних чинників це, звичайно, з одного боку, не-представленість потенційних референтів для *nomina feminina*, співвідносних з відповідними *nomina masculina*, у самій дійсності. Це не тільки цілком зрозуміла відмінність біологічного плану між референтами позначень *nomina masculina* і *nomina feminina* (пор. позначення осіб тільки чоловічої статі: *бородань*, *вусань*; *баритон*, *бас*, *тенор*; *двоєженець*; *євнух*, *імпотент*, *кастрат*; *педераст* – і тільки жіночої статі: *породілля*, *годувальниця* «жінка, яка годує груддю немовля», рос. *рожениця*, *кормилиця*; рос. розм. *двумужниця*; *лесбіянка*), а й відмінність соціального плану, яка, однак, не завжди безпосередньо впливає з біологічної відмінності між ними (пор., з одного боку, назви осіб тільки чоловічої статі: *воїн*, *гончар*, *дрворуб*, *кат*, *коваль*, *священник*, *сталевар*, *швець*; *сумоїст*; *рогоносець*, *ловелас*, *сутенер*, з другого, – узвичаєні вже назви осіб тільки або переважно жіночої статі: *нянька*, *повитуха*,

⁷ Пор., наприклад, у репліках з кінофільмів радянського часу: «– Мене – *товарищ* Васильєву!» («Дочки-матери», режисер С. Герасимов), «– Позовите *товарищ* Аникееву!» («Гараж», режисер Е. Рязанов), «– Вот женюсь на *товарищ* Кучеровой» («Мой друг Иван Лапшин», режисер О. Герман)

покоївка, камеристка; балерина, економка, каштелянка, квіткарка, косметичка, манікюрниця, мереживниця, модистка, пралля, проскурниця, пряля; вакханка, кокетка, кокотка, куртизанка, повія, проститутка; весталка). З другого ж боку, розвиток категорії *nomina feminina* на основі *nomina masculina* гальмується мовним консерватизмом – з боку як мовного загалу в цілому, так і, зокрема, нормалізаторів мови. Пор., наприклад, відсутність у словниках радянського часу корелятивів жін. р. у назвах осіб за місцем проживання, етнічною належністю і т. ін. від *закарпатець, лондонець, севастопольць, баск, галл, кельт, норман* та багатьох ін., відсутність або непослідовність подання в різних нормативних словниках і граматиках можливості вживання в жін. р. таких іменників на *-а(-я)* та невідмінюваних іменників, як *староста, аташе, конферансьє* та ін. Можливість творення і, відповідно, фіксації дериватів жін. р. зростає в міру їх уживаності, пор. *атеїст – атеїстка*, але тільки *політеїст, кооператор – кооператорка*, але тільки *колонізатор*. Фактор мовного консерватизму стримує поширення окремих форм жін. р., зокрема, у військових званнях – наприклад, до *сержант, лейтенант, прапорицьк* та ін., незважаючи вже на наявність позамовних підстав для цього.

Відмінності соціального плану, зумовлювані неоднаковістю соціальних ролей чоловіка і жінки в суспільстві, ускладнюються в мовній свідомості соціуму різноманітними семантичними і прагматичними нашаруваннями в самих позначеннях осіб чоловічої та жіночої статі. Це насамперед розуміння назви особи чоловічої статі (поза її суто біологічною природою) як назви особи (людини) взагалі за її певними ознаками (пор. у лексикографічних тлумаченнях: *вусань* «вусатий чоловік», але, наприклад, *мудрець* «мудра людина»; див. докладніше п. 2.2), більша престижність багатьох «чоловічих» родів занять і соціальних статусів. З іншого боку, суфікси для корелятивного з чоловіком позначення жінки можуть бути стилістично нижче або й пейоративно конотовані: рос. *-к-а*⁸, польськ. *-ic-a*, франц. *-esse* (*poétesse, peintresse* і под.),

⁸ Пор., наприклад, з листа читача у зв'язку з проблемою нейтрального звертання до незнайомої жінки в російській мові: «По своей форме слово

розмовно-просторічний характер у східнослов'янських мовах суфіксів *-их-а*, *-ш-а* та деяких ін.

Однак серед внутрішньомовних причин це насамперед обмеження структурно-словотвірного характеру щодо творення *nomina feminina* від основ *nomina masculina* з певними структурними показниками останніх – наприклад, обмеження на реалізацію дериватів з основним для української мови моційним суфіксом *-к-а* від слів зі скупченням приголосних у кінці основи: *ад'юнкт*, *арбітр*, *міністр*, *хірург*, *екстрасенс*, з основами (або коренями: наприклад, від *іракець*) на задньоязиковий, [г], [ф]: *геолог*, *завмаг*, *академік*, *медик*, *механік*, *фізик-теоретик*, *головбух*, *фотограф* і под. (пор., наприклад: «Генсек Ради Європи, з якою не хотів бачитися Зеленський <...>». – УП, 27.01.2021), з певними суфіксами: *велетень*, *знавець*, *мовець*, *мудрець*, *предок*, *свідок* та ін., від односкладових слів та усічених аббревіатур на зразок *мер*, *бос*, *зав* (завідувач), *опер* (оперативник), певних складних слів: *пішохід*, *водонос* та ін. та в ряді інших випадків: *вождь*, *посол*, *нотаріус*, *геній* та ін., а також обмеження структурно-семантичного плану – відштовхування від потенційного конфлікту омонімів. Це, наприклад, відсутність семантичних корелятивів укр. *друкарка* до *друкар*, рос. *машинистка* до *машинист*, оскільки ці іменники жін. р. уже мають значення особи жіночої статі за іншим родом занять, ще частіше – унаслідок уже наявного в таких суфіксальних дериватах жін. р. значення неосіб (пор. структурно корелятивні пари з такого роду відмінностями: *анонім* – *анонімка*, *вівчар* – *вівчарка*, *матрос* – *матроска*, *митник* – *митниця*, *пілот* – *пілотка*, *рахівник* – *рахівниця*, *штукатур* – *штукатурка*, рос. *индеец* – *индейка* і под.) і іншого значення, традиційно наявного в багатьох назвах осіб жіночої статі, похідних від *nomina masculina*, – «дружина кого-небудь» (так, навіть у сербській мові з її досить потужною продуктивністю моційних процесів деривати на зразок *премијерка* або *министарка* у значенні назв жінки за посадою далеко не відразу могли

“гражданка» грубовато, поскольку входит в ряд подобных [! – О. Т.]: *болванка*, *лоханка*, *склянка*, *шарманка*, *самозванка* <...> А обращение “женщина” красиво, благородно» (публікація Л. Скворцова. – ЛГ, 5.09.1984).

вийти за межі розмовного слововжитку, оскільки сприймалися скоріше як назви дружин чоловіків на цих посадах [Klajn 2001 : 101]). У формально-граматичному плані повноправне функціонування *nomina feminina* з основою на приголосний ускладнюється тим, що вони можуть утрачати здатність до відмінювання (наближаючись, таким чином, у системі словозміни до тієї маргінальної ніші, яку займають у слов'янських мовах невідмінювані іменники іншомовного походження): у прізвищах – зі збереженням функціонування в позиції різних відмінків (*запитати в Чумак, з нашою Чумак*), в апелятивах – здебільшого з утратою такої можливості й функціонуванням тільки в позиції наз. в. (див. вище).

За співвідношенням між цими двома тенденціями в позначенні осіб жіночої статі за родом діяльності та суспільним становищем, тобто між словотвірною і синтаксичною фемінізацією, сучасні слов'янські літературні мови виявляють істотні відмінності [див. також, зокрема: Дмитриев 1986; Затовканюк 1975 : 51–53; Тараненко 2015 : 110–111]. Тенденція до маскулінізованих форм номінації жінки (разом з їхньою синтаксичною фемінізацією в разі потреби), найповніше виявляючись у російській мові⁹, меншою мірою представлена (у зв'язку зі значно ширшим функціонуванням моделей словотвірної фемінізації) у двох інших східнослов'янських мовах – особливо в українській (пор. наявність стилістично нейтральних номінацій в українській мові у тих випадках, коли в російській мові виступають розмовні одиниці або й зовсім відсутні *nomina feminina*, за винятком одиниць на зразок *женищина-директор*: укр. *авторка, бібліотекарка, диригентка, касирка, кіоскерка, композиторка, кондукторка, лекторка, ліфтерка, перукарка* та ін.), а також у польській мові, ще обмеженіше – в південнослов'янських [див., наприклад: Смольская 1986 : 136; Bugarski 2005 : 63] та особливо

⁹ Пор., зокрема, твердження щодо сучасної російської літературної мови, що розвиток категорії роду стосується не стільки «власних словозмінних форм, скільки збільшення ваги синтаксичних засобів передавання граматичного значення роду» [Граудина 1980 : 256].

в чеській та словацькій мовах. Явище суфіксальної фемінізації, отже, найповніше представлене в тих слов'янських літературних мовах (їх більшість), які формувалися в основному на народно-розмовній основі й менше спираються на давніші літературно-книжні традиції (звідси і їхня більша демократичність), тоді як літературні мови з уже давно сформованим узусом і міцними традиціями (російська й меншою мірою польська) виявляють більшу опірність, зокрема, й щодо нових віянь мовного фемінізму (див. п. 3.1). Чеська літературна мова (а також, очевидно з орієнтацією на неї, і словацька [див., наприклад: Slovenský jazyk 1998 : 54–55]), яка хоч і спирається на традиції словотворення старочеської книжної мови, але мала значну перерву в історичному розвитку, а в процесі свого відродження зазнавала інтенсивного свідомого регулювання з боку нормалізаторів, стоїть окремо в такому поділі слов'янських мов. Очевидно, не останньою мірою саме цим чинником можна пояснювати факт особливо помітної на загальнослов'янському фоні активізації феміністичної лінгвістики в сучасному чеському суспільстві (див. 3.1), хоча навіть у чеській мові жіночі назви не завжди «наздоганяють» чоловічі [див. огляд, зокрема: Архангельская 2011 : 235–265, 270].

Масоване поширення таких маскулінізованих форм на позначення жінки не тільки породжує гострі дискусії й зазнає критики в певних суспільних колах носіїв слов'янських мов (найменшою мірою, як уже відзначалося, в середовищі носіїв російської мови), а й може трактуватися як небажаний наслідок впливу з боку саме російської мови [див., наприклад: Сумрова 2001/2002 : 120; див. також про це: Архангельская 2011 : 50, 188]. Пор. у цьому зв'язку факти досить різкого неприйняття (причому не тільки носіями різних мов, але навіть у межах однієї мови) або фемінізованої словотвірної, або ж маскулінізованої (з можливою синтаксичною фемінізацією) моделей вираження значення особи жіночої статі за родом діяльності. Так, з одного боку (переважно в оцінюванні носіїв російської мови), характерні оцінки

такого роду: «Многих моих подруг и меня в том числе задевает, когда нас называют не *продавцами*, а “*продавицами*” или даже “*продавчихами*» (В. Кочегарова, ст. продавец, Москва. – Пр., 27.12. 1980), «– Непорядок у вас, товарищ *воспитательница!* [зауваження, що його висловлює новий комендант гуртожитку. – О. Т.]. – *Воспитательница* – в детском саду, а я *воспитатель*» (к/ф «Одиноким предоставляется общежитие», режисер С. Самсонов); особливо щодо слова *поэтесса*: «Она *поэт*, а не *поэтесса*» (Павел Антокольский), «Она [Анна Ахматова. – О. Т.] терпеть не могла, когда ее называли “*поэтесса*”. Гневалась: “Я – *поэт*”» (Наталья Ильина), «Заседание Всесоюзной комиссии по литературному наследию А. А. Ахматовой <...> было посвящено обсуждению проблем, связанных с подготовкой к 100-летию со дня рождения выдающегося русского *поэта*» (ЛГ, 14.09.1988), «Я с ужасом подумал – *поэтесса*. / <...> / *Поэтов-женщин* единицы в мире, / но прорва этих самых *поэтесс*» (Евгений Евтушенко), «Московский *поэт*, бывшая киевлянка Юнна Мориц работает только по ночам» (Виталий Коротич. – Газ. «Бульвар», 2001, №30), іноді навіть знабуття певних комічних конотацій: «Татьяна Макарова. Дочь композитора Макарова <...> и *поэта* Маргариты Алигер» (Евгений Евтушенко. – Журн. «Огонек», 1989, № 50, с. 24); подібна ж тенденція стала, можливо, окреслюватися також у вживанні слова *писатель*: «Мария Арбатова, *писатель*» (у субтитрах однієї з програм т/к «Россия»), пор. аналогічно й укр. *письменник*: «Оксана Забужко, *письменник*» (Ст. н., 3.10.2000) – так названо письменниць, відомих, до речі, й своїми феміністичними поглядами [див., наприклад: Забужко 1999 : 152–193]¹⁰. З другого

¹⁰ Пор. уже, очевидно, під контролем самих цих письменниць: «Мария Арбатова, *писательница* и общественная *деятельница*» (Русская служба ВВС, 15.05.2009: ведучий програми), «Забужко Оксана – *поетеса*, *письменница*, громадський діяч [? – О. Т.]» [Забужко 2007 : 637: в анотації «Про автора», без зазначення автора анотації]. Тенденція до такого вживання назви чол., а не жін. р. пояснюється (крім факту маніфестації формою жін. р. значення особи тільки жіночої статі, а не особи взагалі: див. у п. 3.2 про принципову відмінність у розумінні висловлювань на зразок «Леся Українка належить до найвизначніших українських *поетів* / *поетес*») також, безперечно, й прагненням відмежувати

боку, пор. реакцію на це українського літератора: «В останні роки стало модно *поетес* підкреслено називати *поетами*. “Поетеса, ні, поет Белла Ахмадуліна”, – кокетливо поправляє самого себе Євген Євтушенко <...> Безглуздо й смішно! <...> Чому б тоді *кресляркам* не вимагати, щоб їх називали *креслярами*, *вчителькам* – *вчителями*, *акторкам* – *акторами*? То, може, ліквідуємо професійні позначення жіночих занять?» (Ріталій Заславський. – ЛУ, 1988, № 42), а також і деяких російських письменників: «Почему говорят, если женщина – писательница, поэтесса: ”*писатель*”, ”*поэт*”? Ведь не говорят же на актрису “*актер*”!» (Владимир Войнович – з виступу: т/к «Останкино», 3.05.1995) ¹¹. Це також виступи в періодиці західно- і південнослов'янських країн проти поширення форм чол. р. у назвах професій тощо на жінок, наприклад: «Nie chcę być *szwaczem!*» (Poradnik językowy, 1969, zes. 5, s. 299: з листа читачки, яка «багато років працювала як *szwaczka*, давніше також як *krawcowa*, а останнім часом хочуть її заангажувати як *szwacza*»), за «мовну емансипацію» [Иванова 1984 : 77–78].

Поширенню тенденції до словотвірно не фемінізованого позначення особи жіночої статі за її соціальним становищем словами з морфологічними показниками чол. р. сприяв з другої половини ХХ ст. також дедалі більший вплив на загальнолітературну мову книжних офіційно-ділового й наукового стилів та інформаційних жанрів публіцистичного стилю.

пєвну жінку-літератора від належності до т. зв. «жіночої (дамської) літератури», «жіночої прози» і т. ін., підкреслюючи її належність до літератури як такої, пор.: «Уместно вспомнить известный афоризм, что среди мужчин есть «*поэтессы*», а среди женщин – *поэты* <...> Душевным здоровьем, полным отсутствием литературного кокетства и манерной изломанности, свойственной «*поэтессам*» обоего пола, привлекают стихи Т. Сырышевой <...>» (Юлия Друнина. – Пр., 31.01.1984).

¹¹ Пор. щодо цього, наприклад: «Іменник чол. р. *художник* (у загальному значенні) є, так би мовити, “словом спільної статі”, а *актер* – завжди вказує на чоловічу стать. Сказати про жінку *актер* не можна навіть у предикатному вживанні» [Булыгина, Шмелев 1997 : 364].

(Див. також у п. 3.2 про надмірності й недоречності в доведеному останнім часом майже до автоматизму в певних сегментах мовного простору поширенні тенденції до словотвірної фемінізації.)

2.1.5. Вияви протилежно спрямованого процесу – від позначення жінки до позначення чоловіка (дія гіноцентризму) – є, по-перше, загалом нечисленними [див. огляд матеріалу також: Oberpfalzer 1933 : 58; Тараненко 1989 : 120–129; Архангельская 2011 : 29–30, 67, 76], а на рівні словотворення все одно сприймаються в побутовій мовній свідомості переважно (крім окремих родів занять і сфер, пов'язаних із сексуальним життям, та в деяких інших випадках) як похідні від назв чоловіка. Так, у словотворенні: *вдова* – *вдівець*, *кума* – *кум*, *відьма* – *відьмак*, *балерина* – розм. *балерун*, чеськ. *pradlena* «праля» – *pradlák* та ін.; англ. *bride* «наречена» – *bride-groom* «наречений»; *дівчиця* – розм. *дівич* «чоловік, що не жив статевим життям» (так само *незайманка* – *незайманець*), *стриптизерка* – *стриптизер*; на позначення чоловіка, аморального у своїй статевій поведінці й узагалі, на погляд мовця, легковажного: *блудниця* – *блудник*, *курва* – *курвач*, *бл...* – *бл...ун*, *проститутка* – *оказ. проститут*, *кокетка* – розм. *кокотун* (СУМ-20), *вертихвістка* – *вертихвіст*; на позначення людей, схильних до надмірної й жвавої балаканини: *цокотуха*, *щебетуха* – *цокотун*, *щебетун*. На рівні лексичної номінації – переноси на основі функціональної подібності референтів, пор. від вияву їх тільки в позиції предиката (у групі присудка)¹² до значно рідкісніших випадків їхньої лексикалізації: рос. діал. *бабка*, *ворожея* «знахарка або знахар; ворожка або ворожбит», жарг. *маруха* «коханець – коханка»; *модель* (в індустрії моди: «працювати *моделлю*») – від жінки до

¹² Наприклад: «[Платон:] Батько виховав мене, він був мені за *матір*» (Олександр Корнійчук. Платон Кречет), «Заробляв на радіо Толя не так багато. <...> Тому вдома передруковував як *друкарка* переклади мого чоловіка» (Дз. т., 13.03.2010, с. 11); пор. у дитячому сприйнятті: «Тато був добряк-добряк (мухи не скривдить, ніколи голосу не підвищував <...>), а мати – грім і блискавиця. Коротше, тато був *мати*, а мати була *тато*» (Всеволод Нестайко).

чоловіка, але, оскільки належність слова до категорії жінок р. при цьому не змінюється, щодо особи чоловічої статі воно часто застосовується з відповідним уточненням: *модель-чоловік* або *чоловік-модель*. Це також утворення прізвищ (прізвицьк) – позначення вже не тільки сина, а взагалі дітей і, відповідно, всієї родини, роду за ім'ям, вуличним прізвицьком і т. ін. матері (переважно в тих випадках, коли вона не перебувала в шлюбі або була вдовою чи виховувала дитину за тривалої відсутності її батька, а також тоді, коли вона фактично була главою сім'ї): *Бабенко, Вдовиченко, Векленко, Горпинич, Марусяк, Мотрич, Василюшин*, рос. *Бабушкин, Мамин, Тёткин* та ін.; у межах лексичної номінації: *Гапочка* (мати) – *Микола Гапочка*.

По-друге, в плані емоційно-оцінних нашарувань такі утворення мають переважно елементи негативної, небажаної для чоловіка конотації (наприклад, глузлива кличка хлопчика, народженого поза шлюбом, за ім'ям матері: *Оксана – Оксанич*. – Олесь Гончар. Бригантина) або принаймні настанову на «несерйозність» (наприклад, *Маруся К.* – літературний псевдонім Олександра Кониського, *Євдокія Зуб* – псевдонім Данила Мордовця), що також є – як доказ від протилежного – ілюстрацією домінантного становища чоловіка в мові (сказане, звичайно, не стосується псевдонімів чоловіків за ім'ям близької їм жінки, переважно дружини, дочки, наприклад: *Надежда Кропивницькая* – псевдонім українського драматурга Марка Кропивницького, *Аркадій Інин* замість Гуревич – псевдонім цього російського письменника, кіносценариста за ім'ям дружини Інни, *Михаил Светин* замість Гольцман – псевдонім цього російського актора за ім'ям дочки Світлани¹³). Особливо це виявляється в метафоричних переносах, викликаних відвертим прагненням образити, принизити чоловіка шляхом прирівнювання його до жінки. Так, на лексичному рівні:

¹³ Пор. також, наприклад: «Во флигеле поселился веселый писатель Нестор Николаевич Катин с женою <...> Настоящая фамилия писателя была Пимов, но он избрал псевдоним, шутливо объясняя это так: – <...> К тому же теперь в моде производит псевдонимы по именам жен: Верин, Валин, Сашин, Машин <...>» (Максим Горький. Жизнь Клима Самгина).

« – Добре, коли баба стає козаком, гірше, коли козак стає *бабою!*» (Петро Панч); глузливе вигукування «*Дерюгин!*» (по-рос.) на матчах київської футбольної команди «Динамо» у 70-х–80-х роках на адресу її провідного гравця Олега Блохіна з уст незадоволених уболівальників (відома гімнастка Ірина Дерюгіна була на той час його дружиною); глузливе найменування Олександра Федоровича Керенського (у 1917 році й пізніше) як *Александра Федоровна* (рос.) – за ім'ям останньої російської цариці (з натяком на те, що він нібито спав на її ліжку); іронічний перифраз *чоловік Крупської* – про В. Леніна в устах представників ліберальної фронди в СРСР, особливо в період «перебудови» кінця 80-х – початку 90-х рр.; рос. *красна девица* (про надто сором'язливого чоловіка), *истеричка, гимназистка* (про надто вразливого, нервового чоловіка), рос. *дура* (зам. *дурак*) і под. На синтаксичному рівні – випадки навмисного вживання означень і присудків у формі жін. р. при назвах осіб чоловічої статі з флексією *-а(-я)*: «Але ж земельку він здає *бісовій Перепічці* [орендареві Корнію Перепічці. – О. Т.] <...>» (Пилип Капельгородський), «*Ta welka idiota to zabrala*» [див., наприклад: Grzegorzcykowa 1974 : 115; Zieniukowa 1981 : 68].

Нечисленні випадки перенесень від жінки до чоловіка найменувань за родом занять можуть мати жартівливо-іронічні настанови, наприклад: «Щекастий парень Петя Силин, секретарь-машинистка МТС, снял для Павла копии» (Владимир Тендряков), *чоловік-«домогосподарка*», але, коли вони стають офіційним позначенням роду занять (професії) чоловіка, це може сприйматися представниками чоловічої статі навіть драматично. Пор., наприклад: «Очень нуждаются больницы в юношах – для мужских отделений, для «Скорой помощи». Но одна неловкость есть. Выпускник получает диплом “в том, что он, Сидоров Олег Иванович, <...> окончил полный курс... по специальности *медицинская сестра*”. Учился-учился – и сподобился стать “сестрой”. Мелочь, казалось бы, но что поделаешь: тормозит приток ребят в среднее звено медицины» (Н. Логинова. – ЛГ, 23.07.1986, с. 1) (корелятивне найменування *медицинский брат*, звичайно в скороченій формі *медбрат*, протягом тривалого часу існувало як неофіційне

і лише недавно було офіційно затверджене в Російській Федерації, хоча сама спеціальність продовжує називатися «*сестринское дело*»); «А если все годы затворничества деревенский в прошлом житель просидел за швейной машинкой – покажет ли он односельчанам свидетельство, в котором его именуют “*швей-моторист*”?» (журн. «Огонек», 1988, № 24, с. 15: мова йде про набуття в'язнями професій). В офіційних переліках професій, затверджених в Україні, для деяких із них також поки що існують тільки «жіночі» варіанти: *сестра-господиня, секретар-друкарка, секретар-стенографістка, швачка* та деякі ін. (див.: КП 1995; КП 2010), а до 2020 року – також *акушерка, сестра медична* (див. п. 3.1).

Стилістикою, несхвальною щодо особи чоловічої статі, вирізняються одиниці на позначення тієї чи іншої залежності чоловіка від жінки в шлюбі: *триматися за жінчину спідницю (запаску)*, рос. *быть под башмаком (каблуком) у жены, подкаблучник*, польськ. *pantoflarz*; на позначення факту не патрилокального, а матрилокального шлюбу (переходу зятя на проживання в дім дружини): *прийми*, мн. («У приймах і до kota “ви” кажуть»; «почуватися де-небудь, наче в приймах»), *приймак* (назви такого зятя в різних слов'янських мовах звичайно іронічні або зневажливі [див., наприклад: Гура 1995 : 246–247]).

У загальних межах транспозиції тих чи інших мовних одиниць від «жіночої» до «чоловічої» сфери виділяється також стилістична лінія протилежного спрямування – з метою надавання позначенням відповідних референтів теплішого, ласкавого забарвлення, але вона неширока за своїм діапазоном. Так, у звертанні до чоловіка: рос. жарт. (уже заст.) *мамочка*, до хлопчика: польськ. діал. *dzieweczka*; приєднування до іменників чол. р. на приголосний, що позначають осіб чоловічої статі, флексії *-а*: *синаша*, звертання в інтимній і фамільярно-побутовій сферах рос. *сына, малыша*, від назв тварин: польськ. «*moja śliczna kota*» (від *kot*).

2. 2. Позначення особи чоловічої статі як досить звичайний вихідний пункт для позначення людини взагалі (безвідносно до статі)¹⁴

У категорії чол. р., як давно вже констатовано, яскраво виражена також ідея особи взагалі, тоді як у жін. р. – ідея тільки жіночої статі (подібно до того, як, наприклад, графічний образ людини як такої у вигляді фігури при її умовних зображеннях у навчальних посібниках, на дитячих малюнках тощо значно більше нагадує все-таки чоловіка, а не жінку). Наприклад:

1) на загальнономінативному рівні позначення людини, її ознак, дій тощо. Так, у різних мовах:

а) слов'ян. *čelověkь*¹⁵, лат. *vir*, герм. *man(n)*; у похідних іменниках і займенниках – як напівсуфікс, наприклад: нім. *Fachmann* «фахівець», *Seemann* «моряк» та ін. (з формами мн. як *-männer*, так і *-leute*, тобто «люди», або тільки *-männer*: *Staatsmann* «державний діяч» – і тільки *-leute*: *Kaufmann* «комерсант», *Landsmann* «земляк»), *jedermann* «кожний». У формі іменників чол. р. звичайно утворюються також назви різноманітних людиноподібних фантастичних істот та інших штучних створінь: *гуманоїд*, рос. *снежный человек*, або *йети*; назви та імена божеств у релігіях патріархальних соціумів: *бог*, *Бог Отець*, *Бог Син* і т. ін., назви злих духів: *чорт*, *біс*, *диявол* і под.; *циклоп*, *гном*, *ельф*, *троль*, *гоблін*; з новіших фактів: *покемон*, *телепузик*, *Годзілла* (іменник І-ої відміни); *робот*, *андроїд*;

¹⁴ Позначення одним словом понять «людина» і «особа чоловічої статі» розглядається у феміністичній лінгвістиці

¹⁵ Вихідне значення цього слова – «доросла особа чоловічої статі» – посідає тепер у різних слов'янських мовах різне місце в його загальній семантичній структурі. Якщо словники української мови подають його першим, то в словниках, наприклад, російської мови воно не виділяється, хоча пор., наприклад: рос. *молодой человек*, *человек Божий*; у назвах кінофільмів радянського часу: «*Человек без паспорта*» «*Человек в проходном дворе*», «*Человек ниоткуда*» і под., де під цим словом однозначно розуміють «мужчина»; у словниках польської мови його або не виділяють (див.: SJP-11; SJP-3), або ж, як, наприклад, у SWJP-96, подають останнім з позначкою «розмовне» (хоча пор. так само, зокрема, в назвах кінофільмів – наприклад, режисера А. Вайди: «*Człowiek z marmuru*», «*Człowiek z żelaza*»).

б) в узагальнювальних найменуваннях, судженнях і характеристиках або про когось невідомого: *питекантроп, неандерталець, кроманьйонець*, рос. *первобытный, пещерный человек*; «*Селянин (студент, жебрак і т. д.) тепер уже не той*»; у назвах офіційних професійних свят: День *учителя*, День *працівника сільського господарства і под.*, у почесних званнях: *Заслужений учитель (дія науки і техніки і т. ін.) України*; укр. *дядько (не тітка!)* у значеннях «селянин» («це садиба якогось *дядька*») і «стороння особа» («працювати на чужого *дядька*»; «Що жене нас сьогодні з рідної землі? Якою логікою пояснити масовий виїзд на Захід і роботу “на *дядька*”?») – Дз. т., 13.03.2004); «[Марися:] <...> Віддайте заміж за Миколу. Я не хочу бути дворянкою. Краще жити на світі щасливим *мужиком*, ніж нещасним *паном*» (Іван Карпенко-Карий. Мартин Боруля); рос. «*Человек человеку – друг, товарищ и брат*» (один з принципів «морального кодексу будівника комунізму» – з Програми КПРС 1961 року), «*син за батька не відповідає*» (не «*дочка за матір*»!), «*брат на брата пішов*»; в інших фразеологізмах, пареміях: «*Настя <...> здружилася з дівчатами і стала між ними “своїм братом”*» (Олександр Кониський), «*На, тобі, небоже, що мені негоже*» (прислів'я); «*Дурень думкою багатіє*», «*валяти (клеїти) дурня*», «*носитися як дурень з писаною торбою*» (уживають і щодо жінок); рос. «*Что русскому хорошо, то немцу смерть*»; про когось невідомого: «*Хто керівник дипломної роботи?*»;

в) у субстантивованих і навіть не субстантивованих атрибутах – в узагальнювальному значенні або про когось невідомого: «*любити ближнього свого*» (субстантиват жін. р. *ближня* відсутній узагалі), «*відкриття вченого*», «*Краще з розумним загубити, ніж з дурним знайти*», «*Кохання робить щасливим*», «*Благословен, хто вигадав маяк <...>!*» (Максим Рильський), «*Після такої характеристики сподіваєшся побачити не жінку, а... гіганта. Та ось вона з'являється, і ти, розгублений, німієш*» (автор – жінка: Н. Ульяновкіна. – ВК, 14.01.1989); *сам на сам*, «*У всякого своя доля / І свій шлях широкий, / Той мурує, той руйнує <...>*» (Тарас Шевченко), «*один за всіх*», «*один із нас*», «*Ти не один*» (заставка на т/к «Студія 1+1»), *всі до одного, всі як один, один одного (одному і т. д.)*:

«потиснути один одному руки», «не впізнати один одного», рос. *друг друга* (*друг с другом* і т. д.); у підрахунках, розрахунках: «*один, два, три...*», рос. «на *первый-второй* рассчитайсь!» (команда); «*Хто перший?*», «*Хто останній?*» (у черзі), *Наступний!* (тобто хай заходить, підходить і т. ін. наступна в черзі людина), «*Хто черговий у класі?*», «*Хто хворий?*» – наприклад, запитання після телефонного дзвінка до служби швидкої допомоги (пор. у випадках, коли мовцеві точно відомо, що це саме жінка: «*Хто така?*», «*Хто тут хвора?*»); у формулах вітання, етикету, у закличках тощо: *Здоров!* (і до жінок також); рос. «– *Будь готов!* – Всегда *готов!*» (заклик і відзив з клятви юного піонера СРСР), «*Будь готов к труду и обороне!*» (програма фізкультурної підготовки в СРСР), «*Не уверен – не обгоняй!*» (заклик до водіїв на автотрасах); «*А ти готовий?! Заряджений перемагати*» (з телереклами букмекерської контори в Україні «*Pari Match*»);

г) у дієсловах – у зворотах з узагальнювальним значенням: «*Якби знав, де впаду, то й соломки б підстелив*», «*Добре танцював, та не поклонився*», «*Не найієсь, так не налижешся*» – у прислів'ях (аналогічні звороти з формами жін. р. стосуються звичайно жінок, а не людини взагалі: «*Вміла готувати, та не вміла подавати*»; «*Навстоячки, навлежачки – заробила сережечки*»: Номис : 607; рос. «*Не родись красивой, а родись счастливой*»); у риторичних вигуках на зразок: «*Ну ти бачив таке?!*», «*Ну хто б міг подумати?!*», що їх можуть уживати у своєму мовленні й жінки; в графах у бюлетенях, на табло для голосування (з еліпсисом підмета *хто*): «*За*», «*Проти*», «*Утримався*»; на бланках посвідчень про відрядження: «*Вибув*», «*Прибув*»; «*А ти вже приєднався до Зе!команди у Львові?*» (з політичних закликів під час виборчої президентської кампанії 1919 року); «*Як я провів літо*» (тема шкільних творів);

г) у різних випадках уживання в непрямих відмінках особового займенника 3 ос. чол. р. – у вигуках і под.: «*дій його матері!*», «*хто (грець, чорт, святий, погибель) його знає*», «*Господь його розбере*» (не сплутувати з *його* від форми сер. р. *воно*, наприклад: «*невідомо, як його бути*»); при анафоричному вживанні: «*Скільки*

не розповідають про небезпеку зараження СНІДом, більшість вважає, що з *ним* цього не трапиться», англ. «If *anyone* wants a cory, he can have one», «An American drinks *his* coffee black» і под.;

2) у межах категорій множини та збірності, коли слово, що в однині співвідноситься тільки з чоловіком, уживається на позначення, по-перше, сукупності чоловіка й жінки, їхньої спільної дії, ознаки тощо, по-друге, цілих соціальних, етнічних і под. верств, що складаються, природно, з представників обох статей [див. також на матеріалі різних мов, наприклад: Янко-Триницкая 1966; Ивић 1989 : 31–37; Violi 1987 : 30–31]. Наприклад:

а) мн. *селяни* «селяни й селянки», *українці* (*татари* та ін.) у значеннях «українці й українки», «татари й татарки» і т. ін.¹⁶; *сусіди* «сусід і сусідка; сусіди й сусідки», *свати* «сват і сваха», *куми, родичі, малюки*, рос. *супруги* (оба *супруга, каждый из супругов* [пор., наприклад: Якобсон 1985 : 224]¹⁷; у звертаннях: *панове*, рос. *господа* і под.; у відмінюванні тих прізвищ, які при позначенні жінок в українській мові не змінюються: *Марія і Ганна Чумак* (*Петренко*), род. в. *Марії Чумак* і под., але *Іван і Марія Чумаки* (*Петренки*), род. в. *Івана і Марії Чумаків* (*Петренків*); тріо *Мареничів* (вокальне тріо в складі одного чоловіка й двох жінок);

б) у випадках т. зв. еліптичної множини та двоїни, коли назва «привілейованої» частини певного цілого стає назвою всього цілого [див. на матеріалі різних мов, зокрема: Grimm 1866 : 255–263; Есперсен 1958 : 271; Кацнельсон 1949 : 92–95; Oberpfalser

¹⁶ «Загалом кажучи, під *поляками, французами, німцями, чехами, росіянами, китайцями...* [авторський розділовий знак. – О. Т.] ми розуміємо не тільки чоловіків, але також і жінок: *польок, французенок, німкень, чешок, росіянок, китайнок...*, тобто розуміємо “*patres familias*” цих націй з рештою залежних осіб» [Vaudouin de Courtenay 1983 : 95].

¹⁷ Пор. правило «роздвоєного роду» – використання у множині для позначення групи осіб з чоловіків і жінок окремих назв для осіб чоловічої і жіночої статей, культивоване в сербській літературній мові протягом XIX–XX ст. (у художньому стилі: *сусједи и сусједи, селъаци и селъанке* і под.), яке, однак, у публіцистичному та в стилях книжної мови XX ст. уже перестало діяти на користь форм множини від іменників тільки чол. р. [див.: Озерова, Смольска 1998 : 105].

1933 : 65-66; Тараненко 1989 : 21-22] (для подібних випадків існує також визначення «шлюбна двоїна»): санскр. *pitārau*, лат. *patres*, ісп. *los padres*, укр. *батьки* – це не тільки «батько й батько» (як, наприклад, мн. *матері*), але й «батько й мати»; *діди* «предки» (не тільки по чоловічій лінії), *батьки й сини* – у значенні різних поколінь (не *матері й дочки!*); «Всі люди – *брати*», *брати по класу*, *брати-слов'яни* і под.; чеськ. *ženiši* «жених і наречена»; укр. *юнаки* – це не тільки «юнак і юнак», а й «хлопці й дівчата відповідного віку» («<...> особи віком до 18 років поділяються на дві вікові групи, а саме: на дітей віком 0–14 років <...> та дітей віком 15–17 років <...>, з них *юнаки* – це діти віком 15–17 років включно»: закон України «Про охорону дитинства»); *хлопці* (не *дівчата!*) – як фамільярне позначення представників (звичайно, не тільки чоловічої статі) певного загалу, пор. у мові сучасних політиків: «В. Ющенко підкреслив, що <...> риторикою європейські двері не відкриєш – лише конкретними справами, і робити їх треба так, щоб європейці самі прийшли до нас і сказали: “Хлопці, ви такі чудові, чому ви досі не в ЄС?”» (УМ, 27.01.2005); позначення подружніх пар і ширшої родини «по-вуличному» – утворення від особових імен і прізвищ або за родом занять глави сім'ї, звичайно чоловіка: укр. *Павли* – «Павло та його дружина або взагалі родина», *Прокопи*, *Учителі* і т. ін. («Гнат, Гнаток, Гнатко – це <...> цілий шмат життя тієї недавньої епохи. <...> У Шахівці всі <...> знають, що *Гнати* з копійок живуть». – Іван Сенченко. Савка), рос. *Иваны*, *Петры* і т. ін., пор. також мн. *Ильичи* – про Леніна і Крупську («Помню, что ушел я от “Ильичей” как зачарованный <...>»: Н. Бухарин. Памяти Ильича. – Пр., 21.01.1925; «<...> когда он, Кауров, сидел у *Ильичей*, как звали в эмиграции Ленина и Крупскую». – Александр Бек. На другой день); в інших слов'янських мовах [див. також, зокрема: Oberpfalser 1933 : 66; Ивућ 1989 : 32; Handke 1994 : 21]: польськ. *Władek* – мн. *Władkowie* і под., чеськ. *učitel* – *učitelovi*, *Jaroš* – *Jarošovi*, слц. *Novák* – *Novákovci* і под., серб. *Петровићеву* і под. Аналогічно в збірних іменниках на зразок англ. *mankind* «чоловіки» і (з іншим наголосом) «людство», укр. *юнацтво*, рос.

юношество «юнаки й дівчата»; польські позначення подружніх пар: *pan – państwo* «пан і пані, тобто чоловік і дружина», *wuj – wujostwo*, *brat – braterstwo*, *generalstwo* «генерал з дружиною» і под.¹⁸. При позначенні тварин, наприклад: «воркують, як голубкі» – про спілкування пари закоханих (формально – ніби голубок і голубок);

в) у несубстантивних частинах мови: рос. «Он женился (женат)» – «Она вышла замуж (замужем)», але «Они (по)женились (женаты)»; у збірних числівниках: рос. *пять і пятеро братьев і тільки пять сестер*, але *пять або пятеро братьев и сестер; оба – брат и сестра, нет обоих – ни брата, ни сестры*, тоді як щодо особи жіночої статі тільки *обе сестры, обеих сестер* і т. д. (утім, з досить частими сплутуваннями в мовленні на користь форми саме чол. р.: *обоих, обоим* і т. д. щодо осіб жіночої статі); у формах синтаксичного узгодження / координації в позначеннях спільної ознаки або дії чоловіка й жінки – у дієсловах та атрибутивних частинах мови: франц. «Jean et Marie sont mariés» (не *mariées!*); польськ. *mężczyźni pracowali – kobiety pracowały*, але *mężczyźni і kobiety pracowali* (координація за особово-чоловічим родом); польськ. *drodzy mężczyźni – drogie kobiety*, але *drodzy mężczyźni і kobiety* (таке саме узгодження); при субстантивованому вживанні: польськ. *niektórzy*, мн. (деякі, не всі – про чоловіків і взагалі про людей) – *niektóre*, мн. (тільки про жінок);

3) у словотворенні:

а) метонімічного (синецдохічного) характеру: *усиновити / усиновляти, усиновлений, усиновлення (дітей)* (у юридичній практиці це позначення стосується й дівчат), *День усиновлення* (в Україні – 30 вересня), *усиновитель* (за аналогією до таких похідних від *син* відбувся й корелятивний розвиток дериватів від кореня *доч-*: *удочеряти* та ін., але лише, звичайно, щодо дівчат); *юнацький*

¹⁸ Можливі також утворення з протилежною точкою відліку – від жінки до чоловіка, але це або відгомін матриархату (наприклад, нім. *Gebrüder* – це тільки «брати», тоді як *Geschwister* – утворення від *Schwester* «сестра» – це «брати й сестри; брат і сестра» [див., наприклад: Кацнельсон 1949 : 92–96], або одиниці зі свідомо зниженою щодо чоловіка конотацією.

(*Юнацькі Олімпійські ігри, Палац дитячої та юнацької творчості*) – у тому разі, якщо це від *юнак*, а не від збірн. *юнацтво*: див. вище; *дружити* (від *друг*, хоча в українській мові є й *подругувати*), *товаришувати* (від *товариш*); метафоричного характеру: *мужність*, *братерство*, *братерський* (*почуття* і т. ін.), *братський* (*могила* і т. ін.), *брататися*, *синівський* (*любов до Батьківщини*); *патерналізм* (від лат. *paternus* «батьківський»), *непотизм* (від лат. *perōs* «внук»);

б) у творенні похідних на позначення членів сім'ї, а відповідно, й роду в цілому: від *коваль* – не тільки *ковалиха* «дружина коваля» (див. 2.1.2), а й *коваленко* «син коваля», *ковалівна* «дочка коваля»; у творенні прізвищ: *Коваленко*, *Ковальчук*; у тому числі з використанням компонентів зі значенням «син» і чоловічих особових імен: дан. *Andersen*, англ. *Johnson*, *Thomson*, швед. *Nilsson*, шотл. *Macintosh*, нім. *Kleinmichel*, англ. *Littlejohn*, франц. *Petitjean*; у творенні імен по батькові (у східнослов'янських мовах);

4) в образних номінаціях на позначення ознак, дій, станів, явищ, характерних для людини як такої (незалежно від статі), з використанням назв частин тіла, одягу і т. ін. особи саме чоловічої статі: «стати *грудьми* на захист вітчизни», «намотати собі *на вус*» – добре запам'ятати, «дати *по шапці* комусь», «затягти тугіше *пояс* (мн. *пояси*)» – почати заощаджувати, «набити собі *кишені*», «вітер у *кишенях* гуляє»; з іменником *штани*: «лишитися *без штанів*» – збідніти, «просиджувати *штани* (де-небудь)», «трусити *штаними* (*штаньми*)» – тікати в переляку, «*штани* лопнуть (у кого-небудь)!» або «так можна і з *штанів* вискочити» – не варто надмірно напружуватися (ірон.) (пор. тільки про чоловіка: «Але коли <...> виникла <...> потреба бути послідовними й реалізувати це гасло, то Ленін “забув його у *старих штанах*”, як влучно висловився український комуніст публіцист Шахрай <...>»: Володимир Винниченко. *Була, є й буде.* – УУ, 2004, № 11, с.10)¹⁹.

¹⁹ Утворення або переосмислення подібних зворотів на основі назв частин тіла та предметів одягу жінки стосуються, як правило, саме жінок, причому з переведенням їх розуміння звичайно до тих чи інших натяків сексуального характеру щодо них. Наприклад, на основі рядків відомої російської революційної

2.3. Позначення людини (як такої) – вираження ідеї тільки чоловічої статі

Це процес, протилежний щодо попереднього, але вияви такої семантичної спеціалізації в різних мовах є також досить численними й різноманітними:

1) на загальнономінативному рівні: лат. *homo*; у мн. – наприклад, серб. *људи*, укр. заст., а також діал. (у західноукраїнських говорах) *люди* – у значенні «особи чоловічої статі; чоловіки»: «Вже повну холодну натирили і *людей*, і жінок, і дівчат, і малих дітей» (Григорій Квітка-Основ'яненко), «[Антосьо:] – <...> Та й те сказати: хіба ви люди? [Галя:] – А що ж? – Дівчина чи панянка! – А це не людина? – Хіба ж ви не чували, що як ідуть самі чоловіки, то кажуть на них: “якісь *люди* йдуть”; а як буде між ними жінка, чи молодиця, то кажуть: “ідуть якісь чоловіки і молодиця з ними, чи дівчина, чи баба”. – Та хіба ж не люди? – озвалась Галя. – Хіба я кажу що? а люди своє знають... Мабуть, що не люди, а *люди* – тільки чоловіча стать. <...> – А воно і справді так кажуть, – заговорила стара, – як жінка, то вже не люди, а жінка, та й годі» (Анатолій Свидницький), «Стоять два чоловіки. А хто там стоїть? – *Люди*. – А буде бабів з десять – то все баби!» (Михайло Коцюбинський), діал. *люди і жони*; рос. *молодые люди*, польськ. *młodzi ludzie* – переважно щодо чоловіків. У різних мовах відомі семантичні переходи від значень «дитина (хлопчик і дівчинка)» і «дитина (син і дочка)» до вулгаризованих значень «хлопчик» і «син», оскільки «за дітей хотіли мати головно синів» (ЕССУМ, т. 1 : 337 – стаття *дитя*): гр. *παῖς* (*паїдос*), лит. діал. *vaikas*, чол. р. «дитина» – «син / хлопчик»: «Mūsų *vaikų* iš viso buvo trys: mudvi su seseria ir vienas *vaikas*», тобто «Нас, дітей, усього було троє: ми з сестрою

пісні «В царство свободи дорогу / Грудью проложим себе» (автор Леонід Радін): *прокладывать / проложить себе дорогу грудью*, ірон., жарт. – про жінок, які, підкреслено виставляючи напоказ цю частину тіла або ширше – через інтимні послуги, щось для себе здобувають, роблять кар'єру; пор. ці рядки як епіграф до статті про сучасний жіночий рух «Femen / Фемен», учасниці якого на своїх публічних акціях демонструють для привернення суспільної уваги свої оголені груди (М. Маєрчик, О. Плахотнік. Радикальні «Фемен» і новий жіночий активізм. – Кр., 2010, ч. 11–12, с. 7).

і один хлопчик / син» (LKŽ, t. 17 : 857); у мн. – «діти > хлопчики, хлопці»: рос. *ребята* (пор. також від прикметника-означення: *малый* – *малюк*);

2) на асоціативному рівні – поняття людини як такої значно частіше асоціюється з поняттям чоловіка, а не жінки: див., наприклад, дані асоціативних експериментів на матеріалі слов'янських мов, коли навіть український іменник жін. р. *людина* викликає слова-реакції *чоловік* і *жінка* у співвідношенні 5 до 1 [Уфимцева 2002 : 165-166].

У висловленнях узагальненого змісту, ситуація в яких подається з позиції прямо не названого або й зовсім відсутнього в «кадрі» чоловіка (з позиції жінки в аналогічних випадках можуть подаватися тільки ті чи інші ситуації, характерні саме для жіночих спільнот): «Из кармана *мы* курево тянем, / Популярные песни *мы* чим. / Задевая друг друга локтями, / Извиняемся или молчим» (із пісні з кінофільму Е. Рязанова «Служебный роман»); «<...> *мусульмани* [під час Рамадану. – О. Т.] нічого не п'ють, не їдять, не палять, не торкаються жінки, а лише здійснюють намази» (Г. Киридясов. – КВ, 24.01.1996);

3) у разі узгодження / координації – при займенниках, референційно співвідносних з особами обох статей (*хто, ніхто, дехто* і под.), але із синтаксичними маркерами звичайно чол. р.: *хтось невідомий*, «*Хто це написав?*», «*Леся Українка – одна з перших українських письменниць, хто привернув увагу до цієї проблеми*»; так само в лексикографічних тлумаченнях цих слів, наприклад: *ніхто* – ні один, жоден (у формах саме чол. р.). Найменування людини як такої в застосуванні до особи жіночої статі, теоретично можливі в усіх тих випадках, що й у застосуванні до особи чоловічої статі, часто, однак, виступають у конкурентному співіснуванні з позначеннями її саме як жінки (маються на увазі, звичайно, випадки з акцентуванням не на біологічних аспектах, аспектах зовнішності і т. ін. особи, коли щодо обох статей застосовуються саме їхні «власні» позначення, як, наприклад, рос. «Он сильный, красивый, модный *мужчина*» – «Она сильная, красивая, модная *женщина*», або з цілком конкретним референтним співвіднесенням: рос. «*Эта женщина / этот мужчина* сведет меня в

могилу!»), а на соціальних, духовних, моральних, інтелектуальних аспектах особистості). Наприклад, рос. «Он хороший (порядочный, честный, воспитанный, умный) человек» (звичайно не *мужчина*) / «Она хорошая (і т. д.) женщина» (паралельно або рідше з іменником *человек*). Частотність уживання іменника *человек* при цьому зростає в міру наголошування на тих чи інших аспектах особи жіночої статі саме як загальнолюдських, наприклад: «Она стала известным человеком», «Будь человеком!», «Как человека тебя прошу!» – до жінки; пор. в устах самих жінок: «Хотя бы день прожить как человек», «Пусть люди посмотрят, какой я человек», «Я такой человек, что зла не помню», хоча можливо й так: « – Ну вы же мудрая женщина, вы же понимаете, что основной бой пройдет, когда партийный список начнут создавать» (Ст. н., 30.10.2001: інтерв'ю з жінкою – відомим політиком, народним депутатом України) [пор. також: Вайс 1999 : 87–89; Нильссон 1999 : 100]; подібним же чином – у вживанні, наприклад, польськ. *człowiek* [див., наприклад: Rothstein 1976 : 252]. Пор. також щодо подібних вагань у номінуванні жінки в інших європейських мовах: оскільки іменник *Mensch* «людина» належить до категорії чол. р., «німці іноді вагаються щодо застосування його до жінки» [Есперсен 1958 : 269]; «Во Франции, в земле, прославленной своей учтивостию, грамматика торжественно провозгласила мужеский род благороднейшим. Стихотворец отдал свою трагедию на рассмотрение известному критику. В рукописи находился стих: «Я человек [франц. *homme*. – О. Т.] и шла путями заблуждений». Критик подчеркнул стих, усумнясь, может ли женщина называться человеком. Это напоминает славное решение, приписываемое Петру I: женщина не человек, курица не птица, прапорщик не офицер» (Александр Пушкин. [Отрывки из писем, мысли и замечания] – А. С. Пушкин. Сочинения в трех томах. М., 1986, т. 3, с 441) [див. також: Weiss 1988 : 413-443]²⁰. Подібна конкуренція в уживанні одиниць *людина* і

²⁰ На цій основі, як відомо, ґрунтуються «чоловічі» жарти сексистського характеру на зразок: «– Вы не знаете, Болконский, – обратился Билибин к князю Андрею, – что все ужасы французской армии <...> ничто в сравнении с тем, что наделал между женщинами этот человек. – *La femme est la compagne de l'homme*, – произнес князь Ипполит <...> Билибин и наши расхохотались» (Лев Толстой.

жінка, властива, безперечно, й українській мові, хоч у ній (до речі, єдиній з-поміж слов'янських літературних мов) виробився для загального позначення особи іменник саме жін. р.

2.4. Номінативна, оцінна, категоріально-класифікаційна і функціонально-частотна асиметрія образів чоловіка і жінки в мові

Наявність такої асиметрії – це факт, що привертав до себе увагу в різних випадках завжди, але особливого значення він набув з розвитком феміністичної лінгвістики (див. 3.1) – як яскраве, на переконання її послідовників, свідчення ненормального, викривленого образу жінки в природних мовах. Слід, однак, мати при цьому на увазі, що як мовне явище в цілому воно не обов'язково має бути підтвердженням саме й тільки «мовної дискримінації» жінки, адже, оскільки існують об'єктивні відмінності між чоловіком і жінкою, вони неминуче мають знаходити своє відбиття, зокрема, і в мові. Природа такої асиметрії зумовлюється як відмінностями в біологічній і, як наслідок, також певною мірою в соціальній природі чоловіка і жінки, так і їхнім різним місцем у суспільстві й, відповідно, на шкалі соціальних цінностей і може спиратися як на достатньо об'єктивні, так і, безперечно, на цілком суб'єктивні підстави. Якщо об'єктивний характер такої асиметрії зростає в бік біологічного й біологічно-соціального розмежування осіб чоловічої й жіночої статей (наприклад, більша емоційність вигуків на основі назв матері: *матінко моя рідна!*, *nene!* і под., ніж на основі назв батька: *батечку мій!* і под., що можна пояснити більшою емоційною близькістю особи як дитини саме до матері²¹;

Война и мир); «– Как говорит наш замечательный сатирик Аркадий Райкин, “женщина – друг человека”!» (к/ф «Кавказская пленница», режисер Л. Гайдай: слова «товарища Саахова»).

²¹ Узагалі слід відзначити, що на мовний образ жінки-матері значно рідше поширюється «антижіночий» (див. далі) конотативний комплекс (це, зокрема, лайки й прокльони зі згадуванням матері іншої особи, які існують у мові поряд із лайками з використанням назви батька, причому останні мають не такі образливі конотативні нашарування); пор. також у різних мовах символічні образи з високими конотаціями – землі-матері, матері-батьківщини, рідної мови як

пор. так само звичайне поєднання в рамках сурядного словосполучення в устах дорослої людини назви матері у формі, близькій до пестливої, і стилістично нейтральної назви батька: *моя мама й мій батько*), то її суб'єктивність, природно, – в бік відмінності їхньої власне соціальної природи й соціальних ролей. Але сам факт відбиття в мові соціальної нерівності чоловіка і жінки – з домінуванням у минулому й значно меншою мірою вже тепер мовного образу саме чоловіка – не може, звичайно, бути спростований. Він може мати як суто номінативний характер (наприклад, у сфері шлюбних відносин: «Іван бере Марію – Марія йде, виходить за Івана»: див. нижче, хоч у самому житті сучасних європейських народів таке співвідношення соціальних ролей чоловіка і жінки вже не обов'язково має бути саме таким), так і характер номінативно-оцінний – з найповнішою реалізацією при цьому суб'єктивного моменту (так, частотність уживання емоційно-оцінних характеристик в устах чоловіка на зразок *дурна баба* – про нерозсудливу, на його погляд, жінку, *клята баба* значно вища порівняно з корелятивними зворотами на позначення чоловіка).

Домінантне місце образу чоловіка порівняно з образом жінки виражається в мові широко й різноманітно.

По-перше, як явна кількісна перевага найменувань осіб саме чоловічої статі за їхніми різними ознаками [див., наприклад: Архангельська 2007: 90; Русская грамматика, т. 1 : 467] як наслідок усієї дотеперішньої історії розвитку цивілізацій типу, зокрема, сучасної європейської. Однак, з іншого боку, – як зворотний бік такої переваги – мова демонструє й більшу кількість негативно-оцінних номінацій чоловіка порівняно з жінкою: соціальне становище й діяльність чоловіків були більш різноманітні, критерії соціального виміру їх більш багатоаспектні, і тому цілком природно, що вони й критично оцінювалися за більшою кількістю параметрів порівняно з жінками [див., зокрема: Тараненко 1989 : 128;

материнської. Щодо частотності вживання, то, наприклад, укр. *мама* зафіксовано в текстах художньої прози з частотністю 227, тоді як *тато* – 86 (ЧСУХП); рос. *мама* – 350, *папа* – 148 (ЧСРЯ).

Архангельська 2007 : 86–90; Архангельская 2011 : 65–67] (це, звичайно, мають ураховувати й прихильники «феміністичної критики мови»: див. 3.1, кажучи про викривленість мовного образу жінки). Так, на позначення розумово обмеженого чоловіка синонімічний словник (див. Сл. син.) подає ряд *дурень* з 39 слів (включно з метафорами на зразок *баран, осел*), тоді як на позначення розумово обмеженої жінки такий ряд узагалі не подано (хоча, звичайно, кілька слів для цього можна легко знайти); на позначення того, хто не любить працювати, – ряд *ледар* із 16 лексичних синонімів, тоді як корелятивний ряд на позначення жінки має всього 8 синонімів; ряд *недолюдок* нараховує 26 синонімів з конотацією презирства і лайливим використанням (*бузувір, виродок, звір, ірод, недоносок* та ін.) – за відсутності корелятивного ряду на позначення жінки (хоча, звичайно, такі слова в переносному значенні, як, наприклад, *тварина* або *худоба*, можуть використовуватися й щодо жінки).

По-друге, у співвідношенні найменувань осіб чоловічої – жіночої статей як немаркованих – маркованих членів опозиції (мається на увазі немаркованість / маркованість у межах не тільки граматичних категорій чол. і жін. р.²², а й у цілому щодо мовних позначень чоловіка і жінки):

а) це досить звичайне усвідомлювання жінок (у тому числі й ними самими) як окремої не тільки біологічної (статевої), а й так чи інакше соціальної категорії не тільки на «чоловічому», а й на загальному суспільному тлі (пор. якоюсь мірою подібну маркованість категорій дітей і старих людей на тлі дорослих осіб зрілого віку чоловічої статі: «Окупанти не пощадили навіть *жінок, дітей і старих людей*»: див. п. 1). Ось, наприклад, звичайні для радянської доби зразки публіцистичного дискурсу: рос. «От имени всех советских *женщин* мы заявляем <...>» (на мітингах захисту миру і т. ін.), тоді як зворот «от имени советских *мужчин*» сприймався

²² Пор., наприклад: «”<...> он – настоящая *мастерица*”. Це <...> метафора, тоді як обернений випадок: “она – настоящий *мастер*» – усього лише вживання загального, родового терміна замість вужчого “мастерица”» [Якобсон 1985 : 226].

б, безперечно, в комічному ключі²³; у назвах організацій: Комитет советских *женщин* (рос.), після розпаду СРСР: Комитет *женщин* России; у сучасній Україні: Національна рада *жінок* України, політична партія «*Жінки за майбутнє*»; досить частотний тепер зворот *успішна жінка*, з регулярними рейтингами та оглядами на зразок «Топ-100 успішних *жінок* України», «*Жінка* ХХІ століття» і т. ін. Чоловікові можуть робити закид (у тому числі, а можливо, й насамперед з боку самих жінок), що «він не вміє *поводитися з жінками*» (пор. аналогічно, наприклад: «уміти / не вміти *поводитися з дитьми*») ²⁴. Номінативна (лексична) маркованість категорії осіб жіночої статі досить наочно виражається в прямому (адресному) апелюванні до них саме як до «жінок» на зразок «Щастя вам, дорогі *жінки!*» (вітання й побажання жінкам, у тому числі в середовищі їх самих, пор. незвичність подібних звертань до чоловіків); у наявності таких же прямих спеціалізованих «жіночих» означень при назвах тих чи інших понять – *жіночий: питання, рух, організації, Міжнародний жіночий день 8 Березня; література, роман, журнал* (пор. аналогічно, наприклад, *дитячий, молодіжний журнал, телепрограма для літніх людей*); хоча, з іншого боку, існують також жанр «*чоловічого журналу*», або, як, очевидно, звичніше, «журналу для чоловіків», *чоловічий клуб*); *футбол, хокей, бокс; дамський: велосипед, сідло; дамське вино*; у складних словах з усіченим першим компонентом (у радянський час): *жінвідділ, жінделегатка, жінорганізатор, жінрада*;

б) це необхідність додаткових маркерів – лексичних, словотвірних, граматичних – для мовного вираження «ідеї жінки» (з усіма

²³ Пор. пародіювання подібних кліше: «<...> А неспешно говорю і сурово: / – Израильская, – говорю, – военщина / Известна всему свету! / Как *мать*, – говорю, – и как *женщина*, / Требуя их к ответу!» (Александр Галич. Как Клим Петрович выступал на митинге в защиту мира).

²⁴ Пор., наприклад, відоме висловлювання, яке виражає достатньо поширену думку щодо того, що жіноча «солідарність» сприймається як значно вища, сильніша, ніж «чоловіча»: «Браните мужчин вообще, разбирайте все их пороки, ни один не подумает заступиться. Но дотроньтесь сатирически до прекрасного пола – все женщины восстанут на вас единодушно – они составляют один народ, одну секту» (Александр Пушкин. Материалы к «Отрывкам из писем, мыслям и замечаниям». – А. С. Пушкин. Сочинения в трех томах. М., 1986, т. 3, с. 448).

її атрибутами) на тлі «ідеї чоловіка / людини», пор., наприклад: англ. *woman* «жінка» (пор. д.-англ. *wīfman* – букв. «жінка + людина / чоловік»). Це звичайний для мови напрям розвитку номінативних процесів від чоловіка до жінки та номінативне ототожнення понять чоловіка і людини взагалі (див. пп. 2.1–2.3). Це також, наприклад, не зовсім корелятивні позначення письменників – чоловіків (з наведенням як імені та прізвища, так і тільки прізвища) і жінок (з наведенням переважно імені та прізвища): англ. *Joyle, Gide, and Virginia Wolf*; укр. *Драч, Стус і Ліна Костенко* [див.: Lakoff 1973 : 69–71; Яворська 2000 : 250–251];

в) це «невидима присутність» чоловіка і його позиція (як безпосередньо його спосіб уявлення суспільних відносин і цінностей, так і просто присутність його образу в суспільній свідомості) як імпліцитна точка відліку в різних формах мовної експлікації жінки [пор., зокрема: Lakoff 1973 : 58–78; Weiss 1985 : 318–333; Viola 1987 : 31–32] (причому й сама жінка може при цьому сприймати й подавати себе з погляду чоловіка): «Марія – вдова Івана / Іванова вдова» (але не «Іван – удівець Марії / Маріїн удівець»); дружина як [*друга*] «половина» чоловіка: жарт. укр. *половина* («він прийшов зі своєю половиною»), польськ. *połowica* та ін. (з протилежною точкою відліку – щодо чоловіків – уживають рідше й, безперечно, вже за аналогією до попереднього, і в будь-якому разі чоловіків не називають «*другою половиною*»). Номінація жінок може відбуватися також залежно від їхньої шлюбної пов'язаності з чоловіком (у межах як загальних, так і власних назв) – як одружених (франц. *Madam*, англ. *Mistress, Missis*, нім. *Frau*, польськ. *pani* і т. ін.) або неодружених (франц. *Mademoiselle*, англ. *Miss*, нім. *Fräulein*, польськ. *panna* і т. ін.), тоді як щодо самого чоловіка така номінативна диференціація суспільству не видається доцільною (пор. *Monsieur, Mister, Herr, pan* і т. ін. – незалежно від сімейного стану). У творенні форм прізвищ на позначення одружених і неодружених жінок: лит. *Petraitis – Petraitiene – Petraitytė* (форми прізвищ відповідно чоловіка і/або батька – його дружини – його дочки); польськ. *Kowal, Nowak* (батьки) – застарілі форми *Kowalówna, Nowakówna* (дочки); українські застарілі прізвищеві

форми незаміжніх жінок на *-ивн-а*, наприклад: *Кочубеївна, Морозівна Вероніка, Остапівна Ірма* (прибрані літературні імена українських письменниць початку ХХ ст.). У збірних позначеннях жінок за належністю до їхньої або просто «іншої» (на тлі чоловіків) статі: англ. *sex* «стать» – *the sex* жарт. «жінки», рос. розм. *женский пол*, жарт. *бабье царство*, англ. *womenfolk*, «галантні» перифрази з наявністю відповідних характеристик жінок на зразок *прекрасна (слабка, ніжна) стать / половина* (для чоловіків же не видаються образливими й такі характеристики, як, наприклад, польськ. жарт. *pleć brzydka*), пор. також уже відоме іронічне визначення жінок самою жінкою як «другої» статі: *«Друга стать»* (франц. *«Le deuxième sexe»* – роман Сімони де Бовуар) [пор. також у назві праці з оглядом проблематики феміністичної лінгвістики: Štejrková 1997 : 146–158]. (Див. також нижче про співвідношення узвичаєних гендерних соціокультурних стереотипів оцінного характеру щодо чоловіків і жінок.)

Жінка виступає в мові значною мірою як об'єкт різноманітних спостережень і зацікавлень саме чоловіка, в тому числі його сексуальної уваги [пор., наприклад: Guiraud 1978 – цит. за: Violі 1987 : 31–32]. Так, хоча серед найменувань осіб у кількісному плані переважають іменники чол. р. (див. вище), загальна кількість назв жінки як такої – саме як «жінки» – помітно вища за кількість аналогічних позначень чоловіка (пор., наприклад, дані синонімічних та частотних словників: так, рос. *мужчина* – 110 слововживань на обстежений мовний матеріал, тоді як *женщина* – 429: ЧСРЯ : 334, 186; польськ. *meżczyzna* – 110, тоді як *kobieta* – 250: SFPW, t. 1 : 241, 181). Мовне вираження «абстрактних» атрибутів жіночості також представлене значно повніше порівняно з атрибутами «чоловічості» – наприклад, досить частотні звороти *жіноче щастя* (за відсутності *чоловіче щастя*, еквівалентом чого може бути вислів *людське щастя*: «Йому хотілося [простого] людського щастя»), *жіноча доля*: «Бажаю тобі [звичайного, простого] жіночого щастя і всього-всього...!», «Вона знайшла своє жіноче щастя», «Жіноче щастя – в чому воно?», «Калерия Васильевна была впервые по-женски счастлива <...>» (Семен Липкин. Декада), «Така вже наша

жіноча доля!». У різних мовах досить розгалужені синонімічні ряди на позначення жінки легкої поведінки: так, французька мова має понад 600 таких слів. У патріархальному суспільстві статеву незайманість жінки розуміють як її особливу (якої не вимагають від чоловіка) *честь* і *невинність*: укр. *дівоча честь* (*чеснота, цнота* – останнє з польської мови), звідси: *чесна / нечесна дівчина, зберегти / загубити честь, позбавити честі (збездичити) дівчину*; із синонімами-символами *вінок (вінець), калина: носити вінок (каліну) / загубити вінок (стратити калину), забрати вінок (ламати калину)*²⁵. Досить розгорненими є мовні оцінки жінки з погляду її сексуальної привабливості: *сексапільний, сексуальний* у значенні «який викликає статевий потяг; звабливий» (переважно про жінку та її одяг: *сексапільна білизна*), *секс-бомба*; рос. *аппетитная, ядрёная, пышная, эффектная, роскошная женщина* («Роскошные меха – для роскошных женщин»: з реклами), *пальчики оближешь* [див. також, наприклад: Телия 1996 : 261, 264]; «Така дівча – *кусочок ласий, / Заслинишся, як глянеш раз*» (Іван Котляревський. Енеїда). Реакції учасників психолінгвістичного експерименту (про їхню належність до тієї або іншої статі в описі експерименту не сказано) виразно засвідчують, що слова-стимули *тіло, шкіра, губи, рот, талія, стегна, коліна* й навіть *кисті, нігті* викликають асоціації з характеристиками переважно якостей жіночого тіла, тоді як соматизми *тулуб, спина, плечі, руки, підборіддя* асоціюються переважно з особами чоловічої статі, а *обличчя, щоки* – більш-менш рівномірно з особами обох статей [див.: Терехова 1997 : 187]. Якщо щодо жінки під *ногою* в характерному звороті «нога під ким» розуміють, по-перше, цю нижню кінцівку людини в цілому, по всій її довжині, а по-друге, з погляду її привабливості: «– Вы посмотрите на меня, товарищ Давыдов, – продолжала Лушка с напускным смирением, – я женщина красивая, на любовь дюже гожая <...> Вы посмотрите:

²⁵ Пор. у цьому зв'язку іронізування з боку представниць сучасного гендерного руху [Дмитрієва 2001 : 185–191] (тут, зокрема, подано аналіз анкетних опитувань, які показали, що розуміння «чесної жінки» зводиться переважно до відсутності в неї досвіду статевого життя).

что глаза у меня, что брови, что *нога подо мной*, ну и всё остальное» (Михаил Шолохов. Поднятая целина), «– *А литки* ж у неї кращі, ніж в інших були, куди їм! У тієї Джумайлихи, прости Господи, не ноги, а підсвинки, а *під нею, під Мартою*, такі акуратненькі» (Іван Сенченко. Савка), то щодо чоловіка – лише ступню з погляду її розміру: «У нього *нога* як *під дурним старцем*» (про надто великий розмір ступні).

Прагматична маркованість мовного образу жінки з погляду відповідного порядку статевих і шлюбних відносин у (пост)патріархальному суспільстві може виражатися як певне прирівнювання її до класу об'єктів (з позиції чоловіка – як не просто суб'єкта, а господаря ситуації), наприклад: *пiти (ходити) по руках* – а) переходити від одного до іншого (про певну річ для користування), б) вступати в статеві зносини то з одним, то з іншим партнером (про жінку); рос. прост. *непробованная девка – испортить (девку), портить (девок)* – ніби як частину майна; пор. також: *платити / розплатитися натурою* – а) певними товарами або послугами як платіжним засобом замість грошей, б) своїм тілом, сексуальною послугою за що-небудь (ірон. про жінку). Дії чоловіка як активного партнера щодо жінки в статевих і шлюбних відносинах виражаються дієсловами зі значенням узяття й навіть захоплення на зразок *брати / взяти* (пор. ст.-сл. *бракъ* від *брати* – назва шлюбу виразно саме з позиції чоловіка): «Іван *бере* [заміж] Марію – Марія *йде, виходить* [заміж] за Івана», «її *видають, віддають* за Івана» («*Оддавали Катрю*» – оповідання Григора Тютюнника), «вона *видається, віддається* за Івана», д.-рус. *поимати (жену)*; «Микола мешкав недалеко <...> *Тримав* він цибату полячку Зою» (Євген Гуцало), тобто мав за дружину; «він *оволодів* нею – вона *віддалася* йому» і под.²⁶

Обсценні дієслова зі значенням здійснення щодо кого-небудь статевого акту набувають метафоричних значень, в основі яких

²⁶ Пор. також: «Залежно від того, про кого йдеться – про чоловіка чи про жінку, терміни [на позначення дії «брати шлюб». – О. Т.] виявляються різними <...> в тому, що термінологія, яка стосується чоловіка, є дієслівною, а термінологія, яка стосується жінки, – іменною» [Бенвенист 1995 : 164].

лежить брутальне демонстрування чоловіком своєї вищості, зверхності вже не тільки щодо жінки, а взагалі щодо всіх інших й усього іншого і які вживаються як лайки: слов'ян. *j...* (див. корпус переносних значень і фразеологічних уживань дієслова, наприклад, у російській мові: Мокиєнко 1995 : 26), англ. *to fuck (you)* і под. Стати об'єктом такої дії в її метафоричному розумінні (один з розрядів сексуальних метафор) є вкрай неприйнятним, наприклад: *лягати під когось / лежати під кимось* – підкоряться брутальному натиску з чийогось боку («Я ні під кого не лягав і лягати не буду!»); «Невже ми ляжемо під бандитів?» – пролунала ключова фраза у залі клубу міліції. Співробітники <...> мали оперативну інформацію про те, що люди Чалого планують напасти на мітинг». – ВЗ, 9.12.2004)²⁷;

в) в усталених моделях порядку слів позначення чоловіка звичайно передує позначенню жінки (у нашому постпатріархальному суспільстві це сприймається – у всякому разі так було досі – як один з виявів іконічного порядку слів, що відбиває реальні функціональні відношення між позначуваними об'єктами) – наприклад, у сурядних словосполученнях: *батько й мати, дід і баба* («Був собі дід та баба» – традиційний зачин в українських казках), *чоловік і жінка, брат і сестра, юнаки і дівчата, громадяни і громадянки* і т. ін., *Адам і Єва, Дафніс і Хлоя, Ромео і Джульєтта*, нім. *Mann und Frau* «чоловік і дружина; подружжя», англ. *Mr and Mrs Brown* (у писемній формі), рос. *жених и невеста*; при зрощенні: *батько-мати* («Не забувай *батька-матері*»); «Не слухала Катерина / *Ні батька, ні неньки*» (Тарас Шевченко); у підрядних словосполученнях: *батько з матір'ю* і т. ін.; у переносному вживанні: укр. *брат-і-сестра*, рос. *иван-да-марья* (рослина). Відомо в різних мовах «світська» формула звертання *пані і панове* не заперечує відзначеної закономірності – як один з елементів гри в галантність, умовність якої влаштовує (принаймні влаштовувала)

²⁷ Дослідники відзначають узвичаєність використання образних характеристик воєнних дій та інших актів застосування фізичної сили, морального тиску і т. ін. як сцен ставових актів з активною участю й панівною роллю чоловіка-самця [див., наприклад: Нейджел 2003].

партнерів з обох сторін; так само, наприклад, у назвах пар фігуристів: рос. *Людмила Белоусова* и *Олег Протопопов*, дуетів концертних виконавців: *Світлана і Віталій Білоножки*, співавторів творів і под.

По-третє, як позитивно або вище маркований член в оцінній (прагматичній) опозиції щодо негативно або нижче маркованого члена образу жінки. Якщо щодо жінки прирівнювання її до чоловіка (звичайно, не в біологічному аспекті або взагалі в плані зовнішньої подібності, коли однаково негативно оцінюється подібність особи до протилежної статі, пор. рос. *женopodobный мужчина* – *мужеподобная женщина*, а в найширше взятому спектрі соціальної сутності жінки), як правило, є маркером її позитивної оцінки, то для чоловіка аналогічне прирівнювання до жінки може бути тільки зневажливим або принаймні іронічно-поблажливим. Пор. такі вияви оцінної асиметрії на основі позначень чоловіка і жінки, як, з одного боку: «У неї *чоловічий* (або принаймні *нежіночий*) склад розуму (мислення)», «Але математику, алгебру та геометрію я любила. Завдяки їм я зараз можу *логічно мислити. По-чоловічому*» (із інтерв'ю з українською естрадною співачкою Азраєю. – Суб. п., 17.07.1997) – або такий відомий і чи не крилатий уже вислів: «<...> мимоволі думаєш, що ся хора, слабосильна дівчина – трохи чи не *одинокий мужчина* на всю новочасну соборну Україну» (Іван Франко – про молоду Лесю Українку: І. Франко. Зібрання творів у 50 томах. К., 1976–1986, т. 31, с. 270–271)²⁸; з другого боку: *жіноча логіка*, «Гей, пане Потоцький! / Чому у тебе й досі *розум жіноцький*? / Не вмів ти <...>» (з народної думи про

²⁸ Пор. також: «Так я потрапив на допит [на процесі СВУ. – О. Т.] Дурдуківського, розгубленого, непевного, і Людмили Старицької-Черняхівської, яка показала *найбільшим чоловіком* серед підсудних чоловіків і не давалася на провокації» (Ю. Шевельов. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. Харків–Нью-Йорк, 2001. – Т. 1, с. 139); «<...> у творчості Ліни Костенко виразна домінанта думки, такої “*по-мужськи*” рельєфної, ясної» (В. Брюховецький). Такий спосіб позитивної характеристики жінки за чоловічими стандартами викликає саркастичну реакцію в представниць сучасного фемінізму, наприклад: «<...> “*одинокий мужчина*” – найвищий мислимий комплімент для жінки в патріархальному соціумі: *не баба, а козак!*» [Забужко 1999 : 178–183]. Пор. також іронізування в жіночих журналах щодо подібних андроцентричних стереотипів [Čmejrková 1997 : 156].

перемогу війська Богдана Хмельницького над польським військом під Корсунем), «Вона сприймала це чисто *по-жіночому*»; *жіноча інтуїція, жіночий інстинкт, жіноче чуття* (ці характеристики, не містячи в собі негативної оцінки, підкреслюють, однак, нібито більшу близькість жінки порівняно з чоловіком до «природної», а не соціальної істоти, якоюсь мірою протиставляючись, таким чином, її розуму, логіці мислення); *жіночі капризи, жіноча істерика* (пор. у різноманітних сексистських дотехах на зразок: «*Женская истерика* – это выражение *женской интуиции* при помощи *женской логики*». – TV-парк, м. Київ, 2012, № 34, с. 23); *чоловічий характер, дружба, розмова*: «Мне известна давно / Бескорыстная дружба мужская <...>» – Константин Ваншенкин. Я люблю тебя, жизнь; «Між ними відбулася *чоловіча розмова*», тобто пряма, відверта й загалом «серйозна», хоча, можливо, й грубувата) – *жіночий характер, лукавство, цікавість*: «Це була звичайна *жіноча цікавість*»), *бабський (теревені, плітки, забобони*: «несерйозні»), *маленькі жіночі хитрощі*; з одного боку: *мужня жінка, мужніти* (і щодо жінки також), з другого боку: лат. *effēminātus, обабитися* і под. Подібним чином – у синтаксичних узгоджувальних процесах (у відношеннях координації та узгодження): з одного боку, використання форм чол. р. для вираження ввічливості й поваги до жінки – в особово-чоловічому варіанті форми множини дієслів: наприклад, чеськ. і польськ. (діал.) *muži šli – ženy šly*, але *muži a ženy šli* [Архангельская 2016 : 161], «*Byli ste tam?*» (дочка до матері) – «*Byly ste tam?*» (мати до дочки), *matuša pošli* [Oberpfalcer 1933 : 241–242]; з другого боку, оформлення атрибута при позначенні чоловіка в жін. р. зі стилістичною настановою на зневажливість: польськ. *ta wielka idiota* і под. (див. 2.1.5), характерні чеські звороти на зразок *kluku usmrkaná!, ty blázne stará!, lenochu jakás!* [Oberpfalcer 1933 : 248–250].

Мова демонструє наявність подвійних стандартів суспільства щодо чоловіків і жінок в оцінюванні а) їхнього сексуального життя: якщо активність у цьому плані аж до розпусності поведінки щодо чоловіка видається ніби загалом прийнятною й може навіть викликати схвалення: наприклад, *донжуан, ловелас*, рос. *гулёна*

(«Он у нас *гулёна*»), новозапозичене *мачо* (якщо останнє слово й уживається досить часто іронічно, то це, безперечно, уже як відштовхування від його основної схвальної конотації), то щодо жінки народна мораль це однозначно засуджує: *бл...*, *курва* та ін., *слаба на передок* (Мокиєнко 1995 : 73) або це ж саме *гулёна*, яке до чоловіка ніби не «пристає»; б) стану їхнього перебування / неперехування в шлюбі: якщо заміжню жінку називають цілком нейтрально або й шанобливо польськ. *mężatka*, рос. прост. *мужняя жена*, а покинуту чоловіком і розлучену – рос. розм. *брошенка* і *разведёнка* (слова з конотаціями без особливої поваги), то одружений чоловік одержує «несерйозні» назви – жартівливого або іронічного характеру: рос. *женатик*, польськ. *żonkoś*. У номінаціях неодружених уже немолодих чоловіка і жінки з такими протиставленнями, як, наприклад, в англійській мові: «*bachelor* “неодружений чоловік” є принаймні нейтральною назвою, часто вживається як комплімент; *spinster* “неодружена жінка” звичайно сприймається як пейоративне, з конотаціями манірності, надмірної педантичності, нервової метушливості і т. ін.»; з іронічними натяками щодо аморальної сексуальної поведінки жінки: «*He’s a professional*» (цілком позитивно) – «*She’s a professional*» (зокрема, про повію) [Lakoff 1973 : 66, 77; див. також: Архангельская 2011 : 35; Архангельська 2007 : 88].

Хоча негативних оцінок особи в мові більше представлено серед іменників чол. р. (див. вище), але вони характеризують негативні риси чоловіка переважно як людини взагалі, тоді як оцінна характеристика жінки спрямована частіше саме щодо її «власне жіночої» сутності, природи, як вона уявляється в андроцентрично орієнтованій масовій свідомості. Ось, наприклад, синонімічний ряд *відьма 2* (про злу, сварливу або потворну жінку): *мегера*, *злюка*, *гарпія*, *гаргара*; *баба-яга*, *яга*, *карга* (про стару); *фурія* (про розлучену) (Сл. син.). Щодо традиційних гендерних соціокультурних стереотипів, то в народній фразеології та пареміології на теми родинних стосунків, побутової поведінки, інтелектуальних та моральних рис людини образ жінки, як відомо, маркований частіше негативно або принаймні зі зверхньо-поблажливими та іро-

нічними конотаціями, що відзначається у відповідних досить численних дослідженнях на матеріалі різних мов [пор., наприклад, тематичний розділ «Антифемінізм» у бібліографічному довіднику з пареміології: Mieder 2001 : 385; див. також на слов'янському мовному матеріалі, наприклад: Коваль 2008 : 95–106; Jędrzejko 1994 : 159–172; Телия 1996 : 260–268]. Акцентуються такі ознаки, як непостійність, нещирість, сварливість, упертість, нижчий, ніж у чоловіка, інтелектуальний потенціал, який, однак, ніби може певною мірою компенсуватися хитрістю та особливим чуттям (залежно від позиції мовця такі, наприклад, оцінки жінки, як: «– Правду кажуть: де чорт сам нічого не вдіє, туди бабу пошле». – Іван Нечуй-Левицький, можуть сприйматися і як критичні, і як схвальні), надмірна балакучість, надмірна емоційність, зокрема плаксивість, надмірна увага до своєї зовнішності, марнотратство; подружня невірність жінці, на відміну від чоловіка, жодним чином не прощається; соціальна діяльність жінки обмежується сферою домашнього побуту (рос. «Бабыя дорога – от печи до порога»; «Що може в таких складних економічних проблемах зрозуміти проста домогосподарка?!») – риторичне питання в устах політиків, журналістів) і доглядом за дітьми. Рідше мовний образ жінки в пареміології виступає без прямої емоційної оцінки, але з трактуванням її як члена сім'ї, який не має самодостатньої цінності й повинен лише доповнювати чоловіка, будучи залежним від нього, якого слід наставляти і т. ін.: наприклад, укр. «Жінка без мужа й пити недужа», «Добра жінка мужеві вінець, а зла – кінець», рос. «Добрую жену взять – горя не видать», «Отбилась от рук жена, что твой сатана», польськ. «Cnotliwa żona – męża korona».

3-поміж позитивних рис, які, згідно з такими стереотипами, особливо цінуються в жінках і мали б бути наявними в них (щодо чоловіків, то такі риси видаються суспільству значно менш обов'язковими), це: а) у плані зовнішнього, «тілесного» образу – наявність у них приємної зовнішності, вроди (наприклад: *чарівна жінка; божественна, неземна врода; «Будь гарною, як мама, і розумною, як тато!»* – досить традиційне побажання сторонніх осіб чийось маленьким дочкам) і б) у плані внутрішнього світу –

наявність доброти, лагідності, ніжності, що, природно, викликає пестливе ставлення до них (наприклад, творення гіпокористичних форм на їх позначення, які з часом зазнають десемантизації й потребують оновлення: *діва* – *дівка*, *дівиця*, *дівчина*, рос. *девушка*; так само *жінка*). Відзначений вище «антижіночий» конотативний комплекс значно рідше поширюється не тільки на жінок-матерів (див. вище), а й на дівчат, молодих жінок.

У розподілі за граматичними іменними класифікаціями істот / неістот та осіб / неосіб назви осіб чоловічої статі входять до категорій істот і осіб, тоді як назви осіб жіночої статі можуть лишатися в межах категорій неістот і неосіб. Так, назви жінок у позиції знах. в. мн. відмінюються в сучасній російській мові як назви істот у цілому: *встретить женщин*, *девушек*, так само в українській літературній мові, але в українському фольклорі, в південно-західних говорах можуть виступати ще як назви неістот: «Бистрим оком поглядають / *На чужі жінки*», «А хто любить *дівчаточка*, / *А я молодиці*» (з народних пісень), «Три відра [горілки] *на самі баби* замало, не то для хлопів» (Лесь Мартович), «Панове, передовсім ходім *дами* привітати» (Іван Франко) [див.: Матвіяс 1968 : 135–136]. У польській, словацькій мовах назви чоловіків належать до особово-чоловічого роду (наприклад, слц. *uvidiet' bratov*), тоді як назви жінок відмінюються як назви неістот: слц. *uvidiet' ženy*, польськ. *zobaczyć kobiety*, навіть в іменниках чол. р., що позначають жінок: «*spotkał te podlotki*» (див. також 3.2). У деяких кавказьких мовах, де групування в іменні класи відбувається за двома ознаками – розумністю та активністю, назви чоловіків (I клас) об'єднуються за обома цими ознаками, назви жінок (II клас) – за розумністю, але не за активністю, хоча, наприклад, в абхазькій мові, де простежуються сліди матріархату, мовно-класифікаційне представлення чоловіків і жінок прямо протилежне [див.: Мельников, Курбанов 1964 : 156-170; пор. подібні висновки щодо пережитків матріархатного ладу на граматичному рівні ірокезьких мов: Milewski 1954 : 153–182; Lakoff 1973a: 74; Violi 1987 : 30].

У граматичній родовій класифікації мовне представлення жінки частіше, ніж представлення чоловіка, виражається такою

формальною ознакою категорії неживого, як форма сер. р.: так, експресивні найменування особи з формальними показниками сер. р. на зразок *дівчисько, хлопчисько, базікало, бурмило, вайло, одоробло* і под. у разі позначення особи чоловічої статі можуть належати або тільки до чол. р. (*хлопчисько, ракло*), або до чол.-сер. р. (*базікало, брехло, вайло, мурло, хамло*: «Він *такий / таке хамло*»), тоді як у разі позначення особи жіночої статі – тільки до сер. р. («Вона *таке хамло*»); якщо *дідище* – це іменник чол. р., то *бабище* – жін.-сер. р.

По-четверте, як семантично ширше маркований член в опозиції щодо вужче маркованого члена образу жінки (з обмеженням референційного поля жінки сферами її суто жіночої природи, приватного життя і домашнього побуту та сексуальних зацікавлень чоловіка) – як у суто номінативному плані, пор.: *господар (господар дому; перен.: господар становища) – господарка, господиня (домашня господарка, господиня дому)*, офіц. *домогосподар* (власник домогосподарства) – *домогосподарка* (жінка, яка опікується сферою домашнього побуту), так і в плані номінативно-оцінному, пор.: рос. *настоящий мужчина*, польськ. *prawdziwy mężczyzna* і под. (з наявністю конотацій позитивних рис, які мають бути властиві не тільки чоловікові, а й дорослій особі взагалі: мужності, рішучості, гідності, великодушності, порядності і т. ін.) – *настоящая женщина* і под. (з наявністю конотацій позитивних рис, які мають бути властиві саме жінці, наприклад: «Я успішна, красива і кохана. Кажіть цю правду, і ви відчуєте себе *справжньою жінкою*» – з реклами). На чоловіка покладають більше надій, яких він не має морального права не виправдати, пор. як заклик: рос. *Будь мужчиной!*²⁹, як сподівання: «Из этого мальчика будет

²⁹ Пор., наприклад, у передвиборній полеміці кандидатів на посаду Президента України: «– Віктор Андреевич, *будьте мужчиной!*» (В. Янукович на теледебатах з В. Ющенком, 15 листопада 2004 року); «Володимире Олександровичу, не шукайте причин <...> і ніким не прикривайтеся. Це – некрасиво. Будьте *мужиком*. Приходьте на дебати» (з відеозвернення П. Порошенка в інтернет-мережі «Facebook» до В. Зеленського напередодні другого туру виборів перед запланованими дебатами між ними. – УП, 5.04.2019).

мужчина!», схвально: «Он показал себя как *настоящий мужчина*», розчаровано і несхвально: «А еще *мужчина!*», «*Это не по-мужски!*». Пор. зовні подібні висловлювання щодо жінки, проте з відзначеним вище референційним обмеженням – так, з докором, осудом: «А еще *женщина!*» (про неохайну або розпусну, на погляд мовця, жінку), «Ведь вы же *женщина!*» (до жінки, яка [нібито] принижується перед чоловіком: зауваження від іншої жінки). Пор. розуміння жіночої (дівочої) гордості: «Про *чоловічу гідність і дівочу гордість*» (теми комсомольських диспутів у радянський час); «Вона зовсім забула про *жіночу гордість!*» (інші жінки з осудом).

У побудові текстів така асиметрія образів чоловіка і жінки досить звичайно виявляється також як опозиція гендерних стереотипів соціальної активності – неактивності (у напрямі до нашого часу вона, звичайно, поступово стає менш помітною): 1) у синтаксичних конструкціях на зразок речення – як переважання назв дорослих осіб чоловічої статі в позиції суб'єкта, тоді як назв дорослих осіб жіночої статі – в позиції об'єкта, до чого вперше, очевидно, привернули увагу представниці феміністичної лінгвістики [див., наприклад: Gershuny 1974]; 2) у ширших текстах – як побудова сюжетів, коли чоловік як соціально активний партнер комунікації діє за межами дому, традиційного домашнього побуту, захищаючи й забезпечуючи свою дівчину, дружину, родину, а жінка має при цьому: а) бути привабливою: «І за столи кленові / Ми сядемо вночі – / Дівчата чорноброві [характеристика їхньої привабливої зовнішності. – *О. Т.*] / І хлопці-сіячі [характеристика їхнього роду занять. – *О. Т.*]» (Андрій Малишко. Колгоспний вальс), «Эх ты, удаль молодецкая! / Эх ты, девичья краса!» (з російської пісні «Над полями да над чистыми...»); б) бути вірною чоловікові – проводити й потім чекати його повернення: «Їхав козак за Дунай, / Сказав: “Дівчино, прощай!” <...>» (з народної пісні, первісний текст – Семена Климовського), «Уходит от берега “Ястреб морской” [назва корабля. – *О. Т.*], / И девушка машет рукой» (Евгений Долматовский. Матросская песня); в) вести дім, займатися сім'єю, виховувати дітей: наприклад, тост «За [наші] *тили!*»,

який виник, очевидно, під час Другої світової війни, коли під *тилом* чоловіки розуміли свою родину й насамперед, звичайно, дружину, а сам цей метафоричний образ дожив до нашого часу: «А його дружина присвятила себе домашньому господарству, стала надійним *тилом* чоловіка» (ВЗ, 10.08.2001).

3. ГЕНДЕРНЕ РЕФОРМУВАННЯ МОВИ

Відбиття в мові соціальної (психологічної, інтелектуальної, поведінкової та ін.) асиметрії чоловіків і жінок з явним домінуванням мовного образу чоловіка й тим більше з явною невідповідністю мовного образу жінки (у тому числі в дуже образливій для неї формі) її реальному соціальному статусові в житті сучасних цивілізованих суспільств і, як наслідок, постійне відтворювання за допомогою мовних засобів виявів такої нерівноправності на статевій основі тоді, коли в свідомості суспільства її сліди вже поступово елімінуються, стимулювало в 70-х роках ХХ ст. поширення феміністичного руху на царину мови – з активними протестами проти «мовної дискримінації» жінок (проти антижіночого мовного «сексизму» [див., наприклад: Crystall 1987 : 46]: англ. *sexism* від *sex* «стать» – за аналогією до *racism*, проти «чоловічого шовінізму» в мові) та закликами й конкретними пропозиціями щодо усунення різноманітних форм її вияву – проведення «гендерно чутливої» реформи мови і створення «несексистської» («гендерно інклюзивної», гендерно нейтральної і, як наслідок, гендерно коректної) мови. Сформувався такий напрям мовного планування, як «феміністична лінгвістика» / «феміністична критика мови», який представляють звичайно жінки (так що назву можна розуміти одночасно в двох значеннях), або – з більш узвичаєною тепер назвою й ширшим діапазоном охоплення (з увагою до виявлення та усунення мовної нерівноправності не тільки жінок, а й чоловіків) – «гендерна лінгвістика» / «лінгвістична гендерологія» (від англ. *gender* у значенні «стать як соціально-культурний феномен» – на ідміну від *sex* «стать як біологічний феномен») ³⁰. Феміністична

³⁰ Серед праць піонерів (власне, піонерок) названого руху це, зокрема: [Lakoff 1973 : 45–80 (див. також окремим виданням: Lakoff 1975); Key 1975; The Feminist

критика мови виходить з того, що презентація чоловіка та всього «чоловічого» подається в мовних матрицях як норма, а жінки й усього «жіночого» – звичайно як відхилення від неї, оскільки особа жіночої статі або взагалі «замовчується» в мові, лишаючись «невидимою» в інвентарі мовних засобів (це відповідні лексичні, словотвірні та граматичні лакуни: «*invisibility of women*»), або ж хоч і представляється, але як другорядна й залежна від чоловіка (зокрема, на рівні словотворення – у фемінативах, похідних від маскулінативів) і взагалі ніби як соціально нижча (особливо в системах образних засобів мови, у гендерних соціокультурних стереотипах). Наголошування ж на тому, що мова вибудовує для її користувачів свою модель світобачення: «Мова використовує нас такою самою мірою, якою ми використовуємо її» [Lakoff 1973 : 45], «мова конструює гендерні відмінності», «мова виступає як засіб навіювання гендерних стереотипів» і под., а отже, місце й роль жінки в житті та свідомості суспільства є саме такими («патріархально / патріархатно»³¹, або «колоніально», залежними), якими їх подає відповідна мова, додає позиціям гендерного руху ще більшої категоричності («змінивши мову, ми змінимо й ставлення суспільства до жінки»). Оскільки ж мова –

Critique of Language 1999; Trömel-Plötz 1982; Sprachwandel und feministische Sprachpolitik 1985; Hellinger 1989 : 273–288; Hellinger 2006 : 9547–9554; Houdebine 1987]; з назвами, створеними з використанням поняття андроцентризму: [Bodine 1975; Guentherodt 1983/84]; з назвами, демонстративно побудованими на обігранні андроцентричних стереотипів мови: [Spender 1980; Pusch 1990] (пор. також у Росії: феміністський альманах «Все люди – сестри», який виходив у 90-х роках у Санкт-Петербурзі). Стали уважніше фіксуватися факти «сексистського» подавання слів відповідних лексичних розрядів у словниках і створюватися практичні посібники для вироблення гендерно коректної мови – див., наприклад: [Graham 1974; Gershuny 1974; Nampares 1976; Maggio 1989]. Див. також огляди цієї проблематики, наприклад: [Čmejřková 1997; Фоменко 2004 : 455–473; Karwatowska, Szpyra-Kozłowska 2005; Архангельская 2011]. Щодо вираження в різних мовах світу категорії гендеру див. також велику оглядову колективну працю: [Gender across languages 2001].

³¹ Поряд з традиційним означенням *патріархальний* у феміністичній лінгвістиці став уживатися також прикметник *патріархатний* (від *патріархат*), який, на переконання представниць цього руху, точніше передає потрібний зміст (пор. також паралельне поширення форми *патріархатний* – у конкуренції з давно вже узвичаєним *патріархальний*).

не тільки як форма, за самою своєю природою консервативніша від свого змісту – позначуваної нею дійсності, але й унаслідок пасивного опору традиційної андроцентрично орієнтованої мовної свідомості – не встигає своєчасно перебудовуватися слідом за реальним зростанням суспільного значення жінок у сучасному світі, вона, на переконання представників цього руху, потребує належного реформування в рамках відповідної мовної політики, скоригованого мовного планування.

3.1. Фактичний стан справ

Розпочавшись і найактивніше виявляючись у США та ФРН (до кінця 80-х років – у Західній Німеччині) [див. також огляд, зокрема: Jurasz 1994; Ластовкина 1995], гендерний лінгвістичний рух став поширюватися й на інші германомовні країни, захопивши також, хоча й меншою мірою, романський (особливо Францію) і поки що ще менше слов'янський світ. У складі певних державних органів або при них у ряді країн були створені відповідні комісії, робочі групи з питань усунення (власне, ослаблення) виявів мовної дискримінації жінки, а також, в окремих випадках, – і «дискримінації» чоловіків. Рекомендації щодо проведення відповідної мовної політики поширюються також у межах міжнародних організацій і міждержавних об'єднань – таких як ЮНЕСКО, Європейський Союз та ін.

Ефективність мінімізації виявів наявної мовної дискримінації жінки в інвентарях засобів різних національних мов та в особливостях побудови текстів у сферах позначень представників обох статей залежить: а) від того, яким є характер цього явища в різних конкретних випадках у межах однієї мови – суто номінативним (лексичним), номінативно-словотвірним, граматичним (морфологічним і синтаксичним), текстуальним або ж номінативно-оцінним; б) від того, в якій формі реалізації – писемній чи усній – і в яких сферах мовної діяльності – в офіційних, публічних і под. чи в розмовно-побутовій і фольклорній – воно виявляється; в) від того, який інвентар засобів вираження категорії статі існує в тій чи іншій конкретній мові. Так, порівняно простіше такі зміни можуть

відбуватися (і вже відбуваються), по-перше, в номінаціях осіб жіночої статі за родом занять та соціальним становищем, за етнічною належністю та місцем народження / проживання, тоді як, наприклад, дискримінаційні номінації оцінного характеру можуть усуватися з арсеналу номінативно-стилістичних засобів у різних мовах тільки з плином часу (і, звичайно ж, не «за сигналом згори»). По-друге, у сферах комунікації, що більшою мірою можуть піддаватися свідомому регулюванню, – з одного боку, в писемній формі реалізації, з другого, – в офіційно-діловому, науковому та в інших стилях і жанрах книжної мови. Так, у США в офіційному переліку професій «Job Title Revisions» 1975 року було змінено майже 3500 найменувань з 35000 для того, щоб привести їх у відповідність до національного законодавства щодо недопущення дискримінації за статевою – як, до речі, й за віковою – належністю: *supervisor* замість *foreman*, *houseworker* замість *maid* та ін.; у складанні навчальних, офіційних, ділових, рекламних текстів у ряді країн стежать за недопущенням у них явно андроцентричних гендерних стереотипів, згідно з якими жінка традиційно подається як соціально пасивніша особа з колом інтересів, замкненим переважно у сферах особистого життя, власної родини й домашнього побуту та догляду за своєю зовнішністю, фізично слабка, залежна від чоловіка. По-третє, це стосується насамперед мов з відносно менш вираженою на граматичному та словотвірному рівнях категорією статі (невипадковим у цьому плані є, звичайно, той факт, що найактивнішими прибічниками ідеї гендерного реформування мови стали саме носії англійської мови)³².

Вироблено основні шляхи забезпечення недискримінованого / менш дискримінованого мовного представлення осіб жіночої статі – як у корпусах (у структурах) мов, так і в побудові текстів. Це: 1) якомога послідовніша фемінізація – словотвірна (суфіксація і

³² Розгортанню цього руху в США сприяла також загальна спрямованість тут суспільної моралі та права з 60-х років ХХ ст. на усунення різних форм вияву суспільної дискримінації – як расової, так і патріархальної (в офіційних відносинах як між чоловіками й жінками, так і між представниками старших і молодших поколінь) – і дотримання норм «політичної коректності».

словоскладання) і менш бажані й більш дискусійні синтаксична (за допомогою узгодження / координації) і номінативно-синтаксична – апозитивна (на зразок *жінка-генерал*); 2) статева нейтралізація – уживання лексичних і словотвірних номінацій та граматичних форм, які б узагалі не допускали розрізнення референтів за статтю. Для реалізації цих двох шляхів структури різних мов (впливаючи, безперечно, й на мовну свідомість їхніх носіїв, у тому числі й теоретиків гендерного реформування мови) можуть надавати, звичайно, дуже неоднаковий ресурс можливостей; 3) запровадження у відповідних випадках паралельної номінації чоловіка і жінки / жінки і чоловіка, а також їхніх ознак і дій; 4) увага до якомога збалансованішого подавання (за частотністю згадувань, за тематичним охопленням, за синтаксичним уживанням у реченні тощо) в текстах мовних образів чоловіка і жінки (за їхніми соціальними ролями).

Так, на шлях статевої нейтралізації в межах гендерного руху намагаються якнайповніше перевести структуру й функціонування англійської мови (насамперед в офіційно-діловій та навчальній сферах, у мові реклами) [див. також огляд, наприклад: Потапов 2002; Яворська 2000 : 246–252], зокрема: а) із заміною в позначеннях людини як такої іменника *man*, мн. *men* (у самостійному вживанні або як компонента в композитах), на іменники або компоненти складних слів з найзагальнішими (generic) значеннями особи (деякі з таких пропонувані для заміни іменників існували в англійській мові, звичайно, й давніше [див., наприклад: Есперсен 1958 : 269–272], але тепер вони активізувалися в ужитку): *human being, human, being, the individual, person*, у значеннях множини і збірності – *people, humanity*; у композитах, що позначають людину за родом діяльності: замість *chairman, businessman, policeman* і под. – *chairperson* (а також *chair, head, coordinator, moderator*), *businessperson, policeperson* (таксамо: *congressperson, spokesperson, statesperson* та ін.), а також описові назви: *business executive, police officer* і т. ін.; з рекомендаціями уникати в сфері найменувань людини за родом занять одиниць не тільки з «чоловічим», але і з «жіночим» значенням на зразок *chairwoman, businesswoman* і под.

(крім тих випадків, де вказівка на стать є справді необхідною, наприклад: *sportswoman; woman doctor, lady artist*), *poetess, authoress* (слід тільки *poet, author*), оскільки останні є похідними від номінацій осіб чоловічої статі і як такі ніби мають у собі конотації зверхньо-поблажливого ставлення до жінки; б) із заміною в анафоричному вживанні щодо особи як такої займенника 3-ої ос. одн. *he (his)*, який виражає віднесеність насамперед до осіб чоловічої статі, на займенник 3-ої ос. мн. *they (their)* або принаймні з паралельним вживанням займенників з референцією до осіб обох статей *he (him, his) / she (her, hers)*: «Everyone takes *their / his or hers, hers or his* (замість тільки *his*) seat»³³; рекомендовано уникати займенник *he* навіть щодо Бога (*God*) та в анафоричному віднесенні до цього слова; в) із запровадженням паралельної номінації чоловіка і жінки та з варіюванням порядку слів у таких парах слів: *men and women / women and men, he (she), he or she* і т. ін. (однак навіть у разі варіювання порядку слів момент гендерної дискримінації на користь то однієї, то другої статі при цьому, звичайно, лишається).

Гендерне реформування європейських мов з вираженою на граматичному рівні й повніше представленою на словотвірному рівні категорією роду становить, природно, значно більші труднощі.

Шлях статевої нейтралізації і шлях паралельного вживання слів з чоловічою і жіночою референцією з метою уникання гендерної дискримінації жінки для деяких інших германських мов пропонують, зокрема, для таких випадків: а) у сфері вживання займенників 3-ої ос. (подібно до пропозицій щодо англійської мови) – це одночасне (паралельне) вживання займенників з чоловічою і жіночою референцією: нім. *er / sie* (замість тільки *er*), норв. *han / ho (hum)* (замість тільки *han*) – або вживання займенників 3-ої ос. мн.: наприклад, норв. *dei* або *de / dem* «вони» [див., наприклад: Bull 1992 : 166–170]; б) це заміна прономіналізованого іменника *man(n)* як

³³ Тактика заміни у відповідних випадках займенникової форми *his* на форму *her* поширилася аж до утворення штучного іменника *herstory* (*her* + *history* – поряд зі словом *history* «історія», у складі якого було умисно вичленувано наявність компонента *his* ніби зі значенням «його») у значенні «історія, що розглядається або подається з феміністичної точки зору або зі спеціальною увагою до досвіду жінок чи конкретних подій з ними» (Webster 1993 : 544).

суфіксоїда у складі композитів (наприклад, норв. *formann* «голова, керівник» і под.) та у функції фіктивного підмета неозначено-особових речень на зразок нім. *man sagt* «кажуть» (буквально «чоловік / людина каже») – з рекомендацією паралельного вживання у відповідних випадках слова *frau* (цілком свідомо, «планова» прономіналізація іменника *Frau* «жінка»); в) це рекомендації рівноправного вживання поряд з субстантиватами чол. р. (наприклад, у текстах німецького законодавства: «*der Minderjährige... er...*», тобто «неповнолітній..., він...») їхніх відповідників жін. р. [див., наприклад: Guentherodt 1983/84 : 272].

Для основної ж маси назв осіб шлях статевої нейтралізації є неможливим, оскільки вони розподілені між чоловічим і жіночим родами, а традиційне вживання назв осіб чоловічої статі в значенні особи взагалі у прибічників гендерної ідеології викликає, як уже відзначалося вище, категоричне неприйняття (крім того, при синтаксичному функціонуванні таких іменників з формальними ознаками чол. р. у застосуванні щодо жінки стала широко практикуватися синтаксична фемінізація). І, отже, основним шляхом коригування позначень жінки за родом занять і соціальним статусом у ряді германських, у романських і в слов'янських мовах лишається фемінізація – насамперед словотвірна як менш дискримінаційний щодо жінки, на думку представників гендерної лінгвістики, її різновид. Так, у прийнятому в цей час у Німеччині законі «*Berufsbildungsgesetz*» із 475 назв професій лише 24 не мають відповідників жін. р. на позначення осіб жіночої статі (це переважно професії, пов'язані з важкою фізичною працею) – у тому числі, наприклад: *der Minister – die Ministerin, der Matrose – die Matrosin, der Kapitän – die Kapitänin, der Pilot – die Pilotin* та ін., *der Amtmann – die Amtfrau, der Staatsmann – die Staatsfrau, der Geschäftsmann – die Geschäftsfrau* та ін. (як, до речі, в окремих випадках і в зворотному напрямі, наприклад: *die Hausfrau – der Hausmann*). На шляху до «тотальної фемінізації, або депатріархатизації» німецької мови (за формулюванням Луїзи Пуш) широко практикується також паралельне позначення чоловіків і жінок / жінок і чоловіків у вигляді двочленних (двостатевих) формул сурядних словосполучень або

їхніх компресованих форм – застосування «розщепленої» форми статевої номінації, або *das Splitting* (пор. у п. 2.2 про функціонування «роздвоєного роду» в сербській мові). Так, замість традиційних форм чол. р. у значенні «загального (генеричного) роду» на зразок *Student* (в узагальненому значенні) застосовують, крім звичайного «роздвоєного роду»: *Student und (oder, bzw.) Studentin*, у мн.: *Studenten und Studentinnen*, також такі нововведення: *ein(e) Student/in* або *Student(in)*, у мн. *Studenten/innen, zwei Student(inn)en*; для «загального» роду запропоновано також штучно утворені форми на позначення осіб обох статей – з великим *I* («*das Binnen-I*» – «внутрішнє І»), виділеним у суфіксі форм жін. р.: *StudentIn*, мн. *StudentInnen*, а потім у формі *Student*in*, мн. *Student*innen* (графічні експериментування в подібних випадках можуть, звичайно, тією чи іншою мірою сприяти гендерному реформуванню лише в писемній, але не в усній мові). Порядок подавання осіб протилежної статі при цьому також лишається предметом обговорення, але на першому місці тепер дедалі частіше подають позначення осіб жіночої статі (як, очевидно, тому, що ініціаторами такого реформування мови є жінки, так і тому, що саме жінки протягом століть і тисячоліть були мовно «дискримінованою» половиною людства й, отже, заслуговують тепер уже на «позитивну дискримінацію»). Звичайними у звертаннях до представників обох статей тепер є не тільки традиційне «*Meine Damen und Herren!*», а й, наприклад, «*Liebe Freundinnen und Freunde, Genossinnen und Genossen, liebe Mitbürgerinnen und Mitbürger!*»³⁴.

³⁴ Паралельне подавання позначень чоловіка і жінки практикувалося в різних мовах, звичайно, й давніше: а) для компактності формулювання – у документах, писемних запрошеннях тощо з паралельними родовими формами означення і присудка: «<...> який(а) закінчив(ла) *N-ський університет* <...>», «який(а) народився(лася) ...», «*Шановний(а) ...!*» і под.; б) у множині – з метою логічно витриманого згадування осіб обох статей у позначеннях статево змішаних груп, але звичайно (переважно у звертаннях) як риторичний засіб ампліфікаційного характеру – для підкреслення того, що мова адресована всім представникам відповідних соціальних, національних і под. груп населення. Наприклад, у галантнішій формі з винесенням наперед позначення жінок у зверненнях президента Франції Ш. де Голля: «*Françaises! Français!*», у телезверненні президента Польщі В. Ярузельського з оголошенням про запровадження воєнного стану в країні, 1981 рік: «*Obywatelki i obywateli Rzeczy Pospolitej!*», але

Звичайним у текстах офіційно-ділового стилю вже стало таке подавання форм займенників на позначення осіб обох статей, як нім. *sie / er*, англ. *s/he* (зі «сплітінгом»!).

У сучасній французькій мові також уже протягом кількох десятиліть, особливо в офіційній сфері та в ЗМІ, активно просувається процес фемінізації номінативних засобів (при уряді існує комісія з питань забезпечення осіб жіночої статі назвами професій; створено офіційний довідник з фемінізації назв професій, посад, звань і титулів: *Femme 1999*). З двох основних шляхів забезпечення цих потреб – 1) гендерної нейтралізації і 2) власне фемінізації перший шлях (тобто розширення застосування для найменувань осіб жіночої статі за їхнім соціальним статусом форм «загального роду», нейтральних щодо розрізнення статі) фактично може реалізовуватися в традиційному використанні щодо жінок, як правило, форм чол. р., і тому тут практикують в основному власне фемінізацію: а) як синтетичний спосіб номінації – творення суфіксальних похідних від відповідних форм чол. р.: *expert – experte, attaché – attachée, ambassadeur – ambassadrice* і под. (причому такий суфікс фемінізації, як *-esse*, використовувати не рекомендують унаслідок його зниженої стилістичної конотації); б) як аналітичний спосіб (також з вихідним пунктом – формами чол. р.) – за допомогою артиклів: *un ministre (ingénieur, juge та ін.) – une ministre (ingénieur, juge та ін.)*, навіть у скорочених формах: *le prof (professeur) – la prof* [див., зокрема: : Houdebine 1987 : 13–34; Чекалина 1991 : 93–102; Чередниченко 2007 : 83–90].

Феміністична критика мови протягом усіх цих кількох десятиліть викликає в різних мовних соціумах бурхливі дискусії й сама наражається на різку критику. Неприйняття її (повністю чи частково) зумовлюється, звичайно, не тільки загальним консерватизмом мовного соціуму, що цілком очікувано, але й міркуваннями прин-

звичайно з традиційнішим порядком слів, як у зверненнях радянських лідерів до населення СРСР у період Другої світової війни: поряд з цілком узвичаєною формулою парного подавання різнокореневих одиниць «*Братья и сестры!*» це також *граждане и гражданки, соотечественники и соотечественницы, рабочие и работницы, колхозники и колхозницы, партизаны и партизанки*.

циповішого характеру. Це категорична незгода, з одного боку, з абсолютизацію гіпотези мовної відносності («Мова використовує нас такою самою мірою, якою ми використовуємо її»), яка так чи інакше лежить в основі систем аргументації цих течій, особливо їхнього крайнього крила [див., наприклад: Шаров 2010 : 30–44], а з другого боку (і особливо), з практичними рекомендаціями, принаймні з частиною із них, щодо усунення виявів мовної дискримінації жінки і творення справді гендерно коректної мови, які нерідко призводять до побудови громіздких, стилістично незграбних і не завжди зрозумілих конструкцій за методикою Splitting'у на зразок: «Der (die) Präsident/in oder sein(e) / ihr(e) VertretIn leitet die Sitzung» (див., наприклад, про полемічні виступи деяких відомих німецьких мовознавців і лексикографів проти «маніпуляції мовою» з боку німецьких феміністок [Ластовкина 1995 : 67–68]).

Увага до проблем ревізії «патріархальних / патріархатних» парадигм слов'янських мов стала виявлятися з 1990-х років, так само реалізуючись в основному у таких напрямках, як інтенсифікація творення суфіксальних фемінативів і застосування дво-членних (двостатевих, парних) формул, а також уважніше ставлення до «гендерного наповнення» текстів. Обидві перші тенденції досить розгорнено виявилися, зокрема, в рекомендаціях групи словенських мовознавців щодо несексистського вживання в офіційній мові назв осіб чоловічої і жіночої статей за родом занять, посадою тощо (до цих рекомендацій прислухається й управління з жіночої політики при уряді Словенії) (див. офіційне видання «Neseksistična raba jezika». Ljubljana, 1995, а також матеріали семінару «Жінка в словенській мові, літературі й культурі», зокрема кілька виступів тут на мовну тематику: [Bešter 1997; Stabej 1997]): а) на позначення осіб жіночої статі слід послідовно вживати *nomina feminina* (в тому числі й замість традиційних уживань *nomina masculina* у функції загального, позастатевого, позначення особи): *profesorica, kandidatinja, generalna sekretarka, vrhovna sodica* та ін.; б) у ситуаціях, де можуть виступати особи обох статей, слід послідовно застосовувати парні формули: *člani in članice* або *članice in*

člani; dijak oz. dijakinja, dijak / dijakinja, dijak/inja. Проте, з іншого боку, слов'янські лінгвісти (у тому числі лінгвістки) вказують також на значно більшу складність розв'язання цієї проблеми для слов'янських мов з огляду на специфіку їхньої структури [пор., наприклад: Šmejrková 1997 : 148–149; Кирилина 1998 : 57]³⁵, наголошуючи також на тому, що взагалі не слід системно відступати в подібних випадках від традиційного вживання назв осіб чоловічої статі в загальній (позастатевій) функції, оскільки «подібні факти <...> не свідчать про нерівноправне становище жінок і не ведуть до їх дискримінації»³⁶. Наводячи такі висновки-поради німецької лінгвістки, яка досліджувала особливості номінації жінки за родом занять у польській мові, як, наприклад: «в інтересах жінки була б наполеглива підтримка вживання суфіксальних жіночих форм», польська рецензентка висловлює незгоду з «перенесенням авторкою німецького мовного досвіду на польську мову» [Rytel-Kuc 1996 : 391]. Інша польська дослідниця також відзначає, що польки в своїй мовній практиці не виявляють схильності до творення нових мовних фактів тільки для того, щоб підкреслити бачення власної статі [Handke 1994b : 341–359].

³⁵ Пор., наприклад, англійське речення, вже позбавлене ознак «сексизму», і його можливі словенські еквіваленти (з наявністю низки варіантів, що призводить до надмірного ускладнення фрази): «One of the participants has won the prize. *He / she* would like to buy a camera» – «Eden od udeležencev oz. ena od udeleženk je dobil oz. dobila nagrado. Rad bi si kupil oz. rada bi si kupila fotoaparata» [див.: Stabej 1997 : 61].

³⁶ Див., зокрема, позиції відомих у славістиці дослідниць із запереченням відзначених поглядів і пропозицій американської та західноєвропейської, а пізніше вже й слов'янської феміністичної лінгвістики: [Ивић 1989 : 36–43; Земская, Китайгородская, Розанова 1993 : 94; Булыгина, Шмелев 1997 : 368; Радіч 2013 : 25–36]; з особливо докладною й гострою контраргументацією, наприклад: «Абсолютизація статі і приписування іменникам чоловічого роду абсолютної маскуліності стали результатом ідеологічно заангажованого підходу до мови з позицій скривдженого», «Учені не втомлюються попереджати про невинуватість перенесення на слов'янський ґрунт закордонного досвіду, нагадувати про те, що кожна культура має свою унікальну, історично сформовану гендерну ідентичність і що втручання в мову з метою її “поліпшення” (яке кожен розуміє по-своєму) може мати для мови катастрофічні наслідки» [Архангельская 2011 : 267, 133; див. також: Архангельская 2016 : 150–165]. Див. також критику сучасних процесів «штучної ідеологізованої фемінізації» слов'янських мов з боку відомого сербіста: [Пипер 2014 : 145–155; Пипер 2016 : 35–65].

Однак у цілому ж ця тенденція розширює масштаб своєї дії в усіх слов'янських мовах новітньої доби [див., наприклад: Архангельская 2011; Пипер 2014; Valdrová 2015 : 293–305; Hill, Koleva 2018 : 147–156; Сумрова 2018 : 73–80] – зокрема (але, звичайно, не тільки) й під впливом феміністичного руху. Так, відзначивши (станом на кінець 1990-х – початок 2000-х рр.), що «хоча фемінізм навряд чи є активною силою в югославському суспільстві й відсутні штучні неологізми на зразок англ. *chairperson* або *Ms*», сербський дослідник водночас констатував, що «багато нових поміна *feminina* твориться за допомогою додавання суфіксів <...> від поміна *masculina*», наприклад: *тинеїџерка*, *аутостоперка*, *дисиденткиња*, *возачица* та ін. [Klain 2001 : 100]. Подібним чином в інших слов'янських мовах на сучасному етапі їхнього розвитку: рос. *компьютерищица*, *работодательница*, *теплохранительница*, *шахидка*, розм. *банкириша*, *бизнесменк(ш)а*, *диджейк(ш)а*, *интервьюерша*, *маклерша*, *наркокурьерша*, *психоаналитичка*, *снайперша* та ін. (у тому числі у сфері спорту: *боксерка*, *каратистка*, *спринтерка* та ін.), польськ. *biznesmenka*, *outsiderka*, *judoczka*, *meteorolożka* та ін., білорус. *банкірка*, *брокерка*, *мэнэджэрка*, *дзяржсакратарка* та ін., «нобелеўская лаўрэатка па літаратуры» [див., наприклад: Slowotwórstwo / Nominacja 2003 : 218, 305, 322–323; Нешиченко 2010 : 192–207; Scheller-Boltz 2018 : 105–130] (див. також п. 2.1.4). Найменшою мірою відзначена тенденція представлена в сучасній російській мові, ширше вона виявляється у двох інших східнослов'янських мовах – більшою мірою в українській і меншою – в білоруській (утім, класифікатори професій у Білорусі існують лише російською мовою) [див., наприклад: Садоўскі 2001 : 230; Дынаміка 2015 : 120–129; Гарбацкі 2016], а особливо в західнослов'янських (утім, у польській мові значно меншою мірою порівняно з чеською та словацькою) і південнослов'янських мовах.

Для слов'янських мов постсоціалістичного періоду мотиваційна основа сучасної хвилі активізації вживання і творення словотвірних фемінативів є, звичайно, не такою однозначною, як у германських або романських мовах, і значно складнішою. У

загальному комплексі її чинників співіснують як соціальні, так і власне мовні, як попередні (від попередніх періодів розвитку літературних мов), так і нові та, як наслідок, як спільні для різних слов'янських мов, так і відмінні фактори. Спільними для них є, з одного боку, істотне зростання соціальної ролі жінок у посттоталітарних суспільствах (навіть незалежно від потужності в тій чи іншій слов'янській країні феміністичного руху) – активізація їхньої участі в громадському (як активісток, волонтерок та ін.), політичному і державному (аж до посад міністрів, прем'єр-міністрів та ін.) житті країн, у спорті (пор. *боксерка, дзюдоїстка, каратистка, штангістка* та ін.), у збройних силах та інших силових структурах і в новоствореній сфері приватного підприємництва; з другого боку, загальний процес демократизації слов'янських літературних мов та лібералізації їхніх норм у цей період (у сферу публічного слововжитку тепер потрапляє значна кількість фемінативів з розмовної та професійної мови, фіксуючись, відповідно, і в словниках та інших нормативних довідниках). Відмінними ж у цьому плані між слов'янськими літературними мовами є особливості їхнього формування та різний вплив на їхній розвиток двох таких визначальних чинників нормативності літературної мови, як: а) більша / менша наявність комплексу тривалих і міцних нормативних традицій у межах кожної з мов: це зумовлює відмінності між російською (з її тривалою й загалом достатньо безперервною традицією розвитку і функціонування як мови державного життя, потужним струменем книжно-писемної мови в її основі і, як наслідок, найсуворішими, очевидно, нормативними засадами в межах слов'янського мовного світу) і більшістю інших слов'янських літературних мов (з більшою або меншою перервністю в їхньому розвитку між старокнижним і новим періодами або й порівняно молодих, ширшою наявністю народнорозмовної основи та ширшою наявністю різноманітних варіантних явищ у їхній структурі – як мов з відсутньою або ослабленою традицією державного функціонування), а також, хоча вже й меншою мірою, між польською (з її також тривалою традицією функціонування не просто як літературної, але і як мови державного життя)

і іншими як західно-, так і південнослов'янськими літературними мовами; б) більша / менша можливість для літературних мов у їхній попередній історії, особливо вже в ХХ ст., самостійного або ж, навпаки, істотно залежного від інших – сусідніх слов'янських – мов розвитку, коли не тільки культурні еліти, а й ширші суспільні кола народів – носіїв мов, які протягом тривалого часу розвивалися / продовжують функціонувати під потужним впливом цих «сильніших» сусідів, прагнуть (обґрунтовано чи ні в кожному конкретному випадку – це вже інше питання) розвивати, культивувати ті особливості структури їхніх мов, що їх можна вважати справді питомими й визначальними саме для них, вирізняючи їх на тлі цих «сильніших» мов: це зумовлює поділ насамперед між українською, білоруською (на фоні російської), «недомінантними» мовами колишньої Югославії (на фоні сербської³⁷), з одного боку, і іншими слов'янськими мовами, з другого боку. У цілому ж у слов'янському світі російська літературна мова, як і досі, виявляє значно меншу схильність до творення суфіксальних позначень осіб жіночої статі за соціальним становищем порівняно не тільки з двома іншими східнослов'янськими, а й з усіма слов'янськими мовами, а польська – значно більшу схильність порівняно з російською, але меншу – порівняно як з іншими західнослов'янськими, так і з південнослов'янськими мовами [див., наприклад, при порівняльному аналізі кількох слов'янських мов: Paňčiková 2003 : 93]. І, нарешті, спільним, хоча й різною мірою для різних слов'янських мов, є фактор цілком очевидної активізації гендерного руху з ХХІ ст. уже також і в слов'янських країнах і взагалі посилення уваги активних кіл жіночої частини суспільства до належного забезпечення «мовних прав» жінки (при цьому слід також урахувувати міру інтеграції того чи іншого мовного соціуму в орбіту нових віянь руху

³⁷ Пор., наприклад, у сучасній хорватській мові, де дослідники відзначають більшу продуктивність моції на позначення осіб жіночої статі порівняно із сербською: *doktorica* «жінка – доктор наук», *ministrica* «жінка-міністр» та ін.; *sudac* «суддя (чоловік)» – *sutkinja* «жінка-суддя», тоді як у сербській мові продовжує існувати єдина форма *sudija* [див., наприклад: Klajn 2001 : 110; Hill 2014 : 85–103; Пипер 2014 : 148; Пипер 2016 : 40–47].

політоректності в цілому з боку США та країн ЄС): роль цього чинника констатують насамперед для словенської, хорватської, чеської та словацької мов [Пипер 2014 : 148], а його досить слабку представленість слід, очевидно, визнати передусім для російської мови ³⁸.

У процесах суфіксальної фемінізації ці мотиваційні фактори виявляються на поверхні, звичайно, комбіновано – з переважанням у різних конкретних випадках то одного, то іншого з них. Але в дедалі більш поширюваному тепер застосовуванні двочленних / двостатевих формул (в основному в офіційно-діловій та навчальній сферах, а також у перекладах з англійської мови) ³⁹, а також у посиленні уваги до збалансованої в гендерному плані побудови текстів (насамперед у навчальній сфері) ⁴⁰ справді можна вбачати тільки впливи гендерного руху.

У цей період активізувалися також тенденції, у тому числі й за директивними настановами відповідних державних органів, до усунення диференційованих позначень особи жіночої статі залежно від факту перебування / неперехування її у шлюбі:

а) у загальних назвах – до усунення у сфері ввічливої номінації осіб жіночої статі та звертання до них (особливо у поєднанні з прізвищами та назвами їхніх родів занятя, посад, звань тощо)

³⁸ Пор., наприклад: «<...> чим ширший культурний кругозір, чим вищі освіта і мовний розвиток людини, тим послідовніше й усвідомлюваніше вона відмовляється від слів “аспірантка”, “делегатка”, “депутатка” і под. у ситуаціях безоцінної [тобто стилістично нейтральної. – О. Т.] номінації», «У строгій офіційно-діловій мові сучасна стилістика рекомендує уникати агентивних номінацій жіночого роду на зразок “сотрудница” і навіть “бетонщица”», «Для ділових жінок, які досягли успіхів і громадського визнання, номінації, що підкреслюють “жіночість” і акцентують стать, зневажливі й навіть образливі» [Бортник 2001 : 51–54].

³⁹ Див., наприклад, щодо української мови: [Пузиренко 2004 : 170–175]. Так само в інших мовах, наприклад: польськ. *czytelnik i czytelniczka, autor/ka, autorki/autorzy* [Scheller-Boltz 2018 : 106], серб. *активисткиње и активисти; доктору/ке, чланови/це, студенти/киње* [Bugarski 2005 : 61–63].

⁴⁰ Аналізуючи в цьому плані ілюстративний матеріал, наприклад, одного з останніх великих словників польської мови, дослідниця зауважує, що, хоча в гендерній політиці вже відбуваються досить помітні зміни, це ще не знайшло відбиття в зразках уживання слів, поданих туг, і стереотипи ще міцно тримаються [Zygmunt 2010 : 62–72].

назв, що їх уживають щодо неодружених жінок і що їх з віком жінки можуть сприймати як дедалі недоречніші щодо себе (у сфері позначень осіб чоловічої статі подібна номінативна диференціація якщо й існувала в тих чи інших мовах, як, наприклад, укр. *пан* – *панич*, то давно вже не практикується), – з поширенням щодо них тих самих номінацій, що традиційно вживаються на позначення одружених жінок. Ця тенденція, що розгорталася в різних європейських мовах протягом усієї другої половини ХХ ст. (наприклад, обмеження в ужитку польськ. *panna*, нім. *Fräulein* у такій функції на користь *pani*, *Frau*), стала тепер значно помітнішою – це обмеження функціонування чеськ. *slečna* на користь *paní* [див., наприклад: Архангельская 2011 : 252–253] або *mladá paní*, франц. *Mademoisell* на користь *Madam* [див., наприклад: Houdefine 1987 : 16]⁴¹, нім. *-fräulein* і *-mädchen* як других компонентів у назвах жінок за родом занять на користь одиниць із «жіночим» суфіксом *-in* або з компонентом *-frau* (так, замість *Tippfräulein* стали вживати *Stenotypistin* або *Sekretärin*, а замість *Barmädchen*, *Kindermädchen* – *Barfrau*, *Kinderfrau*). В англійській мові з метою усунення дискримінованого позначення жінки залежно від факту її одруження / неодруження запропоновано спільну форму (не дівочу, але й не традиційну жіночу) ввічливої номінації жінок та звертання до них – на письмі *Ms* (як корелят до *Mr*), у вимові [*Miz*] (замість відповідно *Mrs* і *Miss*);

б) у прізвищах жінок – до розширення практики усунення диференційованих форм на позначення одружених і неодружених жінок: так, у сучасній литовській мові поряд з традиційним оформленням прізвищ відповідно чоловіка і/або батька – його дружини – його дочки, як, наприклад: *Petraitis* – *Petraitienė* – *Petraitytė*, уже можна офіційно – на вибір самої жінки (для дочок – після досягнення ними повноліття) – обрати й затвердити також новосанкціоновану нейтральну в цьому плані форму *Petraitė*

⁴¹ Згідно з постановою уряду Франції 2012 року, крім невикористання в офіційно-діловій сфері слова *Mademoisell* як етикетної форми, замість формулювання «дівоче прізвище» слід уживати гендерно нейтральні «прізвище під час народження» або «родинне прізвище» (*nom de famille*).

(пор. ще давніше усунення прізвищевих «дівочих» форм на зразок *Kowalówna*, *Ковалівна* в польській та українській мовах).

У сучасній Україні хвиля фемінізму, активізувавшись з 90-х років (значною мірою з фінансовою та організаційною підтримкою з боку певних державних, міждержавних і громадських інституцій країн Західної Європи й Північної Америки) у своїх соціологічно-му, юридично-правовому, загальнокультурологічному та літературознавчому напрямках, а в сфері мовознавства – насамперед у гендерних студіях особливостей жіночого і чоловічого мовлення⁴², від початку нинішнього століття прагне впливати також і на мовну політику та мовну практику суспільства (створено різні центри та групи гендерології в цілому і гендерної лінгвістики зокрема, у тому числі щодо гендерного реформування української мови – насамперед в офіційно-діловому стилі та в мові ЗМІ) [див. огляд цієї проблематики в Україні, зокрема: Гендерна лінгвістика... 2014; див. також: Гендерні питання... 1997; Синчак 2017].

Ось, наприклад, така констатація становища з уживанням / творенням окремих назв осіб жіночої статі – насамперед за родом занять і соціальним становищем, але не тільки: «<...> назви чоловічого роду: *лікар, інженер, бухгалтер, доцент, професор, майстер, депутат* тощо – є об'єктивним відображенням нерівності статей навіть у мовній свідомості соціуму», «Використання слів, які означають жінку певної професії, – *письменниця, директорка, журналістка* – є проблематичним для багатьох, бо часто викликає посмішку чоловіків <...> Як наслідок, багато жінок використовують чоловіче визначення, коли мова йде про їхню творчість чи професійну діяльність» [Гендерні питання... 1997 : 38, 35]. Ось характерне в цьому плані вибачення й виправлення з боку чоловіка – ведучого телепрограми: «– Я звертаюсь до вас як до *представника* “Слуги народу” [назва політичної партії й відповідної фракції у Верховній Раді. – *О. Т.*]... перепрошую, до *представниці*. (Треба зивкати, sorry!)» (т/к «24», програма «Політанатомія»,

⁴² Пор. також застосування гендерного підходу в дослідженні мовної лояльності чоловіків і жінок щодо вживання ними української і/або російської мов у сучасній Україні [Bilaniuk 2003].

5.10.2019: до жінки-депутата). У загальному процесі активізації словотвірної фемінізації в українській мові новітнього періоду в одних випадках відбувається запровадження до вжитку або стилістична нейтралізація фемінативів, уже наявних у мові (зокрема, в мовній практиці 20-х – початку 30-х років, західної української діаспори, у дорадянському західноукраїнському варіанті літературної мови), але не фіксованих у словниках радянської доби до 90-х років або ж фіксованих з різними обмежувальними стилістичними позначками – як розмовних, застарілих, рідковживаних тощо: *викладачка, директорка, інженерка, мільйонерка, мільярдерка, організаторка, поетка, професорка, членка* та ін.; *мисткиня, членкиня*; в інших же, причому значно частіше, – творення нових одиниць, наприклад: *брокерка, лідерка, прем'єрка, режисерка, спікерка, спонсорка, солдатка* «жінка-солдат», *офіцерка* («перша жінка-офіцерка у збройних силах Угорщини»: Е, 29.08.2019, с. 16), *держсекретарка, єврокомісарка, прес-секретарка* та ін.; з активізованими суфіксами *-иц-я* та особливо помітним своєю незвичністю *-(к)ин-я*: (*військово*)*службовиця, прикордонниця, урядовиця, науковиця, доброволиця, державниця* та ін., *продавчиня, фахівчиня, хірургиня, послиня* – від *посол* (наприклад: УП, 11.10.2019), *матріархиня* (замість *матріарх*), *гуриня* (замість *гуру*) і навіть *молодчиня* («Вона молодчиня!»). – Т/к СТБ, програма «Час К», 31.01.2003: ведучий програми); з деякими іншими суфіксами, наприклад: «Казкова історія *пілотеси* Вікторії Арделян» (УП, 4.12.2020), тобто жінки-пілота; з варіантністю подібних утворень: *мер* (міста) – *мерка, меркиня, мериня* (див. докладніше про ці явища в сучасному українському словотворенні, зокрема: [Тараненко 2015 : 68–70, 103–116; Архангельская 2011 : 188–234]). Усупереч рекомендаціям гендерного руху щодо англійської мови в плані гендерної «нейтралізації» назв осіб, в українській мові поширилися одиниці з жіночою референцією *бізнесвумен* і *бізнеследі* (кореляти до *бізнесмен*): «чимало кийвських і львівських *бізнесвумен*» (ВЗ, 5.08.2004), *шоувумен, фронтвумен, омбудсвумен, полісвумен, піарвумен*, а також суфіксальні утворення *бізнесменка, шоуменка, фронтменка, омбудсменка, полісменка*.

Слід, однак, відзначити, що функціонування таких фемінативів поки що обмежується в мовній практиці переважно мовою ЗМІ та перекладної літературної і кінопродукції (як до цього – розмовною мовою), тоді як в офіційно-діловій сфері, в оголошеннях про роботу (з боку як роботодавців, так і жінок-претенденток) тощо досі переважають форми чол. р. – з можливим указуванням на стать: «*Шановний клієнте, дякуємо за те, що обрали ПУМБ!*» (у поштових відправленнях на адресу громадян від цього банку, 2018 рік), «*Фірма запрошує пакувальників (жінок)*», а форми-фемінативи вживаються, як і до цього, звичайно в назвах занять, що вважаються традиційними або специфічними для жінок (*економка, офіціантка, прибиральниця, секретарка, танцівниця* і под.) [пор. подібне співвідношення між уживанням форм чол. і жін. р. в оголошеннях про роботу, наприклад, на матеріалі польської мови: Rytel-Kuc 1996 : 387–390] ⁴³.

Щодо офіційного закріплення назв осіб жіночої статі за родом діяльності можна послатися на хитання і зміни в цьому плані у державних реєстрах професій. Так, з одного боку, не можна не відзначити факту ніби протилежного характеру в останньому «Класифікаторі професій», де в цілому ряді випадків на місці попередніх єдиних форм жін. р. було подано вже такі ж єдині форми чол. р.: пор. *буфетниця, вишивальниця, в'язальниця, каштелянка, квіткарка, килимарка, манікюрниця, педикюрниця, прибиральниця, стенографістка* в КП 1995 і *буфетник, вишивальник, в'язальник* та ін. у КП 2010 (хоча лишилися одиниці *акушерка, ворожка, друкарка, покоївка, мереживниця, модистка, швачка* та деякі ін.). Однак, з іншого боку, через 10 років Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (Мінекономіки), у компетенції якого перебуває відповідна доку-

⁴³ Пор. також у сучасних навчальних посібниках з фахової української мови, наприклад: «Відповідники жіночого роду в офіційно-діловому стилі не вживаються. <...> Усе частіше в засобах масової інформації можна натрапити на слова *професорка, депутатка, директорка, поетка* та ін. Від активного вживання такі слова поступово втрачають колорит розмовності, але все ж залишаються в групі стилістично обмеженої лексики, і в діловій мові вони недопустимі» [Мацько, Кравець 2007 : 102].

ментация, внесло такі корективи до КП 2010: «У Класифікаторі професій назви робіт наводяться в чоловічому роді, окрім назв, які застосовуються виключно у жіночому роді (економка, нянька, по-коївка, сестра-господиня, швачка). За потребою користувача при внесенні запису про назву роботи до кадрової документації окремого працівника професійні назви робіт можуть бути адаптовані для означення жіночої статі особи, яка виконує відповідні роботи <...>» – з наведенням зразків *інженер – інженерка, верстатник – верстатниця, соціолог – соціологиня* (наказ Мінекономіки від 18 серпня 2020 року № 1574 «Про затвердження Зміни № 9 до національного класифікатора ДК 003:2010») ⁴⁴. Останній факт можна вже було б розцінювати як значну поступку державного відомства жіночому гендерному руху, але сам по собі – без розроблення цим же відомством відповідних правил творення і вживання фемінативів цієї тематичної сфери і укладення єдиного в межах країни їх переліку – він лишається лише актом доброї волі, всього-навсього прагненням продемонструвати свою гендерну лояльність, і не більше. Міністерство, надаючи такий дозвіл на використання фемінативів, мало б не просто обмежитися при цьому ремаркою «за потребою користувача» чи якоюсь подібною, а запропонувати зразок комплексного охоплення цього мовного явища з якомога повнішим набором відповідних одиниць – для того, щоб, по-перше,

⁴⁴ Цікавою видається й мотиваційна основа відзначених корективів для назв професій у цьому наказі Мінекономіки: «відповідно до пункту 4 параграфу 32 Українського правопису <...> 2019». Справді, хоча в цьому підрозділі нового УП-2019 ідеться просто про правопис суфіксів різних тематичних розрядів (не тільки для позначення особи жіночої статі), коли зіставити його з попередніми редакціями українського правопису, можна побачити, що в них не було саме цього розряду суфіксів (що, зрештою, й не дивно, оскільки «фемінативи до орфографії не мають жодного стосунку через відсутність у них *орфограм*») [Архангельська 2019 : 330; тут же див. докладний огляд громадського обговорення цього питання в 2018–2019 рр.: с. 320–336]. А демонстрування українських фемінативів такими, зокрема, «свіжими» зразками, як *філологиня* (цей приклад фігурував у тому тексті нової редакції правопису, який було виставлено в серпні 2018 року в інтернеті для громадського обговорення; в остаточному ж варіанті 2019 року його знято), *дияконеса*, очевидно, остаточно переконало укладачів класифікатора професій у нагальній потребі вже «перебудуватися» в напрямі нових віань гендерної політики в країні.

ці питання змушені були розв'язувати не самі зацікавлені особи або їхні роботодавці, а по-друге, перелік відповідних назв був однотипний і уніфікований для всіх міністерств і відомств країни, оскільки сама жива українська мова не має в своєму складі всього більш-менш повного набору таких іменників. При цьому слід би передбачити й такий, зокрема, випадок, як найменування професійних свят і подібних дат із зазначенням професій і родів занять, які на сьогодні мають у своєму складі іменники тільки у формі чоловічого роду на зразок *День учителя / геолога / працівника сільського господарства / захисника України* (див. також п. 3.2.2).

Адже крім того, що в структурному плані, як уже відзначалося, далеко не завжди просто можна утворювати іменники-фемінативи на основі відповідних маскулінативів, уживання таких фемінативів – як уже наявних в українській мові, так і новостворюваних – у найменуваннях осіб жіночої статі за родом занять видається більш або менш коректним (стилістично нейтральним) насамперед у разі позначення не самого відповідного роду занять (професії, соціального статусу), а його носія (власне, «носіїки»), представниці (див. також далі п. 3.2.2). Пор. навіть з фемінативами, що давно вже вживаються й міцно вкорінилися в живій мові, – *вчителька* і *завідувачка*: якщо цілком природно сприймаються висловлення на зразок «вона вчителька української мови», «до класу зайшла вчителька», «на засіданні кафедри виступила її завідувачка», то питання про те, яким має бути коректне позначення самої такої професії або посади (а в кадровій документації подаються саме назви професій і посад) – навіть у тому разі, коли в них зайняті чи їх посідають або їх можуть зайняти, посісти також жінки, – лишається поки що не до кінця зрозумілим (як бути: звання «вчитель-методист» чи «вчителька-методистка», «конкурс на заміщення посади завідувача чи завідувачки кафедри»?).

У плані дотримання політкоректного паралельного (двостатевого) позначення осіб, тобто застосування парних формул номінації (насамперед, звичайно, на письмі у стилях і жанрах книжної мови – в офіційно-діловому та науковому стилях, в мові оголошень, реклами тощо), це рекомендації щодо запро-

вадження й реальне запровадження таких шляхів, як: а) «Враховуйте жінок, коли звертаєтесь до широкої аудиторії. Наприклад: “Шановні учасниці й учасники конференції!”», “До уваги студенток і студентів першого курсу!”» і под. [Синчак 2017 : 133]; у перекладах «гендерно чутливих» текстів на українську мову, на заняттях гендерних курсів: *науковки і науковці, оповідачі і оповідачки, колеги і колежанки*, «Щоб жоден чемпіон або чемпіонка не зазнали смертельної небезпеки», «Лікарі приховують від хворого [чомусь тільки у формі чол. р. – *О. Т.*], коли він (або вона) помре», «Скільки часу витрачають кожний і кожна з членів родини на <...>?» [див.: Пузиренко 2004 : 170–177], «Державна обвинувачка або державний обвинувач є посадовою особою <...>» – з перекладних юридичних текстів (з варіюванням порядку подавання іменників чол. і жін. р.). У букварях та в іншій літературі для школи поряд з традиційним звертанням *Любий першокласнику!* вже з’являється й *Люба першокласнице!* (на другому місці); б) «Учень / учениця: демонструє любов і повагу до рідного слова <...>» (Українська мова, 10 клас: Програма. – Дивослово, 2018, № 7–8, с. 2–15), мн. *викладачі / викладачки, рекламисти / рекламістки* і под. (хоча в назві самого посібника фігурує тільки слово *студенти*) [див.: Гендерні медійні практики 2014 : 4]; в) «На роботу запрошуються: помічник/ниця менеджера <...>, керівник/ниця офісу <...>» (з оголошення); г) мн. *журналіст(к)и, редактор(к)и* і под. [Гендерні медійні практики 2014 : 4]. У писемній формі офіційно-ділового стилю на зміну формулам на зразок «*Закінчив/ла...*» (відповідний запис у дипломах про освіту) приходять політкоректніші «*Закінчи ___*», «*як ___ вступи ___*», «*як ___ народи ___*» і под. (пропущені форманти слова, що вказують на стать людини, мають при цьому заповнюватися від руки).

На часі – «створення довідника української мови, в якому пропонуватимуться мовні форми, вільні від дискримінації та сексизму» [див.: Семиколенова, Шиліна 2006 : 40] (утім, у друкованих ЗМІ, а особливо в інтернеті постійно з’являються все нові й нові різноманітні офіційно не затвержені рекомендації і словнички з про-

понуванням нових назв осіб жіночої статі за родом занять і соціальним статусом; див. також про це вище).

Як певний аналог нової гендерної політики вже щодо чоловіків можна назвати факт офіційного запровадження в Україні з 2019 року *Дня батька* (відзначається в третю неділю червня) – за зразком *День матері*, що відзначається ще з 2000 року, але насамперед це запровадження у згадуваному вище наказі Мінекономіки кількох досі відсутніх у «Класифікаторі професій» назв професій (посад) для осіб чоловічої статі, співвідносних з назвами осіб жіночої статі: *сестра медична (брат медичний)*, *головна медична сестра (головний медичний брат)*, а також *акушерка (акушер)* (останнє слово офіційно досі вживалося тільки в ширшому значенні – як фахівець з акушерства).

Однією з тенденцій у мові українських ЗМІ новітнього періоду, яка може нагадувати певне аналогічне явище гендерного плану в англійській мові (див. вище), є різке обмеження в уживанні слова *чоловік* у значенні одиниці лічби при підрахунку людей із заміною його на *людина* (мн. *люди*) й рідше на *особа* (останнє вживалося в цьому значенні до 90-х років тільки в офіційній і науковій мові): «Кількість жертв теракту сягнула трьох *людей*» (т/к УТ-1, «Вісті», 31.07.2004), «Зарплату повернуто ста п'ятдесяти тисячам *людей*» (т/к ICTV, «Факти», 25.06.2004). Щодо цього факту слід зауважити, що якщо слово *чоловік* у загальному значенні «людина» в літературній мові ХХ ст. справді дедалі більше стало витіснятися в сферу розмовного слововжитку, виступаючи як стилістично нейтральна одиниця тільки в значеннях «особа чоловічої статі» і «одружена особа чоловічої статі», то вживання його як одиниці лічби стилістично досі ніяк не обмежувалося. Однак причину такого обмеження останнього часу слід, як видається, шукати насамперед у чинниках пуристичного характеру – у сприйманні цього значення слова *чоловік* як непотрібного росіізму, яким воно насправді не є⁴⁵,

⁴⁵ Обмежуване в ужитку значення цього слова «людина (як така)» також, звичайно, є питомою українською одиницею (пор., зокрема, частіше порівняно

а потім уже в застереженнях гендерного руху: «Чому при цьому вживається саме *чоловік*, коли такі підрахунки можуть стосуватися й жінок?!».

У загальних межах розгортання мовної практики, що її тією чи іншою мірою також можна розцінювати як тенденцію до гендерного реформування мови, слід відзначити пожвавлення в певних колах сучасного українського суспільства (на неофіційному рівні) окремих виявів фактора національного романтизму.

Це, з одного боку (з боку тільки чоловіків?), заклики до відновлення в повсякденному вжитку узвичаєних у минулому таких найменувань дівчат / неодружених жінок, як *панна* (звичайно в поєднанні з ім'ям, прізвищем, а також назвою посади і т. ін., пор., наприклад: *панна Райз* – про державного секретаря США Кондолізу Райз. – Новини на ВВС Україна, 1.12.2006), а в офіційному вжитку – прізвищевих форм жінок на зразок *Ковалівна* (незаміжня дочка батька на прізвище *Коваль*) і *Ковалева* (дружина чоловіка на прізвище *Коваль*)⁴⁶. Оскільки ж при цьому не чути закликів до відновлення в ужитку співвідносних найменувань неодружених і взагалі ще не «самостійних» чоловіків – як *панич* та прізвищених назв на зразок Микита *Забрющенко* від *Забрюха* (герой повісті Григорія Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма») або Остап *Бульбенко* (син Тараса Бульби з повісті Миколи Гоголя), то тут уже, звичайно, справді важко не запідозрити ініціаторів таких пропозицій у наявності в них саме «чоловічого шовінізму»⁴⁷. (Про непопу-

із загальнолітературним узусом його вживання аж до нашого часу в Галичині, а також – разом з його дериватами – у перекладах Святого Письма: *Син Чоловічий, чоловіколюбний* та ін.)

⁴⁶ Пор. заклики не ігнорувати традиційних форм прізвищ незаміжніх жінок на *-івна-а* як кілька десятиліть тому (С. Тельнюк. Парадокс? Ні, норма! – ЛУ, 9.12.1966), так і вже в наш час: «оформлення жіночих прізвищ на зразок *Ганна Гливенко* є каліченням мови», і тому має бути *Гливенківна* (дочка) і *Гливенкова* (дружина) [Тетерятник 2008 : 101].

⁴⁷ Це застереження, звичайно, не стосується відновлення в ужитку слова *панна* у значенні просто дівчини, молодої жінки у власних назвах: «*Панна*» — салони краси, жіночі перукарні, агентства моделей у різних містах України; у значенні дівчини або неодруженої молодої жінки — в назвах конкурсів «*Панна весна-2018*», «*Панна осінь-2018*» і под. (можливо, за зразком конкурсів краси

лярність подібних закликів свідчить і той факт, що навіть теле- і радіожурналісти, які охоче практикують тепер звертання до жінок за формулою *пані Маріє*, не поспішають у відповідних випадках запроваджувати варіант *панно Маріє*.)

З другого ж боку (уже, очевидно, з боку переважно жінок), це культивування образу української жінки як *Берегині (берегині)*⁴⁸ – тенденція, що, на відміну від попередньої, стала розгортатися значно активніше, ширше і, як наслідок, досить успішно. На цій підставі в деяких колах феміністичного руху вже лунають твердження, що їх, очевидно, можна якоюсь мірою розцінювати як обережне прогнозування можливості переростання «патріархатної» масової свідомості сучасного суспільства в «матріархатну», основи якої нібито завжди були наявні в ментальності українського народу (на тлі насамперед сусіднього російського народу), коли, наприклад, і відомий прислівник *заміж* (первісно *за муж* – зі старою формою знах. в. іменника) з етимологічним значенням «за мужа» нібито вживався спочатку не у зворотах зі значеннями «видавати (віддавати) за муж» (жінку за чоловіка), «іти за муж» (а звідси «бути за мужем»), а у зворотах «брати / взяти [собі] за муж» (кого-небудь собі за чоловіка), що передбачає, відповідно, саме жінку як активну сторону в утворенні подружжя (це погляди дослідниці з Канади [Клід 1995]). Так, уже констатують принципово нову «організацію текстів», у центрі якої поставлена *берегиня* (нашої духовності, родоводу, традицій), героїня (визвольної боротьби, праці) [Гендерні питання... 1997 : 39]. Хоча в представниць іншого крила сучасного українського фемінізму – також ак-

«Міс Київ», «Міс Україна» і под.).

⁴⁸ Образ *Берегині* — це одна з міфологем нової України: нібито один з давньослов'янських (давньоукраїнських) язичницьких теонімів — «мати всього живого <...>, захисниця людини, богиня родючості, природи та добра; згодом уважалася охоронницею дому і родини, подружньої вірності <...>» (СУМ-20, т. 1 : 467). Факт наявності богині під таким ім'ям, не підтверджений історичними пам'ятками, — це, найімовірніше, продукт якогось уже пізнішого переосмислення за «народною етимологією» з мотивацією від *берегти, оберігати* (пор. справді наявність у давньому язичницькому культі персонажа *берегиня*, але зовсім з іншим значенням — щось на зразок русалки, з виведенням, можливо, від *берег*) [див. докладніше, наприклад: Тараненко 2011 : 23–24].

тивізованого, звичайно, під відповідними впливами з боку північноамериканського та західноєвропейського фемінізму, але не такого романтично-піднесеного, а прагматичнішого – така ідеалізація історії українського суспільства й, зокрема, місця в ньому жінки викликає різку критику й навіть звинувачення в прихованому (очевидно, неусвідомлюваному. – *О. Т.*) продовженні й посиленні... також чоловічого сексизму (!). Пор., наприклад: «<...> т. зв. національне відродження є передовсім відродженням патріархальної, чоловічої культури. Чи це козацтво з його чоловічим братством, чи культ *Берегині* – богині домашнього вогнища – усе це розвивається псевдовченими та псевдописьменниками народницької орієнтації. <...> Теорія Берегині найчастіше має підтвердити мрію про український матріархат, який нібито існував у якомусь доісторичному минулому» [Павличко 2002 : 61]. Констатуючи, що в незалежній Україні з'явився новий зразок фемінності – *Берегиня*, який був цілком штучно сконструйований у творчості українських народників як втілення жіночої ідентичності українки – матері і господині дому й родини, інша авторка зауважує, що такі уявлення відтворюють консервативні гендерні стереотипи з характерним прикріпленням жінки виключно до приватної сфери (сім'ї, дому) і завдають, таким чином, шкоди жіночій свідомості: «Головна смислова домінанта Берегині – абсолютизація жіночих репродуктивних функцій» (далі висловлюються критичні зауваження щодо привітання Президента України Л. Кучми: «*Берегиням* роду нашого. Вітання українським жінкам з 8 Березня», а також щодо факту встановлення на майдані Незалежності в Києві Монумента Незалежності, який відтворює, за словами Л. Кучми, «образ Оранти – *берегині* нашого українського роду»; на церемонії відкриття цю скульптуру називали *Матір'ю-Берегинею* і *Матір'ю-Україною*) [Кісь 2003]. Але на «тріумфальну ходу» образу *б(Б)ерегині* в сучасному українському суспільстві це вже, очевидно, істотним чином вплинути не може.

3.2. Проблеми, що лишаються для роздумів

3.2.1. З поступовим відходом сучасного суспільства від домінування андроцентрично орієнтованих парадигм суспільного життя й, відповідно, масової свідомості та інтенсивним розширенням місця жінки в соціальних сферах відбувається також певне звуження вияву дії принципу андроцентризму в мовах народів європейської цивілізації. Так, у сфері позначень осіб чоловічої статі за соціальним становищем зазнають певних частотно-стилістичних обмежень такі форми мовного андроцентризму, зумовлювані реальним переважанням у тій чи іншій суспільній царині чоловіків над жінками, як, наприклад, номінації на зразок *державний (учений) муж, батьки міста*. Але основна маса явищ мовної «депатріархатизації» сконцентрована, звичайно, в інтенсивних змінах у сфері позначень осіб жіночої статі. З одного боку, активно поповнюється мовний інвентар засобів позначення осіб жіночої статі, особливо за їхнім родом занять і соціальним статусом, з другого, – дезактуалізуються й відходять у пасивний фонд деякі інші моделі мовного позначення жінки. З ослабленням домінант патріархальності в суспільній дійсності зазнають частотних і стилістичних обмежень такі, наприклад, моделі і форми *nomina feminina*, як: а) у межах загальних назв – іменування жінки просто як дружини свого чоловіка: *ковалиха, морячка, Frau Doktor, pani profesorowa* і под. (подібні іменування дружин тих чоловіків, які посідають помітне місце в певному соціумі, можуть, звичайно, лишатися, але з відчутним стилістичним пониженням порівняно, наприклад, з ХІХ ст.: *генеральша* та ін.; утім зберігають свій попередній стилістичний статус фемінативи *імператриця, цариця, королева, княгиня, баронеса* і под., іменування дружин служителів церкви: рос. *дьяконица, протопица* і под.); серед форм ввічливого іменування особи та звертання до неї (разом з прізвиськом, зазначенням соціального стану і т. ін.) – окремі форми, застосовувані щодо незаміжніх жінок, на зразок фр. *Mademoiselle*, нім. *Fräulein*, п. *rapna* та ін., заступаючись формами *Madame, Frau, pani* і под. (тобто тими, що до цього стосувалися тільки одружених жінок) і зберігаючи лише своє значення дівчат, молодих жінок; б) у межах

власних назв – форми прізвищ неодружених жінок просто як «дочок свого батька» на зразок п. *Kowalówna* (від *Kowal*) і под., які були офіційно прийняті в Польщі аж до Другої світової війни.

У моделях порядку слів та актуального членування речення прикладом того, що на шкалі соціального престижу полюси «чоловік» і «жінка» дедалі більше врівноважуються, може бути перехід певних формул з переважно фіксованим розташуванням компонентів, конструкцій з переважно фіксованою позицією точок відліку: «*Іван Іванович з дружиною*», «*Марія Іванівна – дружина Івана Івановича*» (тут не беруться до уваги спеціальні випадки на зразок «*королева Єлизавета з чоловіком*») до їхньої ситуативної змінності, до їхнього теперішнього варіювання залежно від того, хто з подружжя є відправним пунктом для мовця (займає помітнішу посаду, знайоміший тощо).

Реформування мовної структури та дискурсивної практики в напрямі якомога повнішого представлення образу жінки в мові й мовленні – відповідно до її реального місця в сучасному суспільстві – має, звичайно, відбуватися якомога послідовніше й цілеспрямованіше, у тому числі й відповідними заходами державної мовної політики. Так, якщо говорити про ту ділянку мовної структури, яка найбільшою мірою привертає тепер до себе увагу суспільства в плані гендерного реформування мови, – уживання / творення фемінативів у сфері позначення осіб за соціальним статусом тощо, то тут, зокрема, нормативна лексикографія і граматики та посібники з культури мови мають, безперечно, адекватніше, послідовніше й оперативніше реагувати на зміни в сучасній мовній практиці, причому не тільки щодо фактів суфіксальної фемінізації, а й щодо субстантивованих прикметників і дієприкметників та невідмінюваних іменників, що можуть бути віднесені не лише до чоловіка, а й до жінки. Пор. у словниках, де зафіксовано родові кореляції субстантиватів на зразок *вартувий – вартова*, *ланковий – ланкова*, *уповноважений – уповноважена*, відсутність, однак, форм жін. р. не тільки, наприклад, до *військовий, дільничний, лісничий, постовий, рядовий* (*рядовий Поплавський* – з відсутністю *рядова Поплавська*), що ще можна пояснювати недостат-

ньою поки що представленистю в цих випадках дії семантичного фактора, а й до *учений, слідчий* (хоча ось, наприклад: «Ми їй казали: “Шукай гроші, треба відкупитися”. А вона повірила *слідчій*. Та обіцяла допомогти». – ГПУ, 13.04.2012, с. 5) та ін.; пор. наявність подвійної родової віднесеності для таких, наприклад, слів, як *візаві, конферансьє, протеже (мій / моя протеже)* та ін., і відсутність її для *аташе, гуру, імпресаріо, кутюр'є, маестро, рефері, сомельє, шансоньє* та ін.; пор. віднесеність тільки до категорії чол. р. слів на зразок *комвзводу, начтабору, поммайстра*, хоча в новіших словниках уже є зі спільним чол.-жін. р. *завклубу, завскладу* і под.

3.2.2. Однак в оцінюванні обговорюваної тут проблематики слід, з одного боку, враховувати всю сукупність мовних явищ, у яких так чи інакше знаходить відбиття категорія статі особи, а не тільки ті чи інші особливо яскраві випадки, а з другого, – навіть у тих випадках, де справді можна констатувати факт «асиметричного» представлення в мові образів чоловіка і жінки, намагатися утримуватися від надмірної категоричності висновків у кампанії за «депатріархатизацію» vs «фемінізацію» мови, особливо в плані конкретних пропозицій, кроків у цьому напрямі.

По-перше, не можна, безперечно, надавати абсолютного значення як свідченням мовної картини світу в плані адекватності відзеркалення в ній суспільної свідомості й тим більше суспільного буття, так і силі її впливів на мовну свідомість соціуму. Андроцентризм, являючи собою один з провідних принципів організації граматичного і словотвірного рівнів мов з вираженою категорією роду, а також достатньо помітне явище в структуруванні лексико-семантичного й фразеолого-паремійного рівнів та в побудові текстів, водночас не може, звичайно, розцінюватися як пряма й безпосередня проєкція ставлення суспільства до жінки (причому не тільки на сучасному етапі його розвитку, а й, хоча вже й меншою мірою, протягом його історії). Так, попри те, що суспільне місце жінки в історії, наприклад, російського і польського народів було відповідно відносно нижчим і відносно вищим, назви осіб жіночої статі у формах знах. в. мн. відмінюються в російській мові як назви осіб у цілому й узагалі істот: *увидеть дедов, женицин, детей,*

раков, овец, телят, але *столы* і т. ін., тоді як у польській – як назви не тільки неосіб, а й неістот узагалі, на відміну від назв осіб чоловічої статі: *zobaczyć dziadów*, але *kobiety, dzieci, raki, owce, telata*, а також *stoły* і т. ін. (хоча пор., зокрема, ритуал цілування руки жінкам польськими чоловіками).

По-друге, у випадках асиметрії мовних образів чоловіка і жінки слід убачати не обов'язково тільки звичайний консерватизм соціуму, тим більше з його традиційною андроцентрично орієнтованою мовною свідомістю, й навіть не завжди консерватизм мовної структури, яка не встигає оперативно реагувати на динамічний світ соціальної дійсності, але також і фактичний стан самої позамовної дійсності, коли мова відбиває те, що є, що переважає, принаймні на даний момент, у самому відображуваному світі (зокрема, у творенні фемінативів, у побудові текстів з участю як дійових осіб чоловіка й жінки, коли він, наприклад, сидить за кермом автомобіля, а вона як пасажирка). Мова зовсім не обов'язково є в цьому плані «кривим дзеркалом». І, отже, для відповідного руху в цій мовній сфері має змінюватися насамперед сама дійсність, тобто має розширюватися присутність самої жінки в тих чи інших сегментах життя, що, зрештою, поступово й відбувається на наших очах.

По-третє, як і в інших явищах конкуренції між новішим і вже наявним у мові, утвердження мовних тенденцій, спрямованих на ослаблення очевидної невідповідності між реальним місцем жінки в суспільстві, особливо сучасному, і її мовним образом, відбувається в складній взаємодії як з певними контртенденціями – у межах антиномій між змістом і консервативнішою за своєю природою формою, тобто мовою, між потребами в диференціації і уніфікації у сфері позначень чоловіка і жінки, так і з опором самої мовної структури (зокрема, з наявністю структурно «незручних» випадків для творення словотвірних фемінативів). Фактор мовного консерватизму може бути «відповідальним», як було показано, за збереження статус-кво в існуванні не тільки «антижіночих», а й «античоловічих» форм сексизму (наприклад, наявність донедавна або й дотепер тільки жіночих назв професій на зразок *медична*

сестра чи *швачка* за відсутності або принаймні незатвердження як офіційних назв на зразок *медичний брат*, *швач*: див. пп. 2.1.5, 3.1), за що сама жіноча половина суспільства, зрозуміло, жодної відповідальності не несе.

Антиномія між тенденціями до диференціації і уніфікації в розвитку мовних категорій виявляється у сфері позначень осіб за статтю як суперечність між потребою в забезпечуванні жінок їхніми власними найменуваннями і потребою суспільства в єдиній формі найменування за певною ознакою для осіб обох статей (або незалежно від статі), яка особливо актуальна для офіційних сфер життя, насамперед у сфері власних особових назв:

а) у загальних назвах, наприклад: «науковий ступінь *доктора* історичних наук», звання «*Герой України*»;

б) у власних назвах – у надаванні жінці прізвища. Оскільки в мовах європейських народів це відбувається звичайно на основі прізвища батька або чоловіка, перед нами, звичайно, цілком очевидний вияв принципу андроцентризму, в основі якого лежало усвідомлення належності жінки чоловікові, але питання в тому, чи варто тепер з цим «боротися», а якщо так, то як. Для слов'янських народних мов традиційним тут є, як відомо, шлях диференціації прізвищ (прізвицьк) чоловіка і жінки засобами словотворення, наприклад: укр. *Іван Коваль* – *Марія Ковалиха* або *Ковалева* і под. («Бігала [Марія] <...> до своєї подруги по економії – молоді й гарної Василини *Бондаренкової*»). – Іван Сенченко. Савка). Саме до цього шляху, до народних мовних традицій, апелюють дотепер, зокрема, представники тих суспільних кіл, які вболівають за збереження «справжньої» національної (української, польської та ін.) мови, пор. заклики не ігнорувати форм прізвищ незаміжніх жінок укр. на *-івна-а* (див. вище), пол. на *-ówna* [див., наприклад, у листах читачів: *Reczek 1975* : 66]. У чеській і словацькій мовах ця традиція закріплена офіційно дотепер – як творення прізвищевих форм для жінки за допомогою маркера присвійності від прізвища батька і чоловіка: наприклад, чеськ. *Novák* – *Nováková*, але в колах феміністичного руху в Чехії в цьому тепер, усупереч традиції, стали вбачати мовну дискримінацію чеських жінок – як

з огляду на наявність самої такої моделі «присвійності», що [ні-бито] консервує підлегле становище жінки в суспільстві, так і за «неєвропейськість» цієї моделі і створення можливих проблем під час перебування чешок за кордоном (оскільки можуть виникати неясності, чи справді носії прізвищ *Novák* і *Nováková* – це чоловік і дружина), а також дискримінацію жінок-іноземок шляхом «чехізації» їхніх прізвищ – у порушенні їхнього права на ідентичність (вияв «чеського шовінізму») [див., наприклад: Архангельская 2011 : 105, 230, 262–264]. Під впливом західноєвропейських мов з їхніми тенденціями до незмінюваності форм прізвищ виникає конкуренція у формах передавання іншомовних жіночих прізвищ: *Thatcherová* / *Thatcher*, *Martyová* / *Marty* і т. ін. [див., наприклад: Uličný 1998 : 458; Knappová 2008; Šmejrková 1997 : 149]. Проте більшість слов'янських літературних мов обрала в ХХ ст. шлях уніфікації (крім прізвищ прикметникового походження зі збереженням статевого поділу: *Степовий* – *Степова*, *Дзюбишин* – *Дзюбишина*, подружжя письменників *Василь Королів* – *Наталена Королева*; утім, наприклад, в українській мові прізвища, похідні від присвійних прикметників, також здебільшого вже не «фемінізуються»: це моделі *Іван* – *Марія Ковалів*, *Андрусів*, *Яцків* і под. і меншою мірою *Іван* – *Марія Панчишин*, *Лесин*, *Савчин* і под.⁴⁹): *Іван* – *Марія Коваль* і под. Третій шлях демонструє прагнення жінок до якомога збалансованішого поєднання тенденцій до уніфікації й диференціації – це збереження жінкою після одруження родового (дівочого) прізвища з додаванням прізвища чоловіка (як з «іконічним» порядком компонентів – спочатку родове, а потім набуте прізвище: *Людмила Старицька-Черняхівська* і под., так і навпаки – ніби з підкресленням більшої «належності» жінки чоловікові: *Варвара Губенко-Маслюченко* – дружина Павла Губенка, тобто письменника Остапа Вишні, *Кіра Кундзіч-Городецька* –

⁴⁹ Пор. також засвоєння слов'янських родозмінюваних прізвищ у формі чол. р. не тільки іншими мовами (наприклад, англ. *Ann Dudinsky* / *Ivanov* / *Hnatyshyn*, у тому числі й прізвища зарубіжних феміністок слов'янського походження: *Marta Bohachevsky-Chomiak*), але й у ряді випадків самими носіями слов'янських мов у цих країнах: наприклад, укр. *пані Кривий*, *Марія Чорний* (у західній українській діаспорі) і под.

дружина Олексія Кундзіча). Але, оскільки аналогічні акти з боку чоловіків, як відомо, досить рідкісні (наприклад, після одруження 1934 року французькі вчені Фредерік Жоліо та Ірен Кюрі взяли собі спільне прізвище *Жоліо-Кюрі – Joliot-Curie*; за деякими даними, Всеволод Мейсрхольд після одруження з Зінаїдою Райх додав до свого прізвища її, хоча під таким подвійним прізвищем він звичайно не фігурував – див. інтерв'ю з онуком В. Мейсрхольда: газ. «Совершенно секретно», 2004, № 8, с. 19; колишній президент Чехословаччини Томас Масарик після одруження з американкою *Scharlotte Garrigue* став носити ім'я *Tomas Garrigue Masaryk* [див.: Архангельская 2011 : 56]), навіть цей третій шлях поки що не став свідченням віднайдення симетрії між номінуванням чоловіків і жінок у цій сфері.

Можна згадати, як це питання обговорювалося, зокрема, під час роботи над новою редакцією українського правопису в другій половині 1920-х рр. [див. про це: Синявський 1931 : 97–98; Єфремов 1997 : 360–361; УП-1928 : 71–72]. Тоді спочатку було пропонувано тільки афіксальні форми як такі, що найбільше відповідають традиціям української мови: *Іван Чуб – Ганна Чубова* (з невизнанням невідмінюваних форм на зразок *Ганна Чуб*), але, як пише С. Єфремов, «комуністи обстоювали, що жіночі прізвища не повинні одмінятися од чоловічих, бо це ніби знаменує пониження жінки, залежність її од чоловіка, присвійність її чоловічій статі. <...> Коли більшість комісії з ними була не згодилася, голова (комісар Шумський) загрозив навіть протестами від „женвідділа”, маніфестаціями передових жінок і т. п.», і більшістю голосів була ухвалена варіантність з таким порядком: *Ганна Чуб* або *Чубова*. В остаточній редакції, за словами О. Синявського, «не знехтувано й традиції села, й нових звичок міста»: *Іван Чуб (Ніс, Шевченко, Швець, Антонович) – Ганна Чубова (Носова, Шевченкова, Шевцева, Антоновичка і т. ін.)* або, «згідно з новими умовами життя» і за бажанням власниці прізвища чи її батьків, *Ганна Чуб (Антонович і т. ін.); Іван Малинка (Гамалія і т. ін.) – Ганна Малинка (Гамалія і т. ін.)* або ж, за бажанням, *Малинчина, Гамаліївна і т. ін.*

Задля об'єктивності слід тільки додати до цього, що такого роду моделі «присвійності», з одного боку, можуть стосуватися не тільки осіб жіночої статі – як дочок своїх батьків і дружин своїх чоловіків, а й осіб чоловічої статі – як синів своїх батьків: укр. *коваль – коваленко, Коваль – Коваленко*, а з другого, – можуть

утворюватися на основі не тільки назв осіб чоловічої статі, але й назв осіб жіночої статі (хоча, звичайно, й значно рідше: див. 2.1.5): *вдова – вдовенко / Вдовенко, Маруся – Марусенко, Марусяк*.

По-четверте, у мовах з давно вже сформованим андроцентричним принципом граматичної та словотвірної будови, до яких належить і українська, система назв осіб жіночої статі, особливо за їхнім соціальним статусом, родом занять, етнічною належністю та місцем народження / проживання, переважно змушена постійно «наздоганяти» систему відповідних назв осіб чоловічої статі (за винятком окремих випадків протилежного спрямування на зразок *вдова – вдівець, стриптизерка – стриптизер*: див. 2.1.5), неминуче, однак, відстаючи від неї, – навіть тоді, коли в самій соціальній дійсності вже з'являються об'єктивні підстави для відповідного позначення жінки й семантичний фактор номінації, таким чином, уже може вступати в дію. Крім того, що словотворчі процеси фемінізації за самою своєю природою не здатні усунути слідів похідності, а отже, і вторинності мовного образу жінки на фоні образу чоловіка в структурі цих мов, вони, як уже відзначалося (див. п. 2.1), мають свої обмеження в реалізації й можуть викликати до себе неоднакове ставлення з боку мовного колективу.

Активізована останнім часом тенденція до творення суфіксальних фемінативів – у своїй основі, безперечно, цілком виправдана з погляду як дотримування традицій словотворення української мови, так і забезпечення жінок їхніми власними найменуваннями – стала, однак, поширюватися в певних сегментах сучасного публічного мовного простору вже майже автоматично, нерідко призводячи як до сплутування й нівеляції виражальних ресурсів різних стилів і жанрів літературної мови (з одного боку, до того чи іншого спрощення її стилістики, до зниження й навіть огрублення конотації таких дериватів, наприклад: *мер – мерка міста, нардеп – нардепка, мовознавець – мовознавка, персонаж – персонажка*: наприклад, УМ, 3.09.2019, с. 13, а з другого, – до такого ж недоречного піднесення їхнього стилістичного статусу: *лікарка-епідеміологиня, криміналогиня*), так і до семантичної нечіткості та дифузності в застосуванні цих назв.

Можлива неоднозначність розуміння, а отже, й небажаність уживання таких неофемінативів виникає насамперед у випадках, коли маються на увазі:

а) певний соціальний статус як такий (рід занять, посада, звання тощо), представником якого може бути як чоловік, так і жінка, наприклад: «треба звернутися до *лікаря*», «вчитися на *інженера*», «піти в *інженери (інженером)*»; зокрема, в складі офіційних звань, назв професійних свят, закладів тощо: «Заслужений *учитель* України» (але на позначення самої жінки, яка є носієм цього звання, цілком доречним є, звичайно, вживання фемінатива: «вона заслужена *вчителька* України»: див. також вище п. 3.1), День *учителя*, Будинок *учителя*; «*Герой* України» – звання, «*Почесний громадянин* України (міста Київ та ін.)». Варто, безперечно, визнати небажаними в контекстах, де мається на увазі не стільки власне представниця певного соціального статусу, як сам цей статус, вживання на зразок: «Вона йде у відставку з посади *міністерки*» (5-й т/к, 16.07.2019), «Верховна Рада звільнить Маркарову з посади *міністерки* фінансів» (УП, 3.03.2020), де ніби передбачається, що це посади тільки для жінки, а не для людини взагалі, «Президент усунув від обов'язків *губернаторки* Сумської області Ніну Гаркаву» (т/к СТБ, «Вікна», 24.11.2006), «Тереза Мей залишає посаду *прем'єрки* Великобританії» (т/к «24», 7.06.2019: рухомий рядок новин), «Юлія Тимошенко балотується у *президентки*» (т/к СТБ, «Вікна», 27.03.2014), «кандидатка в народні *депутатки*», «Вона виступила *адвокаткою* у справі <...>» (т/к СТБ, «Вікна», 10.04.2002). Можливий шлях «демаскулізації» для подібних випадків – це застосування паралельного вживання іменників чол. і жін. р.: «режим харчування *школяра / школярки*» або *школярки / школяра*, «автомобіль для *інвалідів / інвалідок*», «*Герой / Героїня* України», але він ускладнює структуру назви або висловлення в цілому і все одно лишає наявність «мовної дискримінації» щодо особи як не жіночої, так чоловічої статі – залежно від порядку слів;

б) включення особи жіночої статі за її соціальним статусом до певного ряду (групи, верстви тощо), представниками якого є

й (причому поки що в основному) особи чоловічої статі: «Вона найкраща *агрономка* в районі» (т/к СТБ, «Вікна», 3.09.2004) – виникає неясність: найкраща серед усіх представників цієї професії в районі чи тільки серед агрономів-жінок? (пор., з іншого боку, цілком адекватне в семантико-комунікативному плані – в інших семантико-синтаксичних позиціях – уживання цього фемінатива: «*Агрономка* натякала на те, що вона торік першою почала хлібоздачу державі». – Олесь Гончар); «*головна фахівчиня* Міністерства охорони здоров'я» (т/к СТБ, «Вікна», 27.11.2002; офіційна назва цієї посади – *головний спеціаліст*), пор., наприклад, *старша медсестра*, яка є старшою саме серед медсестер лікарні; «Одна з *керівниць* АМКУ Агія Загребельська» (УП, 11.06.2019). Пор., наприклад, істотно відмінне визначення місця видатних представниць вітчизняної культури в контекстах на зразок: «Леся Українка (Марія Заньковецька, Соломія Крушельницька) належить до найвизначніших українських *поетів / поетес (акторів / актрис, співаків – співачок)*»⁵⁰.

У разі послідовного практичного втілювання прагнень до системної «демаскулінізації» слов'янських мов коло питань і сумнівів щодо доцільності реформування «гендерно чутливих» елементів їхніх структур уявляється надзвичайно широким, особливо у сфері словотворення (наприклад, чи можна вважати гендерно коректним висловлення: «*Кавалерами* ордена «Мати-героїня» в 1994 році стали 14 жінок?»), але також і в граматиці, пор., наприклад, пропозицію вживати не *хтось сказав*, якщо це стосується жінки, а – всупереч не тільки настановам «офіційної» літературної мови, а й звичайному мовному узусу – *хтось сказала* або форму мн. *хтось сказали* [Синчак 2017 : 133].

⁵⁰ Так, говорячи про категорію «спільної статі», яка звичайно маніфестується назвами осіб чоловічої статі, О. Есперсен зауважував, зокрема: «<...> Але значно більша похвала — сказати про місис Браунінг, що вона *a great poet*, ніж *a great poetess*» [Есперсен 1958 : 270].

Зокрема, неминуче постають питання:

1) щодо адекватності застосування таких традиційних формул лексикографічної практики в подаванні відповідних розрядів слів та їх тлумаченні:

а) для назв осіб жіночої статі – не з окремим тлумаченням, а через відсилання до відповідних назв осіб чоловічої статі (у разі наявності таких), що може трактуватися тепер як один з «проявів мовного сексизму» [див., наприклад: Мамчич 2007 : 68]⁵¹ (хоча це практикується, звичайно, тільки з метою відбиття системності словотвірних відношень і для компактності словникових статей): *балакуха* – жін. до *балакун*, *фельдшерка* – жін. до *фельдшер*⁵². Крім того, що застосування такої формули тлумачення йде врозрід з ідеологією гендерної лінгвістики, воно в певних випадках може вступати також у явну суперечність з фактами реальної мовної дійсності:

– по-перше, у таких, наприклад, випадках, як *лікарка* і особливо *вчителька*, адже, як відомо, їх тепер у нас набагато більше, ніж лікарів-чоловіків і вчителів-чоловіків, а ще більшою мірою – у випадках на зразок *феміністка* або *стриптизерка*, що їх словники також можуть подавати за формулою «Жін. до *фемініст (стриптизер)*», хоча з погляду реальних словотворчих процесів вторинними тут є якраз одиниці на позначення чоловіків (пор., наприклад, такі факти явної непослідовності в побудові гніздових статей з назвами осіб обох статей у відомому словнику російської мови – з одного боку: *стенографистка*, ж. // м. *стенограф* и *стенографист*; *жеманник*, м. // ж. *жеманница* [Ожегов 1999]);

⁵¹ Характерно, до речі, що в назві самої цієї статті, тобто в авторській метамові, фігурують одиниці у формі «генеричного» чол р.: *виконавці* дії, *носії* ознак.

⁵² За такими або подібними формулами — з відсиланням до назв осіб чоловічої статі — звичайно подають фемінативи також у словниках інших слов'янських мов. Хоча в деяких із них паралельно застосовують (як видається, непослідовно) як статті-відсилання, так і статті з окремими тлумаченнями. Наприклад, у SWJP — з окремими тлумаченнями: *członkini* і *członek*, *koleżanka* і *kolega*, *biznesmenka* і *biznesmen*, але *sprzedawczyni* — форма жін. від ім. *sprzedawca* (так само *amatorka* та ін.).

– по-друге, можливо, що в певних випадках також з іншим типом реальних словотвірних відношень – не похідності фемінативів від маскулінативів (наприклад, *інженер* – *інженерка*), а спільного їхнього походження від якогось третього твірного слова, тобто їхньої кодеривації (наприклад, *Україна* – *українець* / *українка*). Пор., наприклад: «На нашу думку, ця концепція [обов’язковість традиційного виведення фемінативів від відповідних слів чол. р. – *О. Т.*] не враховує досягнутої в ХХ ст. повної рівноправності жінок з чоловіками. *Владимировна* і *комсомолка* явно мотивуються словами *Владимир* і *комсомол*, а не позначеннями чоловіків *Владимирович* і *комсомолец*. Більше того, така мотивація стає, а можливо, й уже стала реальністю російської мови також і для слів типу *учительница*, *трактористка*, *одесситка*» [Карпенко 1988 : 21; див. виклад концепції, що її критикує автор цитованої статті: Русская грамматика 1980, т. 1 : 200–204; див. також огляд різних поглядів на цю проблему: Земская 1970; Архангельская 2011 : 29–31];

б) для назв осіб чоловічої статі за національністю, місцем проживання тощо – у межах статті до форм їхньої граматичної множини, а не окремо: *українці*, мн. (одн. *українець*, ч.) – народ...; *кияни*, мн. (одн. *киянин*, ч.) – жителі, населення Києва, тоді як корелятивні назви осіб жіночої статі *українка*, *киянка* подаються в окремих статтях, оскільки формою множини до *українка* є *українки* і т. д.;

в) для відповідних відносних прикметників – з відсиланням до твірних іменників на позначення осіб тільки чоловічої статі, а також відповідного абстрактного явища: *дилетантський* – стос. до дилетанта, дилетантства (СУМ-20), *опікунський* – стос. до опікуна, опікунства, тоді як до дилетантки, опікунки ці ознаки ніби не стосуються, оскільки у власне словотвірному плані ці слова не можуть мати відносних прикметників; навіть так: *феміністичний* – стос. до фемінізму, до фемініста (СУМ-11), але не до феміністки;

2) щодо гендерної «справедливості» стосовно наявності таких різновидів «гендерної метафори», а також «гендерної контамінації», як:

а) уживання в позиції прикладки та іменного присудка до іменників жің. р. на позначення неістот слів з вихідними значеннями осіб у формах як жің., так і чол. р. або тільки чол. р.: *армія-визволителька, країни-переможниці(-учасниці) / країни-переможці(-учасники), ракета-носій*, тоді як до іменників чол. і сер. р. уживаються форми тільки чол. р.: «Досвід (життя) – найкращий *учитель*» [див., наприклад: Янко-Триницкая 1966 : 209]. У певному сегменті мовної практики та в закликах до гендерної рівності тепер подають тільки *країни-учасниці* [див., наприклад: Иванова 1984 : 78]; на заняттях гендерних курсів: «– Книга – наш *друг*» (тренерка виправляє: *подруга*) [Пузиренко 2004 : 175]; у мовній практиці: «*країни-господарки* світових чемпіонатів з футболу» (т/к ICTV, «Факти», 27.05.2015), «мутація не вбиває *клітину-носійку* [соматичної мутації]» (СУМ-20: з ілюстрації до ст. *носійка*), у мовно-редакційній практиці інформаційної програми «Вікна» на т/к СТБ: «компанії – *операторки* реклами», «Україна не стала *кандидаткою* у члени НАТО», «Україна стане *членкинею* НАТО»;

б) переважання назв осіб за родом занять, характерною ознакою і т. ін. саме чоловічої статі (у всякому разі у формі чол. р.) при перенесеннях їх на позначення різноманітних пристроїв, механізмів і тварин: *лічильник, підлогонатирач, передавач, радіоприймач; буревісник* (птах), *ковалик, кравчик* (жуки), *косарик* (комаха; рослина), *лоцман* (риба), *нирець* (птах), *пересмішник* (птах), *ревун* (мавпа), *секретар* (птах), *ткачик* (птах), *чистильник* (риба), а також звичайного творення назв різноманітних людиноподібних істот та механізмів, створюваних на службу людині, у формі іменників саме чол. р. на зразок *гуманоїд, андроїд, робот* (див. п. 2.2);

в) надавання кличок, зокрема, новонародженим лошатам у формі «іконічного» поєднання компонентів кличок «батьків» – спочатку самця-жеребця, а потім уже самиці-кобили: рос. *Бунчук + Ясная = Буян* (радянський к/ф «Смелые люди»).

3.2.3. Однак за будь-яких варіантів розвитку ситуації з досягненням гендерної рівності – як у суспільстві в цілому, так і в мовному коригуванні та плануванні – численні й різноманітні сліди

мовного «патріархату» (утім, як і сліди мовного «матріархату» – зрозуміло, значно меншою мірою) в структурах мов народів європейської цивілізації, зокрема в слов'янських і романських, безперечно, лишатимуться, хоча, звичайно, уже в дещо ослабленому вигляді.

З одного боку, це зумовлюється як особливостями граматичних і словотвірних мовних структур, що, як відомо, дуже повільно змінюються з плином часу, так і всією попередньою історією відповідних мовних соціумів, яку дуже важко переписувати. Так, якщо брати сферу власних назв, топонімія, наприклад, все одно буде значно більше представлена назвами, похідними від назв чоловіків (факт, що на нього також звертає увагу феміністична лінгвістика як на вияв сексизму) – князів, царів і королів, воїнів і першовідкривачів нових земель, діячів культури, науки, літератури, винахідників та ін., ніж від жінок. Попри заклики до того, що жінка має право на позначення своєю власною назвою, а не назвою чоловіка, невідомо, чи суспільство погодилося б на те, щоб, зокрема, в прізвищах, носіями яких можуть бути і є також жінки, були вилучені або якимось замінені компоненти, що цілком однозначно свідчать про їхню належність спочатку саме чоловікам: див. у п. 2.2 прізвища на зразок нім. *Mann, Kellermann, Kleinmichel*, англ. *Thomson, Littlejohn* і под. Хоча це якраз ті мовні сфери, що відносно повніше можуть піддаватися свідомому регулюванню з боку суспільства.

Якщо змінити усталений досі порядок слів у моделях, наприклад, *юнаки і дівчата* на *дівчата і юнаки*, що вже можна простежити не тільки в закликах гендерного руху, а й у самій мовній практиці, на місце «патріархату» може прийти «матріархат», але мовна дискримінація (якщо, звичайно, це вважати саме дискримінацією) представників як не однієї, так іншої статі все одно лишається. І вже в будь-якому разі, очевидно, не буде змінено порядок слів, наприклад, у парах *Адам і Єва, Ромео і Джульєтта*. А запровадження у відповідних контекстах обов'язкового паралелізму з наведенням назв не тільки самих чоловіка й жінки / жінки

й чоловіка, але й тих чи інших їхніх ознак, дій, по-перше, реально можливе лише для писемної мови, по-друге, призводить до створення громіздких синтаксичних структур, не усуваючи, однак, самого «сексизму».

У назвах ознак і дій – у словоформах атрибутивних частин мови та дієслів (ці назви, звичайно, стосуються не тільки осіб, але і їх також) – вихідною (реєстровою) формою (у тому числі в словникових статтях) лишається все-таки форма чол. р. (із зазначенням форм жін. і сер. р. уже як похідних): *високий, -а, -е*, так само: *перший, мій* і т. ін.; у дієслівних формах мин. ч.: *набриднути*, мин. *набрид, -ла, -ло* і *набриднув, -ула, -уло*.

З другого ж боку, оскільки між чоловіками і жінками завжди зберігатиметься належність не тільки до різних біологічних статей, але й на цій основі до значною мірою відмінних у соціальному, а відповідно й у психологічному плані суспільних категорій, як одні, так і інші завжди будуть, тією чи іншою мірою відчуваючи свою «статеву солідарність», усвідомлювати ніби певне взаємопротиставлення – протиставлення, яке, звичайно, у сучасних цивілізованих суспільствах далеко вже не те, що було в попередні періоди історії людства. Цей фактор постійно буде живильним середовищем для виникнення все нових і нових явищ мовного «сексизму» (переважно, звичайно, «несерйозних» – у вигляді жартів, хоча нерідко й ризикованих, провокаційно загострених і гіперболізованих, мовної гри тощо) – в образній системі мови, у фразеології, у кліше-стереотипах, як, наприклад, у сучасній російській мові: з одного боку, «Женщина за рулем – это обезьяна с гранатой», «Все бабы – стервы», створення образу гарної, але тупуватої «блондинки», з другого ж боку: «Все мужики – сволочи», «Муж обьелся груш» і под. Нарікання й образи на це з боку однієї «половини» людства, пор., наприклад: «Дискримінація виявляється у використанні в чоловічому мовленні пейоративної оцінки жінок, що залишається безкарним. Чоловіки мають схильність використовувати зневажливу тональність і лексику стосовно жінок» [Гендерна лінгвістика... 2014 : 388], можуть вікликати у відповідь

аналогічну реакцію з боку іншої «половини» – наприклад, заклики до обмеження в ужитку вислову *дати гарбуза* кому-небудь (зі значенням глузливої відмови дівчини тому, хто до неї сватається) або таких рядків з тексту однієї «жіночої» пісеньки: «Ти до мене не ходи, куций, коротенький, / Бо до мене ходить хлопець високий, тоненький <...>».

ЛІТЕРАТУРА

Архангельская А. Сексизм в языке: мифы и реальность. – Olomouc: Un-ta Palackého v Olomouci, 2011. – 326 s.

Архангельская А. К вопросу о степени андроцентризма языков постпатриархатного типа // *Slavia*. – 2016. – Ročn. 85, seš. 2. – С. 150–165.

Архангельська А. М. Чоловік у слов'янських мовах. – Рівне, 2007. – 448 с.

Архангельська А. *Femina cognita*. Українська жінка у слові й словнику. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. – 444 с.

Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов. – Москва: Прогресс-Универс, 1995. – 456 с.

Бортник Г. В. «Обидная» категория // *Русская речь*. – 2001. – № 2. – С. 51–54.

Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – Москва: Языки русской культуры, 1997. – 576 с.

Вайс Д. Человек, лицо, личность и особа: четыре неравных соперника // *Логический анализ языка : Образ человека в культуре и языке / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова*. – Москва: Индрик, 1999. – С. 81–98.

Гарбауці У. Гід па фэмінізацыі беларускай мовы (*Nomina agentis* і некаторых іншых асабовых намінацыяў). – Вільня, 2016. – 144 с.

Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика / Т. А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова, Л. М. Саліонович, О. В. Халіман / За ред. Т. А. Космеди. – Харків; Дрогобич : Коло, 2014. – 472 с.

Гендерні медійні практики : Навчальний посібник з гендерної рівності та недискримінації для студентів вищих навчальних закладів / С. Штурхецький (ред.). – Київ, 2014. – 206 с.

Гендерні питання в засобах масової інформації (мат-ли на допомогу працівникам ЗМІ та організаторам курсів з гендерної проблематики) / Упоряд. І. Ігнатова, О. Куц. – Київ, 1997.

Граудина Л. К. Вопросы нормализации русского языка. Грамматика и варианты. – Москва: Наука, 1980. – 288 с.

Гура А. В. Брак // Славянские древности : Этнолингвистический словарь : В 5-и т. / Под ред. Н. И. Толстого. – Москва: Международные отношения. – Т. 1, 1995. – С. 246–247.

Дмитриев П. А. О тенденции маскулинизации в зарубежных славянских языках // Славянская филология. – Ленинград, 1986. – Вып. 5. – С. 117–128.

Дмитрієва М. Чи є чесна жінка чесною жінкою? // Гендер і культура / Упоряд. В. Агеєва, С. Оксамитна. – Київ: Факт, 2001. – С. 185–190.

Динаміка літературної норми сучасної беларускої мови / Навук. рэд. В. П. Русак. – Мінск: Беларуская навука, 2015. – 440 с.

Есперсен О. Философия грамматики. – Москва: Изд-во иностр. лит., 1958. – 404 с.

Єфремов С. Щоденники 1923–1929. – Київ: Газ. «Рада», 1997. – 848 с.

Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоба до української гендерної міфології // Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. – Київ: Факт, 1999. – 340 с.

Забужко О. Notre Dame d'Ukraine : Українка в конфлікті міфологій. – Київ: Факт, 2007. – 640 с.

Загнітко А. П. Категорія роду іменників // Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / За ред. К. Г. Городенської. – Київ, 2017. – С. 117–161.

Затовканий М. Словоизменение существительных в восточнославянских языках. – Praha: Un-ta Karlova, 1978. – 195 s.

Земская Е. А. О соотношении однокоренных существительных мужского и женского рода со значением лица // Русский язык в национальной школе. – 1970. – № 5. – С. 4–10.

Земская Е. А., Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании : Коммуникативно-прагматический аспект / Отв. ред. Е. А. Земская, Д. Н. Шмелев. – Москва: Наука, 1993. – С. 90–135.

Иванова Л. За еманципация и в езика // Български език. – 1984. – Год. 34, кн.1. – С. 77–78.

Ивић М. Нека запажања о броју и роду у српскохрватском језику // Јужнословенски филолог. – 1989. – Т. 45. – С. 27–44.

Карпенко Ю. О. Про основні тенденції розвитку сучасної російської мови // Мовознавство. – 1988. – № 2. – С. 15–23.

Кацнельсон С. Д. Историко-грамматические исследования. – Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1949. – Ч. 1. – 384 с.

Кирилина А. В. Развитие гендерных исследований в лингвистике // Филологические науки. – 1998. – № 2. – С. 51–58.

Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. – Москва: Ин-т социологии РАН, 1999. – 155 с.

Кись О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні // Ї (незалежний культурологічний часопис). – 2003. – № 27. – С. 37–58.

Клід Г. Сексуальне переслідування: реальність чи вигадка // Сучасність. – 1995. – Ч. 6. – С. 73–87.

Коваль В. И. Вербализация гендерных стереотипов в славянских паремиях и фраземах // Мовознаўства. Літаратуразнаўства. Фалькларыстыка : XIV Міжнародны з'езд славістаў : Доклады беларускай дэлегацыі. – Мінск: Беларуская навука, 2008. – С. 95–106

Ластовкина О. Э. Функционально-семантическая категория пола в лингвистическом и социологическом аспектах (на материале микропола женского пола в современном немецком языке) : Дис. канд. филол. наук. – Киев, 1995. – 143 с.

Мамчич І. П. Гендерна асиметрія в назвах осіб, виконавців дії та носіїв ознак // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – Дніпропетровськ, 2007. – Вип. 5. – С. 66–73.

Матвіяс І. Г. Форми множини іменників І відміни в українській мові // Українська діалектна морфологія. – Київ: Наукова думка, 1968. – С. 135–136.

Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови : Навчальний посібник. – К.: Академія, 2007. – 360 с.

Мельников Г. П., Курбанов А. И. Логические основания именной классификации в цахурском языке // Вопросы структуры языка. – Москва: Наука, 1964. – С. 156–170.

Нейджел Дж. Маскулінність та націоналізм: гендер та сексуальність у творенні націй // Ї (незалежний культурологічний часопис). – 2003. – № 27. – С. 70–87.

Нещименко Г. П. Отражение «гендерных» проблем в славянском словообразовании // Відображення історії та культури народу в словотворенні. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 192–207.

Нильссон Б. Человек и мужчина – о классах, индивидах и инстанциях. К постановке проблемы (на материале русского и шведского языков) // Логический анализ языка : Образ человека в культуре и языке / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – Москва: Индрик, 1999. – С. 99–104.

Озерова Н. Г., Смольска А. К. Формально-семантична взаємодія субстантивних категорій в аспекті функціональної граматики (на матеріалі української, російської, сербської та болгарської мов) // Мовознавство. – 1998. – № 2–3. – С. 97–106.

Павличко С. Фемінізм. – Київ: Основи, 2002. – 324 с.

Панфилов А. К. Уважаемый товарищ или Уважаемая товарищ? // Вопросы культуры речи. – Москва, 1965. – № 6. – С. 189–195.

Пипер П. О грамматикализации сербских фемининативов // П. Пипер. Лингвистичка славистика: Студије и чланици. – Београд: Славистичко друштво Србије, 2014. – С. 145–155.

Пипер П. О социјалним фемининативима у српском и другим словенским іезицима // Јужнословенски филолог. – 2016. – Књ. 72, св. 3–4. – С. 35–65.

Потанов В. В. Многоуровневая стратегия в лингвистической гендерологии // Вопросы языкознания. – 2002. – № 1. – С. 103–130;

Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі : Дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2004. – 242 с.

Радић Ј. Даследна «феминизација»: испољавање свести о равноправности полова или пут у менталну деградацију // Филолог. – Београд, 2013. 8/IV. – С. 25–36

Русская грамматика: В 2-х т. / Гл. ред. Н. Ю. Шведова. – Москва: Наука, 1980.

Садоўскі П. Інавацыі 90-х гадоў у мове беларускіх недзяржаўных выданняў // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001. – С. 222–234.

Семиколєнова О. І., Шиліна А. Г. Гендерний аспект сучасної мовної політики (міжнародний досвід і українська перспектива) // Мовознавство. – 2006. – № 4. – С. 32–40.

Синчак О. Гендерована мова: вектори влади і впливу // Гендер для медій : Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / За ред. М. Маєрчик, О. Плахотник, Г. Ярманової. – Вид. третє, випр. і доп. – Київ: Критика, 2017. – С. 117–134.

Синявський О. Коротка історія «Українського правопису» // Культура українського слова. – Харків; Київ: Література і мистецтво, 1931. – 36. 1. – С. 93–112.

Смольская А. К. О синтаксическом аспекте маскулинизации в сербохорватском языке // Славянская филология. – Ленинград, 1986. – Вып. 5. – С. 129–138.

Сумрова В. Проблемът за маскулинизацията на съществителните имена // Български език. – 2001 / 2002. – Год. 49, кн. 1. – С. 120–125.

Сумрова В. Нови явления при названията за лица жени // Български език. – 2018. – Год. 65, кн. 3. – С. 73–80

Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах. – Киев: Наукова думка, 1989. – 256 с.

Тараненко О. О. Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови // Мова і культура. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 115–136.

Тараненко О. О. Динаміка слов'янських іменних класифікацій у діакронії і синхронії // Слов'янське мовознавство: Доп. укр. делегації на XI Міжнародному з'їзді славістів. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 90-94.

Тараненко О. О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 3–25.

Тараненко О. О. «Я» (сукупність принципів антропоцентризму, соціально активної особи та андроцентризму) в організації слов'янських іменних (родових) класифікацій // Мова. Людина. Світ : До 70-річчя професора М. П. Кочергана. – Київ: Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 67–71.

Тараненко О. О. Явище історико-мовної міфотворчості в сучасному українському суспільстві // Мовознавство. – 2011. – № 6. – С. 23–24.

Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 248 с.

Телия В. Н. Русская фразеология. – Москва: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

Терехова Д. І. До проблеми культурних стереотипів українців та росіян (за матеріалами вільного асоціативного експерименту) // Проблеми зіставної семантики / Відп. ред. М. П. Кочерган. – Київ, 1997. – С. 184–186.

Тетерятник В. Більше ніж правопис. – Київ: Мислене древо, 2008. – 359 с.

Уфимцева Н. В. Культура и проблема заимствования // Встречи этнических культур в зеркале языка в сопоставительном лингвокультурном аспекте / Отв. ред. Г. П. Нешименко. – Москва: Наука, 2002. – С. 152–170.

Фоменко О. С. Гендер і мова // Основи теорії гендеру : Навч. пос. / Відп. ред. М. М. Скорик. – Київ: К.І.С., 2004. – С. 455–473.

Чекалина Е. М. Язык современной французской прессы. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1991. – 167 с.

Чередниченко О. І. Про мову і переклад. – Київ: Либідь, 2007. – 248 с.

Шаров К. С. На темной стороне политкорректности: гендерно-нейтральный новояз // Вопр. философии. – 2010. – № 3. – С. 30–44.

Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. – Київ, 2000. – 288 с.

Якобсон Р. Нулевой знак // Р. Якобсон. Избр. работы. – Москва: Прогресс, 1985. – С. 222–230.

Янко-Триницкая Н. А. Наименование лиц женского пола существительными женского и мужского рода // Развитие словообразования современного русского языка. – Москва: Наука, 1966. – С. 167–210.

Baudouin de Courtenay J. Charakterystyka psychologiczna języka polskiego // J. Baudouin de Courtenay. Dzieła wybrane : W 5 t. – T. 5. – Warszawa: PWN, 1983. – S. 28–99.

Baudouin de Courtenay J. Einfluss der Sprache auf Weltanschauung und Stimmung // Prace filologiczne. – Warszawa, 1929. – T. 14. – S. 185–256.

Bešter M. Raba pojmenovanj za ženske osebe v uradovanih besedilih // XXXIII. Seminar slovenskega jezika, literature in culture: Zb. predavanj. – Ljubljana, 1997. – S. 9–23.

Bilaniuk L. Gender, language attitudes, and language status in Ukraine // Language in Society. – 2003. – Vol. 32, N 1. – P. 47–78.

Bodine A. Androcentrism in prescriptive grammar: Singular «they», sex-indefinite «he», and «he or she» // *Language in Society*. – 1975. – Vol. 4, N 2. – P. 129–146.

Bugariski R. Jezik i kultura. – Beograd, 2005. – 288 s.

Bühler K. Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache. – Jena: Fischer, 1934. – 148 S.

Bull T. Male power and language planning: the role of women in Norwegian language policy // *International Journal of the Sociology of Language*. – 1992. – N 94. – P. 166–170.

Čmejrková S. Jazyk pro druhé pohlaví // *Český jazyk na přelomu tisíciletí / F. Daneš a kolektiv*. – Praha: Academia, 1997. – S. 146–158.

Crystall D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge etc.: Cambridge Un-ty Press, 1987. – 472 p.

The Feminist Critique of Language / Ed. by D. Cameron. – London; New York; Routledge, 1999. – 388 p.

Gender across Languages : The Linguistic Representation of Women and Men : In 3 Vol. / Ed. by M. Hellinger, H. Bussmann. – Amsterdam; Philadelphia: J. Benjamins, 2001.

Gershuny H. L. Sexist semantics in the dictionary // *ETC (A Review of General Semantics)*. – 1974. – Vol. 31, N 2. – P. 159–169.

Graham A. The making of a nonsexist dictionary // *ETC (A Review of General Semantics)*. – 1974. – Vol. 31, N 1. – P. 57–64.

Grzegorzczkova R. Zarys słowotwórstwa polskiego. – Warszawa: PWN, 1974.

Grimm J. Kleinere Schriften. – Berlin : Dümmler. – Bd 3, 1866. – 428 S.

Guentherodt I. Androzentrische Sprache in deutschen Gesetzestexten und der Grundsatz der Gleichbehandlung von Männern und Frauen // *Muttersprache*. – 1983/84. – Bd 94, N 3–4. – S. 271–289.

Guiraud P. Le langage de la sexualité. – Paris: Payot, 1978. – 639 p.

Hampares K. J. Sexism in Spanish lexicography? // *Hispania*. – Wichita, 1976. – Vol. 59, N 1. – P. 100–109.

Handke K. (Handke 1994a) Język i determinanty płci // *Język a kultura*. – T. 9 : Płeć w języku i kulturze / Pod red. J. Anusiewicza i K. Handke. – Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1994. – S. 15–29.

Handke K. (Handke 1994b) Stosunek Polek do nurtów feministycznych i języka // *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku / Pod red. K. Handke i*

H. Dalewskiej-Greń. – Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1994. – S. 341–359.

Hellinger M. Revising the patriarchal paradigm. Language change and feminist language politics // *Language, Power and Ideology. Studies in Political Discourse* / Ed. R. Wodak. – Amsterdam; Philadelphia: J. Benjamin, 1989. – P. 273–288.

Hellinger M. Sexist language // *Encyclopedia of Language and Linguistics* / Ed.-in-chief K. Brown. – 2nd ed. – Oxford: Elsevier, 2006. – P. 9547–9554.

Hill P. Sex and gender in Croatian and other languages // *Croatian Studies Review*. – 2014. – P. 85–103.

Hill P. M., Koleva K. Sex and gender in Serbian and Bulgarian: A comparative study // *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress: Belgrad 2018 (Die Welt der Slaven : Sammelbände / Сборники. – Bd 63)*/Hrsg. von S. Kempgen, M. Wingender, L. Udolph. – Wiesbaden, 2018. – S. 147–156;

Houdebine A.-M. Le français au féminin // *La linguistique*. – 1987. – Vol. 23, fasc. 1. – P. 13–34.

Jędrzejko E. Kobieta w przysłowiach, aforyzmach i anegdotach polskich. Konotacje i stereotypy // *Język a kultura*. – T. 9 : Płeć w języku i kulturze / Pod red. J. Anusiewicz i K. Handke. – Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1994. – S. 159–172.

Jurasz A. Lingwistyka feministyczna w RFN // *Język a kultura*. – T. 9 : Płeć w języku i kulturze / Pod red. J. Anusiewicz i K. Handke. – Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1994. – S. 201–209.

Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J. Lingwistyka płci: Ona i on w języku polskim. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 2005. – 294 s.

Key M. Male and Female Language. – New York: The Scarecrow Press, 1975. – 200 p.

Klajn I. Neologisms in present-day Serbian // *International Journal of the Sociology of Language*. – 2001. – N 151. – P. 89–110.

Knappová M. Naše a cizí přijmení v současné češtině. – Liberec: AZ KORT, 2008. – 250 s.

Lakoff R. Language and woman's place // *Language in Society*. – 1973. – Vol. 2, N 1. – P. 45–80.

Lakoff R. Language and Woman's Place. – New York: Harper Colophon Books, 1975. – 85 p.

Maggio R. The Nonsexist World Finder : A Dictionary of Gender-free Usage. – Boston: Beacon Press, 1989. – 210 p.

Milejkowska H. Лицо женского пола в норме русского употребления в связи с развитием общественных отношений // Z problemów ewolucji współczesnych języków słowiańskich w aspekcie socjolingwistycznym / Pod red. A. Bartoszewicza. – Warszawa: Wyd-wo Un-tu Warszawskiego, 1989. – С. 93–100.

Milewski T. Światopogląd kilku plemion Indian północnoamerykańskich w świetle analizy kategorii rodzaju ich języków // Lud. – Wrocław, 1954. – T. 41, cz. 1. – S. 153 – 182.;

Oberpfalzer F. Rod jmen v češtině. – Praha: Karlova un-ta, 1933. – XIV + 352 s.

Obrębska-Jabłońska A. Pani doktor za granicą // Język polski. – 1951. – Roczn. 31, zes. 4. – S. 180–182.

Pančiková M. Rozvojove tendencie poľskej, slovinskej a slovenskej lexiky na prelome tisícročia // XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Lubľane: Príspevky slovenských slavistov. – Bratislava, 2003. – S. 228.

Pusch L. F. Alle Menschen werden Schwestern. – Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1990. – 246 S.

Reczek J. [Rec.:] K. L. Nalibow. Genus versus Sexus. Professional Titles, Working Titles and Surnames for Women in Contemporary Standard Polish. – Frankfurt / M., 1973 // Język polski. – 1975. T. 55, N 1. – S. 66.

Rothstein R. A. Uwagi o rodzaju gramatycznym i cechach semantycznych wyrazów // Język polski. – 1976. – N 4. – S. 252.

Rytel-Kuc D. [Rec.:] Miemitz B. Motivation zur Motion. Zur Bezeichnung von Frauen durch Feminina und Maskulina im Polnischen. – Frankfurt am Mein, 1993 // Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. – 1996. – T. 33. – S. 389–391.

Scheller-Boltz D. Feminativa im Spannungsfeld von Usus, Norm und Ideologie: ein polnisch-russischer Vergleich // Wiener Slawistischer Almanach. – 2018. – 81. – S. 105–130.

Slovenský jazyk [seria «Komparacja współczesnych języków słowiańskich»] / Red. nauk. J. Bosák. – Opole, 1998. – 188 s.

Slowotwórstwo / Nominacja [seria «Komparacja współczesnych języków słowiańskich»] / Red. I. Ohnheiser. – Opole, 2003. – 541 s.

Spender D. Man Made Language. – London: Pandora Press, 1980. – 272 p.
Sprachwandel und feministische Sprachpolitik / M. Hellinger (Hrsg.). – Opladen, 1985. – 264 S.

Stabej M. Seksizem kot jezikovnopolitični problem // XXXIII. Seminar slovenskega jezika, literature in culture: Zb. predavanj. – Ljubljana, 1997. – S. 57–68.

Trömel-Plötz S. Frauensprache – Sprache der Veränderung. – Frankfurt/M.: Fischer, 1982. – 172 S.

Uličný O. [Виступ у дискусії] // Záznamy z diskusie k predneseným referátom: XI. medzinárodný zjazd slavistov (Bratislava 1993). – Bratislava, 1998. – S. 458.

Valdrová J. Gibt es eine feministische Linguistik in der tschechischen Sprachwissenschaft? // New approaches to gender and queer research in Slavonic studies / D. Scheller-Boltz (ed.). – Wiesbaden, 2015. – S. 293–305.

Violi P. Les origines du genre grammatical // Langages. – 1987. – N 85. – P. 15–34.

Weiss D. Frau und Tier in der sprachlichen Grauzone: diskriminierende Strukturen slavischer Sprachen // Slavistische Linguistik 1984. – München, 1985. – S. 317–359.

Weiss D. Kurica ne ptica, (a) baba ne čelovek // Slavistische Linguistik 1987. – München, 1988. – S. 413–443.

Zieniukowa J. Rodzaj męski osobowy we współczesnych językach zachodniosłowiańskich. – Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981. – 170 s.

Zygmunt A. E. On przynosi pieniądze, a ona buja dziecko, czyli jak role mężczyzny i kobiety w rodzinie postrzega “Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN” // Poradnik językowy. – 2010. – Zesz. 5. – S. 62–72.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

1. Словники, інші довідники:

Грінч. – Словарь української мови: В 4-х т. / Упоряд. Борис Грінченко. – Київ, 1907-1909.

КП 1995 – Класифікатор професій (ДК 003 – 95). – Київ: Держстандарт України, 1995.

КП 2010 – Класифікатор професій : ДК 003 : 2010. – Київ: Соцінформ, 2010. – 746 с.

ЕССУМ – Митрополит Іларіон (І. Огієнко). Етимологічно-семантичний словник української мови : В 4-х т. – Вінніпег, 1979–1994.

Мокиєнко 1995 – Мокиєнко В. М. Словарь русской бранной лексики : Матизмы, обценизмы, эвфемизмы. – Berlin: Dieter LENZ Verlag, 1995. – XXV + 151 с.

Номис – Українські приказки, прислів'я, і таке інше / Уклав М. Номис. – Київ: Либідь, 1993. – 768 с.

Ожегов 1999 – Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. – Изд. 4-е, доп. – Москва: Азбуковник, 1999. – 944 с.

Сл. син. – Словник синонімів української мови : В 2 т. – Київ: Наукова думка, 1999–2000.

СУМ-11 – Словник української мови : В 11 т. – Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМ-20 – Словник української мови : В 20 т. – Тт. 1–10. – Київ: Наукова думка; Український мовно-інформаційний фонд, 2010–2019.

УП-1928 – Український правопис. – Харків: Державне вид-во України, 1928. – 102 с.

УП-2019 – Український правопис. – Київ: Наукова думка, 2019. – 392 с.

ЧСРЯ – Частотный словарь русского языка / Под. ред. Л. Н. Засориной. – Москва: Русский язык, 1977. – 935 с.

ЧССУХП – Частотний словник сучасної української художньої прози : В 2 т. – Київ: Наукова думка, 1981.

Femme 1999 – Femme: j'écris ton nom... Guide d'aide à la féminisation des noms de métiers, titres, grades et fonctions. – Paris, 1999. – 124 p.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas : 20 tomų. – Vilnius: Mintis; Lietuvių kalbos institutas, 1968–2002.

Mieder W. International Proverb Scholarship: An Annotated Bibliography. Supplement III (1990–2000). – New York etc.: Peter Lang, 2001. – 472 p.

SFPW – Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej : W 2 t. / I. Kurcz e. a. – Kraków: IJP PAN, 1990.

SJP-11 – Słownik języka polskiego : W 11 t. / Pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa: PWN, 1958–1969.

SJP-3 – Słownik języka polskiego : W 3 t / Pod red. M. Szymczaka. – Warszawa: PWN, 1978–1981.

SWJP – Słownik współczesnego języka polskiego / Red. nauk. B. Dunaj. – Warszawa: Wyd-wo WILGA, 1996. – 1393 s.

Webster 1993 – Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. – Springfield (Massachusetts, U.S.A.) : Merriam-Webster Inc., 1993. – 10th ed. – 38a + 1559 p.

2. Засоби масової інформації: ВЗ – «Високий Замок» (газ., м. Львів); ГПУ – «Газета по-українськи»; Д – «День» (газ.); Дз. т. – «Дзеркало тижня» (газ.); КВ – «Київські відомості» (газ.); Кр. – «Критика» (часопис); ЛГ – «Литературная газета» (м. Москва); ЛУ – «Літературна Україна» (газ.); Пр. – «Правда» (газ., м. Москва); Ст. н. – «Столичные новости» (газ.); Суб. п. – «Суботня пошта» (газ., м. Львів); ТСН – «Телевізійна служба новин» (програма на т/к «Студія 1+1»); УМ – «Україна молода» (газ.); УП – «Українська правда» (інтернет-видання); УТ-1 – Українське телебачення – Перший канал (тепер це Перший національний телеканал); УУ – «Урок української» (журнал).

3. Мови: англ. – англійське (слово, словоформа і т. ін.); білорус. – білоруське; герм. – германське; гр. – грецьке; дан. – данське; д.-англ. – давгьоанглійське; д.-рус. – давньорусьен; ісп. – іспанське; лит. – литовське; лат. – латинське; нім. – німецьке; норв. – норвезьке; польськ. – польське; рос. – російське; санскр. – санскритське; серб. – сербське; слн. – словенське; слов'ян. – слов'янське; слц. – словацьке; ст.-сл. – старослов'янське; угор. – угорське; укр. – українське; франц. – французьке; хорв. – хорватське; чеськ. – чеське; швед. – шведське; шотл. – шотландське.

4. Граматичні і стилістичні позначки: діал. – діалектне (слово, словоформа і т. ін.); жарг. – жаргонне; жарт. – жартівливе; жін. р. (жін., ж.) – жіночий рід; заст. – застаріле; знах. в. – знахідний відмінок; ірон. – іронічне; кл. в. – кличний відмінок; мин. ч. – минулий час; мн. – множина; наз. в. – називний відмінок; одн. – одина; ос. – особа; прост. – просторічне; род. в. – родовий відмінок; розм. – розмовне; сер. р. – середній рід; фам. – фамільярне; чол. р. (чол., ч.) – чоловічий рід.

5. Інші скорочення: див. – дивіться; к/ф – кінофільм; МОН – Міністерство освіти і науки (України); НАН – Національна академія наук (України); п. – пункт; пор. – порівняйте; т. зв. – так званий; т/к – телеканал; т/ф – телефільм.

РЕЗЮМЕ

У пропонованій праці розглядаються вияви андроцентризму в мовах патріархальних і постпатріархальних суспільств (до останніх належать і народи сучасної європейської цивілізації) – як одного з орієнтирів у системі мовних координат Я – ТУТ – ТЕПЕР (поряд з антропоцентризмом, принципом «господаря», принципом соціально активної особи та ін.), який становить один з провідних принципів організації граматичного і словотвірного рівнів мов з вираженою категорією роду, а також достатньо помітне явище в структуруванні лексико-семантичного й фразеолого-паремійного рівнів і в побудові текстів, та його неоднозначне сприйняття в сучасному суспільстві. Позначення особи чоловічої статі – досить звичайний вихідний пункт для позначення як особи жіночої статі (на загальнономінативному рівні, у словотворенні, у граматиці), так і людини взагалі (безвідносно до статі); досить звичайним є також протилежний перехід від позначення людини як такої до вираження ідеї тільки чоловічої статі. Мова демонструє також номінативну, оцінну, категоріально-класифікаційну і функціонально-частотну асиметрію образів чоловіка і жінки – звичайно «на користь» чоловіка.

З розвитком суспільства і трансформацією суспільної ментальності, особливо з ХХ ст., дія цього принципу стала зазнавати певних обмежень, що досить яскраво виявилось насамперед у формуванні протягом останніх десятиліть ХХ ст. феміністичної (гендерної) лінгвістики з метою вже системного усунення (ослаблення) виявів мовної дискримінації жінки. Різні європейські мови виявляють при цьому – під впливом чинників як соціального, так і власне мовного характеру – різну активність. У сучасній українській мові особливу активізацію в цьому плані виявляє явище словотвірної (суфіксальної) фемінізації. Але це пояснюється не тільки факторами соціального плану – розширенням суспільної ролі жінок, цілеспрямованим впливом феміністичного руху, загальною демократизацією мовної діяльності, а й культивуванням тих особливостей української мови, що

їх розцінюють як питомі для неї, як властиві тільки або переважно їй.

Однак за будь-яких варіантів розвитку ситуації з досягненням гендерної рівності численні й різноманітні сліди мовного «патріархату» в структурах мов народів європейської цивілізації, зокрема в слов'янських і романських, безперечно, лишатимуться, хоча, звичайно, і в дещо вже ослабленому вигляді. По-перше, не можна надавати абсолютного значення як свідченням мовної картини світу в плані адекватності віддзеркалення в ній суспільної свідомості й тим більше суспільного буття, так і силі її впливів на мовну свідомість соціуму, тому й андроцентризм не може, звичайно, розцінюватися як пряма й безпосередня проєкція ставлення суспільства до жінки. По-друге, у мовах з давно вже сформованим андроцентричним принципом граматичної та словотвірної будови система назв осіб жіночої статі, особливо за їхнім соціальним статусом, родом занять, етнічною належністю та місцем народження / проживання, переважно змушена постійно «наздоганяти» систему відповідних назв осіб чоловічої статі, неминуче, однак, відстаючи від неї. По-третє, різні шляхи подолання мовної «нерівноправності» жінки – як наявні вже в живих мовах, так і пропонувані в межах гендерної лінгвістики – мають, поряд з цілком очевидними позитивними сторонами, і свої обмеження в реалізації й можуть викликати до себе неоднакове ставлення з боку мовного колективу.

SUMMARY

OLEKSANDR TARANENKO

ANDROCENTRISM IN THE SYSTEM OF LINGUISTIC COORDINATES AND MODERN GENDER MOVEMENT

The work focuses on androcentrism and the ways it manifests itself in languages of patriarchal and post-patriarchal societies (the latter embrace in particular the nations of a modern European civilization) as one of the landmarks in the system of linguistic coordinates I – HERE – NOW (equally with anthropocentrism, a “master” principle, a socially active person principle, etc.), which is one of the cardinal principles that arranges grammatical and word-building linguistic levels with a marked category of gender, as well as a conspicuous phenomenon in structuring lexico-semantic, phraseological and paremiological levels, in building texts and its dubious acceptance by a modern society, too. The male designations are a rather common point of departure for designating both females (in nomination on the whole, in word-formation, in grammar), and person in general (irrespective of sex); a common practice is an alternate transition from designating people as such towards the idea of representing only a masculine gender. Language also reveals nominative, evaluative, classification and function-frequency asymmetries of male and female images – commonly “in favour” of males.

With a society developing and social mentality transforming, especially since the XX century, the effect of this principle started undergoing some restrictions, it has become strikingly apparent during the last decades of the XX century first of all in the formation of feminist (gender) linguistics, aiming to systemically eliminate (weaken) the manifestations of female gender linguistic discrimination. Different European languages manifest in these processes – under the influence of either social or proper linguistic factors – various activities. In contemporary Ukrainian, the suffixal feminization reveals the features

of an active phenomenon. The fact is determined, however, not only by social factors – an expansion of the female social role, a purposeful influence of the feminist movement, general democratization of linguistic activities, but also by fostering the Ukrainian language characteristics, which are considered to be its specific and to some extent peculiar features.

However the numerous and diverse traces of linguistic “patriarchy” in the language structures of European civilization nations, in particular in the Slavic and Romance ones are sure to remain, though in a somewhat weakened form. Firstly, you cannot attach the absolute importance both to the evidence of whether the linguistic worldview adequately mirrors the social conscience, and moreover, the social being and to the power of its influences on a society’s linguistic conscience, that is why, androcentrism cannot be, surely, considered as a direct projection of how a society treats females. Secondly, in languages that had grammatical and word-building structures androcentric principle formed long ago, a system of female designations, especially by their social status, business activities, ethnic background and their birthplace / residence is chiefly forced to constantly “catch up with” the system of the corresponding male designations, however, inevitably lagging behind it. Thirdly, different ways of overcoming linguistic “inequality” of females observed in modern languages and those found within gender linguistics, along with the evident upsides, impose some restrictions in realization and may give rise to different attitude on the part of a linguistic community.

Наукове видання

О. О. ТАРАНЕНКО

**АНДРОЦЕНТРИЗМ
У СИСТЕМІ МОВНИХ КООРДИНАТ
І СУЧАСНИЙ ГЕНДЕРНИЙ РУХ**

Монографія

Художнє оформлення
та комп'ютерне верстування: *Т. І. Савенко*

Підписано до друку 04.02.2021 р.
Формат 60 x 84 1 / 16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Обсяг ум. др. арк. 6,51, обл-вид. арк. 5,65
Наклад 300 прим. Зам. № 2029

Видавничий дім Дмитра Бураго
ФОП «Бураго Дмитро Сергійович»
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
ДК № 4558 від 05.06.2013 р.
04080, Україна, м. Київ-80, а / с 41
Тел. / факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: info@burago.com.ua, site: www.burago.com.ua

Олександр Тараренко, 1949 р. н., доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, закінчив Дніпропетровський університет. З 1973 р. – в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук; аспірант, науковий співробітник, з 1987 р. – завідувач відділу лексикології та лексикографії. Після утворення в жовтні 1991 р. Інституту української мови АН України працював у цьому закладі – як директор і водночас завідувач відділу лексикології та лексикографії, у 1998–2003 рр. – як завідувач відділу лексикології, термінології та ономастики. У 2003–2009 рр. – завідувач кафедри загального та українського мовознавства Київського національного лінгвістичного університету. З вересня 2009 р. знову в Інституті мовознавства – як провідний науковий співробітник, а з 2016 р. як завідувач відділу загального мовознавства.

У колі наукових інтересів О. Тараренка — проблеми мовної семантики, соціолінгвістики (мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні на загальнослов'янському та загальноєвропейському тлі), мовних контактів східнослов'янських мов, тенденцій розвитку української та інших слов'янських літературних мов постготалітарної доби, української лексикографії — як теоретичної, так і практичної.

Серед його праць – монографії «Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії» (К., 1980), «Языковая семантика в ее динамических аспектах» (К., 1989), «Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – початок XXI ст.)» (К., 2015), «Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух» (К., 2021), проспект глумачного словника активного типу «Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника)» (К., 1996), довідник «Словозміна української мови» (Nyiregubáza, Угорщина, 2003), великі розділи в колективних монографіях «Мова і культура» (К., 1986), «Українська мова: 1945–1995» (Opole, Польща, 1999), «Variation und Stabilität in Kontaktvarietäten: Beobachtungen zu gemischten Formen der Rede in Weißrussland, Ukraine und Schlesien» (Oldenburg, Німеччина, 2013), «Trasjanka und Suržyk – gemischte weißrussische und ukrainisch-russische Rede : Sprachlicher Inzest im Weißrussland und der Ukraine?» (Frankfurt am Main, 2014) та ін. Розробник концепції і співголова редакції фундаментальної енциклопедії «Українська мова» (К., 2000; 2-е вид. – 2004; 3-є вид. – 2007), а також автор близько 150 статей до неї.

Укладач і редактор низки словників української мови (у співавторстві), зокрема академічних «Орфографічного словника української мови» (К., 1994, 2-е вид. 1999), «Словника синонімів української мови» у 2 т. (К., 1999–2000), нового глумачного «Словника української мови» у 20 т. (перший заступник голови редакційної колегії та науковий редактор кількох томів) та ін.

Учасник XI–XVI Міжнародних з'їздів славистів. Заступник головного редактора (з 1993 р.), голова науково-редакційної ради (з 2020 р.) журналу «Мовознавство».